ОЛЮНЬКА

ПОВІСТЬ

I

Над Дністром на правому березі, на дві милі нижче від міста Самбора, лежить велике село Пишнівці. Розташоване воно на узгір'ї, на чорній урожайній землі. Одна половина його, та, що до Дністра ближче, лежить нижче, і частенько Дністер, виливаючи нагально свої води в тих сторонах, заглядає до хат і виганяє їх мешканців з товаром і з тим, що захопити вдасться, на другу половину села, до сусідів, що мають хати на узгір'ї. Дністер, від Пишнівців почавши, стає крутий. Береги його з того боку, що від Пишнівців, стрімкі й такі крихкі, що вода рік-річно вириває по куску берега, а через те ріка наближається чимраз більше до села.

Село Пишнівці різниться від інших сіл наддністрянської околиці хіба тим, що воно розпадається на дві адміністративні громади: на шляхетську, що зветься Закуття, і хлопську, або рустикальну. Обі ті громади мають хіба спільну церкву й школу, та й тут намагаються не змішуватися між собою, бо, на їх думку, і перед богом хлоп шляхтичеві не рівня. Та класова незгода переноситься і на школярів, що вчаться в однім будинку; вони між собою не люблять, не хочуть сидіти суміш на лавках і так, як їхні батьки, дражнять одні одних та роблять собі взаємні пакості.

Кожна громада має своє окреме начальство з окремою радою. На Закутті начальникує префект з асесорами [1], а в громаді рустикальній — звичайний війт з присяжними. Між закуттянами і хлопами нема найменшого зв'язку. Вони стараються якомога різнитися й убранням, і бесідою, й звичаями. Закуттяни носять капоти сурдутового крою, хоч би й з полотна, кашкети, тобто шапки з дашками, похожі дещо на

російські, хіба що вужчі дном, де-де рогатівки крою кілінського, взимку — низенькі баранячі шапки, "пасові чоботи", такі, що халяви шиті по боках на лад німецьких штіфлів [2]. Жінки носять крамські строкаті спідниці, кацабайки, а на голові хустини, зав'язані під бородою. Волосся чешуть гладко, а косу обв'язують на міщанський лад ззаду голови в коліща. Йдучи в церкву, або при якім більшім святі, закидають На себе великі хустки, та так. що вони зсуваються нижче плечей і лиш на раменах задержуються. Одним словом, у їхній одежі видно якусь панську претензію, вони бажали б усе і всім показати себе вищими від хлопів" котрих прозивають мургами з чорним піднебінням.

Однак і хлопи не хочуть шляхті ні в чому поступатися. Вони не цураються свого хлопського строю. Одягаються в полотняні кафтани слов'янського крою, в кожухи, в широчезні, трохи на козацький лад шиті штани та великі угнівські чоботи з закаблуками. Жінки носять на голові чіпці, волосся заплітають високо на голові, а над чолом пускають його в гриву, що зветься жмудами. Спідниці домашньої роботи. Одним словом, пишнівські хлопи мають вигляд українських селян, а шляхта, що пам'ятає ще дещо зі своїх традицій та шляхетських привілеїв, подобає на якусь хлопсько-панську мішанину. Та це водиться і з бесідою, і з молитвою. Хлоп не хоче інакше говорити, як по-українськи, не знає іншої молитви, як української: шляхтич дуже радо вживає слова польські, розуміється, в покаліченім вигляді, імена українські вимовляє по-польськи, а вчитися польської молитви належить до доброго тону. Шляхта незадоволена теперішніми порядками та все з жалем згадує часи польського панування, де шляхетські привілеї багато значили і хлоп був хлопом, а не чоловіком.

Хлопи, де лиш можуть, висміюють шляхтичів і прозивають їх макогонами через те, що колись шляхта носила свої дипломи або легітимації шляхетські в бляшанках, подібних до макогонів.

Родинних зв'язків між хлопами і шляхтою нема й, либонь, не скоро будуть. А якщо коли трапилося, що шляхтянка віддалася за хлопа, то вже їй не показуватися на вулицю Закуття, ба навіть і строю

шляхетського мусила зректися, а то, либонь, подерли б на ній на шматки. Так само здерли б капоту з такого шляхтича, котрий оженився б з хлопкою.

У цілім Закутті мешкав один-однісінький хлоп Ябчак Іван. Був це заможний ґазда, статечний. Мав він двох синів — Сенька та Гриця. Були то роботящі та тверезі парубки. Однак загорода Ябчака була відділена від усіх шляхетських осідків так, що навіть мусив через свій город зробити собі власну вулицю, щоб з сусідами не сходитися.

А втім, у цілому Закутті сама шляхта. Є тут Гординські-Федьковичі, Чай-ковські-Тимковичі, Городиські-Ядвищаки. Останні назвища — то родові, або, як вони кажуть, придомки. Себе вони кличуть по батькові, і так є тут Яців Ясьо, Петрів Ясьо, Стефанів Юзьо й інші.

Було це в місяці серпні 1856 року під час холери. Іван Ябчак порався на своїм обійсті коло воза, котрим мали їхати сини в поле по хліб. Він кілька разів зазирав через пліт до свого сусіда Юзевого Лукаша, крутив головою та муркотів щось сам до себе. Зазирнув ще раз та, не вертаючи вже до своєї роботи, гукнув до сусіда Ясевого Петра, що мешкав на другому боці від загороди Юзевого Лукаша:

— Пане сусіде! Пане Петре! Вже щось зо два дні не бачу я, щоби хто отвирав хату пана Лукаша... Чи не сталося там яке нещастя? В хаті лиш собака виє заодно.

Жоден хлоп не наважиться заговорити до шляхтича по імені, упустивши слово "пан", бо інакше почує ганьбу.

Петро Ясів покинув сокиру, що нею рубав дрова, обернувся до Ябчака, поглянув через пліт на обійстя Лукаша, обтер рукавом піт із чола, поміркував трохи та й каже:

— І я їх уже зо три дні не бачив... Може, повмирали?!

— Та треба би щось зробити — га?

— Та що робити? Яке мені діло заглядати до чужої хати... Треба би закликати пана префекта.

— А от і пан префект іде, — каже Ябчак. І справді в тій хвилі надійшов вулицею префект Закуття —пан Даньо Михасів.

— Панє префекцє!—каже Петро Ясів.— Уже три дні, як хата Лукаша не відчиняється, а всередині собака так виє, аж страшно.

— Гм... виє собака, кажете, пане Пєтше, та й хата три дні не отвирана... гуп... Ну, то треба би щось робити, треба би пана асесора... Панє Янє! А ходіть-но сюди — закликав до сусідньої хати.

Іван Петрів, почувши голос свого зверхника, покинув свою ранішню роботу і, перелізши через пліт,став таки зараз коло префекта.

— Дзень добрий! — каже.— А що там, панє префекцє?

— Гм... от бачите. Пан Пйотр каже, що три дні ніхто не виходив із Лукашевої хати та й що там собака дуже виє. Мусимо там подивитися... може, яке нещастя!

Пан префект говорив це з дуже поважною міною, хоч йому було трохи лячно, бо холера мела в Закутті людей, як мітлою, тож і тут можна було сподіватися нової жертви.

Всі три перелізли через перелаз і стали під вікном.

— Гм... Ябчак!.. Ану ходіть сюди... буде нас більше.

Ябчак сказав ще кілька слів синові, що брався їхати в поле, переліз через пліт і наблизився до трьох шляхтичів.

— А що будемо робити?

— Гм... треба би подивитися у вікно...

До одного вікна підійшов префект, до другого — Іван Петрів, позаслонюва-лися долонями від денного світла й так дивилися хвилю досередини.

— А що там? —питає Петро Ясів.

— Гм... одно лежить на постелі, друге—на землі... Може, вони сплять?

Собака, почувши людей під хатою, став ще дужче вити, скавуліти та дертися по дверях.

Тепер приступив Ябчак до вікна, поглянув усередину і сказав:

—Сплять вони,та вже й не прокинуться більше... вони неживі.

У цій хвилі почули вони зсередини хати тихенький плач дитини.

Не було сумніву, що Лукаші повмирали. Ясьо Петрів став сіпати двері, але вони були замкнені. Він уперся, цілою силою, Ябчак помагав, і за хвилю висадили двері з бігунів. Наполоханий пес вискочив у тій хвилі надвір. Він був сухий-сухий — шерсть стояла на нім як щітка, хвіст сховав під себе, язик вивалив та почав ганяти по подвір'ю, наче скажений.

—Свєнтий Янє з Дуклі! — закричав префект, відступаючись до перелазу.—Гм... таж цей пес сказився!

—Не бійтеся, не сказився,— каже Петро Ясів.—Він лише дуже голодний, —і вийняв кусень хліба з кишені та кинув псові.

Пес скочив жадібно на хліб і за малу хвилю з'їв увесь, начеб проковтнув муху. Заспокоївши перший голод, пес присів проти свого добродія, махав хвостом, облизувався, як би давав пізнати, що з'їв би ще.

Тепер отворили хатні двері. Звідси ударив такий нездоровий дух, що всі чотири вибігли чимскоріш надвір, щоб дихнути свіжим повітрям. Ябчак пробував створити вікно, але не міг, та вибив кулаком шибу, щоби впустити свіжого повітря. По хвилі увійшли знов до хати, та аж задрижали від того, що побачили.

Лукаш, увесь посинілий, з розхристаною сорочкою, лежав серед хати. Його волосся, помішане з соломою, очі, запалі в голову, начеб уже випливли, рот створений, вискалені зуби та судорожно затиснеш кулаки показували, що Лукаш провів страшну боротьбу зі смертю, поки вона його подолала.

На постелі, обернена лицем до стіни, лежала мертва Лукашиха. Вона також перебувала немалі муки, як показували затиснені коло живота руки й напружені ноги. Одно око Лукашихи було отворене. Воно немов дивилося на маленьку півторарічну Олюньку, що пищала коло грудей матері, бо не мала вже сили ані голосно заплакати, ані всадити до маленького свого ротика мертвої материної груді.

Мала Олюнька скиміла, як голодне цуценя.

Усіх присутніх пройняв страх. Вони перехрестилися й стали без думки шептати молитви, не в силі отямитися.

Першим Ябчак приступив до постелі обережно, щоб не заваляти собі ніг, і витягнув дитину з тих нечистот, в яких вона лежала і які звичайно бувають при холеричних нападах.

Дитина подавала слабі ознаки життя. Ябчак узяв по дорозі з жердки над постіллю якусь суху шмату, горнятко з полиці і вийшов до сіней, не оглядаючись на своїх товаришів, то стояли, як приковані, й не могли отямитися.

Вийшовши до сіней, Ябчак здійняв дитини мокру брудну сорочку, черпнув води з бочки, обмив дитину,як міг, завинув у шмату і виніс надвір.

Жінка Петра Ясевого стояла вже на своїм обійсті, цікава, чого її чоловік із префектом пішов до Лукашевої хати.

Петриха спитала Ябчака:

— А що там діється?

—Лукаші обоє, небіжчики... Дайте, пані, трохи молока для дитини... Голодне,ледве пищить.

—Матко боска кальварійська! — крикнула Петрика, сплеснувши в долоні, й побігла швидко до хати.

За малу хвилину вийшла, несла в кожній руці горнятко і, йдучи до перелазу, переливала з одного в друге молоко, щоб його охолодити. Ябчак узяв горня з дрижачих рук Петрихи і приложив до ротика дитини. Дитина стала жадібно ковтати молоко, а Петриха напоминала:

— Та не давайте ж відразу багато, бо дитині зашкодить. А що ж там і як? —допитувалася далі.

Але Ябчак не відповідав нічого. Він, либонь, і не чув слів Петрихи так був зайнятий своєю роботою.

За той час повиходили й і інші з хати Лукашів. Префект послав якогось хлопця, що надбіг туди, по холерників, грабарів холеричних. Хлопчина пігнався до корчми, а кого лише здибав по дорозі, розповідав про наглу смерть Лукашів. За короткий час майже все село дізналося про нещастя. Всі хрестилися та охкали, однак у багатьох цікавість брала верх над страхом, тож ціла вулиця коло Лукашебої хати наповнилася людьми. Декотрі були навіть такі відважні, що перелізли через перелаз і стали заглядати до хати.

Префект, боячись, щоб хто не заразився, порозганяв натовп повагою свого чину й своєї палиці, поставив сторожа при дверях хати, а сам приступив до громадки старших шляхтичів, що стояли на вулиці.

— Дзінь добрий, пане префекцє! — привітали його шляхтичі, кланяючись шапками.

— Гм... Панове браця, треба би порадитися, що робити з дитиною... Так годі кинути її на вулиці. Старшина переглянулась і почухалася в голові.

— Таж це ще дитина, — відізвався один, — без груді не обійдеться... Було це як би явна перешкода, щоби хто змилувався над дитиною.

— Гм... правда й те, але таки годі... гм... Ну що ж? — сказав префект і поглянув на громаду. Всі мовчали ніхто не ворухнувся.

— Коли ви, панове, не хочете, то я її візьму,— каже Ябчак, держачи на руках дитину, вже нагодовану. Дитина, наче відчуваючи свого покровителя, усміхнулася до Ябчака і ловила його вуса своїми голими рученятами.— У мене,— мовив далі Ябчак, — недавно взяв бог таку

дитину, тож і сорочинка знайдеться, і хліба, слава богу, не купую... От якось вигодується! На ті слова шляхта заворушилася.

— Ще чого! Щоб шляхетська кров валялася по хлопських припічках!.. Ми не допустимо до того, хоч би мали дитину чергою годувати.

— Гм... пусте балакання!— промовив префект. — Дитина не теля, щоб її чергою по тижню годували. Або кажіть, хто бере дитину, або ні, то зараз віддам її Ябчакові. Годі так дитину змарнувати. Але як візьме Ябчак дитину, то візьме й двадцять моргів грунту, що Лукаші залишили, котрого вона правна спадко-бєрчині [3]...

Аж тепер нагадала собі шляхта, що покійний Лукаш лишив двадцять моргів доброго грунту й хату, нагадала собі, що був багачем, що в нього зви чайно був наймит, котрий тепер десь подівся, мов у воду вскочив.

— Та моя жінка має малу дитину при грудях, могла би й цю годувати, —

відізвався несміло Ян Фльорків.

— А моя хіба не потрафила би цеї штуки? — заговорив уже сміліше Стефан Миколаїв.

— Вибачайте, панове! Покійна Лукашиха була моєю рідною сестрою, — сказав Андрій Лукашів, виступаючи наперед.

Не було що казати на таке тверде слово. Префект казав віддати дитину вуйкові. Той приступив до Ябчака, що готовий був узяти дитину й без грунту.

—Га, най і так буде! — сказав і подав Олюньку Андрієві.

В тій хвилині дитина розплакалася, та не знати, чи загризла її в животику натще випита пожива, чи, може, несвідома дитяча душа відчула недолю, яка її жде…

Над'їхали холерники, витаскали тіла Лукашів із хати, вложили в скриню, що була на возі, й замкнули віко. За наказом префекта повиносили з хати солому й забруднене плаття, склали на зад воза, позамітали й повідчиняли вікна.

Під час роботи холерників усі присутні клякали та молилися шепотом. Упоравшись зі всім як слід, холерники посідали на віз, один узяв віжки в руки, гукнув на коней, луснув батогом, віз викотився на вулицю і погнав стрілою.

Ще не затихло дудніння воза, як уже всі розійшлися з Лукашевого обійстя. Лиш один вартовий остався, поки префект не прибив на дверях громадської печатки. Ябчак, сумний, переліз через пліт і взявся до своєї роботи. Андрій Лукашів поніс дитину, що голосно кричала, а цілий натовп людей поплівся за ним.

Ось так розсталася Олюнька зі своїми батьками, яких до цеї пори не пізнала гаразд та вже й не мала пізнати на цьому світі.

II

Ганна, жінка Андрія Лукашевого, була зайнята важливою роботою. Вона винесла на подвір'я варену бараболю, дробила її пальцями і кидала гусям, а ті поквапно збирали своїми жовтими дзьобами. Саме тоді Андрій, придержуючи одною рукою дитину, другою відчиняючи хвіртку, увійшов на подвір'я. Олюнька, що під час дороги була заспокоїлася й задрімала, тепер прокинулася й заплакала голосно.

Андріїха почула плач дитини, обернулася, побачила чоловіка з дитиною на руках і скрикнула:

— Матко боска!.. А ти де взяв тоту пищавку? На вулиці знайшов чи на гною?.. Пощо мені тут якесь дрантя зносиш?.. Чи ж я свого не маю досить? У Андріїв було троє дітей.

— Цить, жінко! Нещастя...Обоє Лукаші померли від холери, лишилася сирота... треба було взяти... це ж моя сестрінка.

— Та що мені до того? Що мені до твоїх сестрінок? Викинь тото де до дідька!

— Що бо ти, Ганю, говориш? Що ж воно винне, що лишилося, та й де я його

подіну?

— Мені що до того?! Я чужих бахурів доглядати не буду... або воно з хати, або я!

На той голос надійшов старий сивий дідусь, що робив щось у стодолі. Був це батько Андрія й небіжки Лукашихи.

— А то чого вона так розкричалася? — питає здивовано.

— Нещастя, татуню! Обоє Лукаші повмирали від холери... щойно вивезли їх холерники. Мабуть, три дні лежали мертві в хаті, і ніхто не знав, — говорив Андрій крізь сльози.

Старий Луць став, як громом прибитий. Він не міг промовити й слова, руки в нього тряслися, губи дрижали мов у лихоманці.

— Боже мій, боже! За що мене так караєш на старі літа? Мої дітоньки бідні! Донечко моя люба! Не замкнеш ти мені повік, а мені не довелось навіть побачити тебе та поблагословити в далеку дорогу! — і

заплакав старий гіркими сльозами.— Га, воля божа! Хто знає, чиє завтра...

Наблизився до маленької Олюньки й цілував личенько, вічки та малесеньке чоло.

—А я тобі ще раз кажу, що чужого бахура й на очі не хочу бачити! — клепала своє Андріїха.

— Мовчи, жінко без серця! — гримнув старий. — Ва-а-жа-а-ай! — і погрозив рукою. — Якби в тобі була хоч краплинка людяності, тобі б язик став дубом, поки б ти таке слово вимовила. Проси бога, щоби тобі простив ті дурні слова... Що Лукашам нині, то нам завтра може статися, —а де твої діти подінуться? Що з ними буде? Як би тобі в могилі лежалося, коли б хто твоїми дітьми так накидався?

Андріїха замовкла. Хоч вона чоловіка мала ні за що й робила з ним що сама хотіла, то таки старого Луця боялася як вогню і, хоч мала такий гострий язик, що ніяка шляхтянка в цілім Закутті не могла її переговорити, якось не сміла перед старим Лукашем огризатися. Чи це через його старий вік, чи через повагу, яку старий Луць мав у селі, не знати, досить що торохтіння Ганни один Луць умів угамувати кількома словами. І тепер вона замовкла, але таки не могла вгамувати злості, тож, ідучи до хати, копнула пса, що лежав під порогом, і тріснула дверми так, що аж хата затряслася й вікна задзвеніли. Луць усе ще стояв над онукою і втирав сльози.

— Годі, тату, — каже син, — треба щось з дитиною зробити, — і пішов до хати, а старий стояв усе як прикований.

Андрій знав, що треба розлючену жінку придобрити, бо ж годі, щоб старий міг усе бути з дитиною і за жінкою наглядати.

— Слухай, Ганю, яка-бо ти нерозважна! — промовив Андрій до жінки, переступивши поріг. — Префект хотів віддати дитину, а разом з нею хату, двадцять моргів грунту і все добро Лукашів Ябчакові... це шкода ж, щоб те все пішло в чужі руки.

Ганна була дуже ласа на такі дурнички, тож і тепер від цих слів чоловіка зараз подобріла. Однак, аби не перейти так відразу з лиха в добро, звернула цілу струю своїх медоточивих слів на Ябчака:

— О, мудьо якийсь! Йому хочеться шляхетського грунту та шляхетську дитину на виховання брати!.. А ми ж від чого? Або ми чужі?.. Ходи ж до мене, бідна сирітко, моя Олюнечко! Останнім кусником хліба буду ділитися з тобою — не дам тобі пропасти...

І взяла дитину з рук мужа, поклала на запічку, а сама взяла нецьки, налила теплої води, що грілась у великім горшку, і положила дитину в теплу воду, держачи одну руку під голівкою, щоб дитина не залилася, а другою обливала її марненьке дрібне тіло.

Андрій, хоч знав добре, яка душа в його жінки, не казав нічого, щоб її не дражнити. Постояв мовчки і вийшов відтак надвір.

— А що? — спитав старий. — Не замучить дитини?

— Не бійтеся, тату, вже все добре. Тепер купає її.

Але ні слова не сказав, чим він піддобрив її.

Старий махнув рукою.

— Ей! Чорта свяченою водою відженеш, але добрим не зробиш....

— Я тату, тепер іду туди... Префект має зараз хату печатати. Там худібка осталася, треба порядок зробити, — і пішов до хати Лукашів.

Ганна тим часом викупала дитину, завинула в сухі шмати, а воду вилляла надвір, нецьки поставила сторчма під хату. Дитина, зогрівшись під подушкою, якою її Ганна прикрила, заснула тихенько.

Коли Андрій прийшов під хату Лукаша, застав там уже комісію, складену з префекта й усього уряду громадського. Всі увійшли до хати і стали оглядати те, що осталось по Лукашах.

Префект не дозволив забирати того, що ще лишилося на постелі й коло постелі.

— Гм... буде з вас того, що в скрині і в комірці, а це все треба спалити... Так нам наказали з бецирку [4].

Скриня була замкнена, а ключ висів на цвяху під образами. Андрій просив кількох сусідів, щоб йому помогли винести скриню. Та префект спинив:

— Гм ...за позволєнєм. Мусимо оглянути, що є в скрині, бо то сирітське добро,й треба його буде колись віддати. Ви, панє Стефанє, списуйте кожний кусник... Як з'їде обсигнація [5], буде все готове.

Поки писар з іншими списав, що було в скрині, префект пішов до комори. Виявилося, що Лукаші були таки добрими господарями. В коморі, крім зимової одежі, було всяке добро: мука, каша, квасоля, горох, біб; було масло і сир, сметана і солонина — все-все, що потрібно. Префект казав усе списати і повиносити.

Відтак пішли до стайні й стодоли, що під одним дахом прилягали одним боком до городу з садком.

Усі знали, то в Лукашів була пара коней, пара волів, дві корови і чотири штуки молодняка. А де ж те все поділося? Стайня заперта, але по всій худобі ані сліду. Всі сплеснули руками. На ж тобі! От якийсь безбожник забрав усе дочиста... хоч би одно телятко лишилося!

Андрій лютував найбільше. Він щойно думав про те, як стане господарем на ціле Закуття, а тут якась чортова мати наслала злодіїв...

— Треба дати знати до шандарів! — озвався хтось з гурту.

— Що тут шандарі тепер порадять? Злодій газдував тут, здається, десь перед трьома днями, а знаєте, що коби лише за канал — пропаде все, як сіль на воді... Що тепер шандар знайде?

За каналом починався густий вербовий ліс і займав дві квадратні милі простору аж до Вибулова. Там водилися вовки та ховалися злодіїї-конокради; в такій гущавині годі було їх виловити.

Стало на тім, що жандарма повідомиться аж тоді, коли він прийде до села.

Хліб, що Лукаш успів іще позвозити, стояв у садку в стіжках. Комісія перечислила копи, оцінила, скільки варті, посписувала вози, плуги і борони, записала жорна, ступу і січкарню.

Андрій побіг городами до своєї хати, запріг свої коні до воза й вернув сюди. Ганна думала, що Андрій привезе усе добро кіньми і возом небіжчика Лукаша... Їй зараз щось те не подобалося, бо Андрій, не сказавши їй нічого, запріг коні й поїхав.

Коли заїхав перед хату Лукаша, префект показав йому все добро, складене на подвір'ї, і сказав поважно:

— Гм… Оце все віддаю вам, пане Єнджею, в посяданє, як опікунові малолітньої. Маєте дитину годувати, а майна її доглядати, як свого власного, бо за все відповідаєте. А тепер підпишіть!

Андрій вклонився префектові, зробив пером на папері знак хреста і почав при допомозі сусідів накладати на віз здобуток Лукашів. Петро Ясів заїхав зі своїм возом і поміг Андрієві забрати, що на його віз не влазилося. Тепер Андрій кланявся на всі боки, дякував сусідам за ласкавий труд і запросив усіх до корчми.

Коли вози заїхали на обійстя, Ганна не втерпіла і спитала:

— А де ж коні?

— Злодії покрали.

— А корови?

—Так само.

— А воли?

— Все дочиста!

— Матко найсьвєнтша! Та він бога не боявся кривдити сирітку! — закричала Андріїха й побігла до хати, щоби, либонь, звістити про цю страшну кривду властительку, котра ще спала на постелі свого вуйка.

III

Корчма на Ячменівці стояла окремо в західній стороні села. До неї заходила лише шляхта, а хлопи, навіть проїжджі, та мандрівні торговці-

міняльники минали її як лихого, щоб не здибати якого нетверезого шляхтича,— а то була б халепа!

Та хоч та корчма звалася шляхетською, не різнилася нічим від інших галицьких корчем. Така сама обідрана, замазана, шибки повибивані і позаліплювані папером, довкола неї калюжі та вонюче болото. І всередині не була інша. Перша кімната без помосту, з витоптаною ямою на середині і брудними лавками довкола. В однім кутку шинквас, цебто перегородка з дерев'яною решіткою, за котрою стояли різної міри пляшки з грубого білого скла та бляшані, від старості й неохайства почорнілі мірки. Стояв тут і стілець, на котрім, мов на престолі, засідали старий бородатий Янкель або його жінка, розпатлана Рифка. Навпроти шинквасу — довгий дубовий стіл і кілька крісел теслярської роботи. Друга кімната, так званий ванькир, хіба тим була ліпша, що тут було повно всякої всячини, що нікуди й обернутися. Стояв тут стіл лакований, призначений для шабасу або для знатніших гостей, кілька помальованих крісел, ліжко, вистелене подушками в строкатих наволочках майже під саму стелю, і шафа з усякими книгами та святковою одежею. На шафі стояв капелюх Янкеля у бляшаній коробці, кілька мосяжних ліхтарів і скринька з ритуальними приладдями, тобто зі смертною сорочкою і заповідями. Друга шафа була замкнена. Під стіною, навпроти ліжка, стояв банкбетель — лавка, котру можна розсунути і спати на ній, як у ліжку. В самім кутику, навпроти однісінького вікна, стояло кілька бочок з горілкою й гараком.

Янкель був знаним орендарем; він був душею закуттянської шляхти, знав з кожним до ладу дійти, знав, як до кого заговорити, знав, хто чого потребує. За те любила його шляхта і звала шляхетським жидом. Тож коли раз Янкель не заплатив оренди і пан викинув його з корчми, заворушилася вся шляхта, як бджоли у вулику. Новому орендареві дошкулила своїми шляхетськими збитками так досадно, що він сам утік з корчми. Дідич не міг цьому зарадити — раз, тому що боявся звернути неласку шляхти проти себе, а друге, що двір був далеко від корчми, на другому кінці села, тож не міг кожного разу боронити нового корчмаря.

Не знати, чому шляхта так любила Янкеля і не могла обійтися без нього, — досить, що лиш Янкель, один Янкель, міг бути на Ячменівці. Янко не різнився нічим від інших орендарів, а шляхту привертав собі тим, що ніколи не зрадив, що діялося в корчмі, та й умів віддати честь шляхетським клейнодам, незважаючи на те, чи властитель їх був у капоті і пасових чоботях, чи босий і в полотнянці. Янкель був нецікавий, маломовний, а коли він сидів за шинквасом і курив свою глиняну шемницьку люльку на цибуху з кишкою, то щоб у корчмі укладалася навіть змова на його довгу бороду, з котрої мала би зробитися щітка до чесання поросят, не відізвався б ні словом і не перебив би такої злющої бесіди. Він мав ангельську терпеливість. Раз лише, як оповідає закуттянська хроніка, терпеливість Янкелева перебрала міру, і він розсердився.

Було це на різдво. Шляхта-парубки пішли колядувати до Янкеля. Заспівали одну-другу пісню (але не коляду), а вкінці став один "віншувати" ламаною польською мовою. Янкелеві сподобалося те дуже, та став наливати з барилки в квартову пляшку "шабасівки" для колядників у міру компліментів "віншування".

— Дай боже, панє Янкель, щоби ви мали сто палаців!

— Дай боже, дай боже! — каже корчмар.

— У кожнім палаці щоби було сто покоїв!

— Дай боже, дай боже!

— А в кожнім покою сто єдвабних ліжок!

— Дай боже, дай боже! — і доливає Янкель пляшку мало що не повну.

— А на кожнім ліжку щоб ви сто років перележали на холеру! — гукнув хтось із гурту.

— Бодай тебе дідько взяв! — а пляшка Янкелеві ледве з рук не випала спересердя. Сплюнув поза себе і сховав пляшку до шафи.

Це була єдина пригода, що вивела Янкеля з терпеливості. Поза тим був він усе тихий, спокійний, як до потреби: сумний або веселий. Говорив лиш тоді, коли йому було треба або як мусив на питання відповідати.

Як сказано, до цеї корчми, крім шляхти, не заходив ніхто більше. Тут відбувалися всі важливі справи громадські, тут судилися спори сусідські. Такі справи вигравав найчастіше Янкель, бо шляхта мирилася горілкою або гараком.

Крім гостей, котрі не поминули ніякої нагоди, щоби вступити до Янкеля, а в неділі і свята то таки вмисне йшли на Ячменівку, мав Янкель і таких, що від нього майже не виходили. Такими були Асафат Базів та Петро Криворучкий, тому так називаний, що від роду на одній руці не мав ні одного пальця. Оба були шляхтичі, оба бездомні, нероби, а жили дурничками. Судиться, бувало, яка справа в корчмі — вони робили службу возних трибуналу давніших судів Речі Посполитої.

Іноді засуджено когось на різки — вони й тут виконували болючу функцію. При тім напилися з коштів процесу, закусили та ще й закурили. А вже ж то велика нужда змушувала їх найматися на який день робити до заможного шляхтича.

В пору, як починається це оповідання, вони несли службу холерників, а корчму на Ячменівці зробили собі рятунковою станцією.

Асафат був хлоп низького зросту, грубий, з надутими жовтими щоками, з волоссям як щітка та підпухлими від перепою очима. Петро був високий, стрункий. А обидва — сильні як ведмеді.

Хоч вони ходили обдерті й замаргані, хоч займали таке принизливе становище, однак не перестали бути шляхтичами. Тож не було забави ні празника, де б Асафат і Петро не мали вступу. Всюди їх радо приймали, тим радіше що Асафат грав у сільській капелі на решето, а Петро був першим штукарем і оратором на ціле село. А може, й побоювалися тих двох приятелів, бо обидва були славні розбийголови, а хоч нікого не зачіпали, та не дали дути собі в кашу.

Асафат і Петро відвезли Лукашів на холерний цвинтар і вернули знов на Ячменівку.

— Гей, Янкель! Горілки! — гукнули з порога.

Той налляв. Випили по чарці.

— За двоє два! — каже Асафат.

Випили знов.

— Знаєте, Янкель, Лукаші обоє вже... ого! — і махнув рукою.

— Але? — питає шинкар.— А коли?

— Господь їх знає... зо три дні лежали мертві, а ніхто не знав. Щойно ми вивезли.

Янкель лиш головою покрутив.

У тій хвилі ввійшов до корчми Стефан Ясів.

— Дзінь добрий! А ще нема нікого?

— Є ми... та й ви прийшли, то вже й усі.

— Я не те хотів сказати... Андрій Лукашів запросив усіх на почесне... буде нас тут більше.

Асафат глянув на Петра й усміхнувся. Петро й собі моргнув, та й Янкелеві щось ніби усмішка під носом пробігла.

— Певно! — відзивається Петро.— Добре поживився... має звідки платити.

— Та що говорити, панє Пєтше! Де ж би? Таж то сирітське.

— Ага! В сироти два животи,— каже Петро.

— Сироту де зловиш, то бий! — доповідає Асафат.

Всі засміялися гуртом.

Тим часом шляхта почала сходитися по двоє, по троє до корчми. Кожний вітав присутніх своїм "дзінь добрий", кланявся кашкетом і сідав коло стола.

Надійшов префект. Усі повставали на привітання, поклонилися чемно і запросили його на почесне місце.

Вкінці надійшов і Андрій. Він був якийсь не свій — не знати, чи згризений смертю своїх швагрів, чи втішений тим, що йому дісталося.

— Пане Єнджею, вам, мабуть, треба вокомана [6], не забувайте за мене, а про нагайку я сам постараюся,— кликнув йому Асафат назустріч.

— А мене беріть за мандатора! [7] — каже Петро.

Усі засміялися.

— Жартуйте здорові, а мені в голові морочиться, що з тим усім робити?

— Відступіть мені — каже Асафат,— я буду господарити і дитину няньчити.

— Ви ґаздували б, як коза в капусті,— каже котрийсь шляхтич.— А худоба у вас є?

— У нього худоба за коміром аж пішки ходить,— каже другий.

Асафат насупився як міх, оглянувся, хто це з нього кепкує.

Андрій налякався, щоб не було сварки, і заговорив про інше.

— То ж то бо й біда, що худоби бракує...

— Що балакаєте, Єнджею? Таж у небіжчика Лукаша худоби доволі...

— Ого! Й одного хвоста нема... хтось покрав.

— Покрав?! — чудувалися Асафат і Петро, котрі ще того не знали.

Зійшла бесіда на те, як хто міг украсти худобу, коли в Лукашів був такий

злющий собака, що не дав нікому чужому на обійстя приступити.

— Ба! Собака була замкнена в хаті, а як ми її випустили, то вганяла як скажена,— каже Петро Ясів.— Пан префект таки добре настрашився...

— Гм... настрашився не настрашився — але чого ж лізти в зуби скаженій собаці?

Андрій побалакав про щось із Янкелем, а той поставив на стіл гарнець горілки і пляшку гараку.

— За ваше здоров'я, пане префекцє! — промовив Андрій, зняв шапку і, тримаючи чарку в руці, поклонився префектові.— Дай боже довгий вік прожити — віват!

Андрій вихилив горілку до рота, потримав її хвильку, проковтнув, скривився і сплюнув набік. Відтак налляв другу чарку і подав з поклоном префектові. Префект устав, узяв чарку до рук, відкашлянув і каже:

— Дякую, пане Єнджею! Дай боже й вам довгого віку! Споживайте здорові ваше добро та щоби вивели в люди дитину, котру вам віддали під опіку,— віват!

І знов понеслося по корчмі грімке "віват".

Андрій наливав чарку, подавав чергою і кланявся, але вже не так низенько, як префектові. Кожний шляхтич промовляв кілька слів, а відтак випорожнював чарку.

Янкелиха поклала на стіл кілька шабасових гуглів[8], миску сиру й горня сметани. Принесла зеленої цибулі, накришила до сиру, вим'яла разом, посолила й налляла сметани. Цеї мішанини понакладала на тарілки і порозставляла на столі. Префектові дісталася найкраща тарілка.

Шляхта взялася до роботи. Кожний краяв кавальчик гугля, мачав у миску і, відгортаючи лівою рукою вуса, правою вкладав обережно до рота. На хвилю втихла розмова, чути було лише ляскання язиків, задоволених смачною їдою. Хто скоріше упорався, запивав горілкою.

Як уже всі скінчили їду, поставила Рифка горнець кип'ячої води й кілька склянок з грубого зеленого скла. Варехою наливала гарячої води до склянок і ставила перед гостей, а ті знов доливали собі гараку з пляшки, від чого вода набирала червоної окраски. Кому було води забагато, зливав зі склянки таки на поміст. Не стало склянок для всіх, тож дехто здіймав горня з полиці, а дехто таки мусив ждати, аж старший гість вип'є. Вимити склянку, з котрої пив попередник, уважається обидою його так само, як обидою було б обтерти пищик цибуха, коли шляхтич шляхтичеві дасть покурити.

— Оце добре проти холери! — перервав мовчанку один з гостей.— Вода гаряча, гарак добрий... все те розігріє кишки — та й трохи безпечніше...

— Е! Або холера таке вже велике лихо? Не одному вона вийшла на добро,— каже Петро і глядить з усмішкою на Андрія.

— Авжеж,— підхопив Антін Михасів, свояк Андрія. — Петро і Асафат, либонь, попухли би з голоду, якби не возили мерців...

— Пильнуйте-но ви свого носа, пане Антоні, не наших мерців! — каже Асафат.

— Вже ж то ми не заробимо на холері стільки, як ваш швагер Єнджей.

— Мовчіть! — крикнув Андрій, а відтак додав плаксивим голосом: — Ах, я би віддав і свій маєток, аби лиш Лукашів охоронити від того нещастя...

— Бодай так пси траву пасли, як це правда! Ваша Ганя обдерла б вам чуба аж до потилиці, якби ви хоч одно стебло дали кому з обійстя!

Всі зареготали.

Андрій розсердився ще гірше, що люди знають, як жінка ним вередує.

— Кажу вам, Асафате, не пхайте носа до чужого проса, бо розіб'ю!

Асафат, випивши за трьох, не гадав не попробувати своїх кулаків.

— Е, пшоняна каша смачна, та ще як з чужого поля просо; але ледве чи Лу-кашева донька покуштує її...

— Мовчи, волоцюго, бо...

— Ого! Вважай, щоб я не виволік тебе, як твого швагра...

Андрій не втерпів, ухопив склянку й замахнувся на Асафата. Однак саме тоді схопив хтось його за руки, і склянка впала на землю. Андрій кинувся з кулаками на свого противника, але інші не допустили до бійки.

Префект, що був зайнятий до цієї пори поважною розмовою з сусідом, вмішався тепер до суперечки.

— Гм... панове, заспокойтеся, я забороняю...

Ще не договорив, коли вбіг до корчми хлопчина, зняв шапку перед шляхтою, а до орендарки щось пошептав стиха. Орендарка приступила до стола і сказала голосно:

— Дмитро Яців помер!

— Дмитро?.. Господи! А то мете! — Всі стали хреститися, а Асафат і Петро пішли, щоб сповнити свій обов'язок.

Настала прикра тиша. Кожний роздумував, мабуть, над тим, чи годиться в такий небезпечний час справляти такі бучі. Почали прощатися з Андрієм, дякували йому за гостину й виходили з корчми.

IV

Від того часу минуло вісім літ.

Було це одного майового поранку, ще за годину перед сходом сонця. День був зимний, як часто-густо бувають у нас весняні поранки. Ціле Закуття ще спало, ніде не видно було ні життя, ні руху.

Ворота Андрійового обійстя отворилися, а з них почали виходити одна за одною чотири корови і декілька телят. За худібкою вийшла дівчина, може, дев'яти літ, боса, в одній сорочині й тоненькій крамській спідниці, підперезана крайкою. На розкуйовдженій голові мала драну хустину, зав'язану на шляхетський лад під бородою, а в руці прутик, щоб заганяти худобу. На плечах несла верету[9]. Дівча було заспане, кліпало очима і дрижало від холоду. В лівій руці держало кусник чорного хліба й одну цибулю та впихало за пазуху.

Це була Олюнька. Хоч то була дев'ятилітня дитина, хоч осталося для неї гарне майно по родичах, вуйна не давала їй спокою, й вона мусила робити бодай те, що могла зробити — пасти худобу.

Дитина ступала обережно покаліченими, потрісканими, як варений рак, червоними ноженятами по примерзлім болоті, підганяючи перед собою телята, що якось не мали охоти виходити з теплої стайні на пашу.

За Олюнькою ступав підтюпцем, задерши хвіст угору, вірний її товариш — старий Лиско, пес, що ще її батькові вірно служив, а тепер ні на крок не відступав від дитини своїх колишніх добродіїв.

Як лише Андрій перевіз усе рухоме добро Лукашів на своє обійстя, поплентався за ним і Лиско, а хоч Ганна не хотіла його ніяк прийняти до хати, відмовляючись, що годі їй ще й собак чужих годувати, то старий Луць таки оперся, й Лиско зажив на обійсті Андрія. Та гірка була його година! Скільки то побоїв довелося йому дістати від Ганни! Все зносив псисько з геройською терпеливістю. Поскавулів, але обійстя не покинув. За те Лиско хотів бодай тим відслужитися, що вірно стеріг хати й добра Андріїв. Найбільше любив він малу Олюньку й ніколи від неї не відступав. Немов порівнюючи своє сирітство з Олюньчиним, він був її сторожем, пестуном і товаришем забав. На його сухих і кудлатих ребрах не раз Олюнька положила голівку й виспалася добре. Коло нього, учепившись рученятами його патлатої шерсті, вчилася ставити перші кроки, а не раз, коли збиточні сільські хлопці докучали їй чим-небудь, псисько наїжував шерсть, вискалював зуби й гарчав злобно, поки збиточники не повтікали. А господарям служив вірно. Одного разу, вернувши з Андрієм з нічлігу, почав слідити за злодієм, що вночі вивів корову Андріїв. Лиско доти бігав, нюхав і скавулів, поки не завів Андрія до близького ліска, де знайшли зв'язану корову під корчами. Від того часу Лиско заслужив собі ласку Андріїхи, діставав щодня теплої страви, шматок хліба, а деколи й ложку молока.

До сходу сонця було ще геть далеко, щойно пробудилися жайворонки, а все інше спало. На сході небо червоніло чимраз більше.

Олюнька вигнала свій товар на опуст і ждала тут, поки інші діти не позганяють свого.

Опуст — це було пасовисько між Закуттям і хлопською громадою, нижче церкви.

Олюнька сіла під корчем, підгорнула змерзлі ноженята під себе, рученята поховала за пазуху, загорнулася веретою і сидячи вдивлялася в зачервоніле поза горою небо.

Ранок був дуже холодний, вся дрібненька травиця була вкрита білим інеєм, що блищав, мов розсипане срібло, і ждав, коли прийде тепле сонечко та красу його злиже.

Довгий час не було видно нікого: мабуть, родичі жалували своїх дітей від-правляти на таку студінь.

Олюнька притулилася до кудлатого Лиска і грілася його теплом. Він лежав тихенько, лиш час від часу піднімав голову і розглядав, чи не грозить яка небезпека Олюньці.

На сході небо червоніло щораз більше, а вкінці показалося сонце в цілій своїй величавості. Зараз прокинулися пташки і стали вітати його своїм щебетом. Від Закуття відізвалося мукання корів і перегукування пастухів, далі показалося стадо товару й громадка сільських дітей. Кожне з дітей несло з собою що потрібно, не забули й полуденку, що складався звичайно з шматка хліба й сиру або масла.

Між усіма пастухами був найстарший як віком, так і розумом, досвідом та дотепом Левко, або, як його радше звали, Левонко. Був це хлопчисько сімнадцяти літ, а нероба на ціле село. Зате ж не було такого доброго пастуха в цілім селі. Його товар — пара старих коней, дві корови та три ялівки — був усе найліпше випасений; в нього вовк ніколи не вхопив телятка, ані польовий не займав зі шкоди. В усіх пригодах умів він собі порадити і виплисти наверх там, де інші потопали. Левко був отаманом між громадкою шляхетських пастушків. Усі слухали його не зі страху, але задля штук і жартів, котрими умів усіх забавити. Більше ні до чого не був він здатний, тож, як лише сніг згинув, Левонко був на пасовиську аж до другого снігу. Інші шляхтичі були з того дуже раді, бо з Левонком могли сміливо пускати своїх дітей навіть у такі небезпечні

місця, як за канал, де кожної хвилі можна було боятися як не злодія, то вовка. Через зиму Левко не брався до роботи, вилежувався на печі в просі або в ячмені, а деколи вистругував з дощок і прутиків забавки на літо.

От і тепер за всіма пастухами надійшов і Левонко. Став поміж дітворою і спитав:

— А що? Вже всі?

— Всі! — гукнули діти.

— Ну, то в дорогу! — закомандував.

Дітвора розбіглася зганяти товар докупи. Зчинився гамір, крик, перегукування, а за хвилю череда, справлена на дорогу, пустилася повагом дальше. Левко видряпався на свою шкапу і їхав позаду дітей, котрих було п'ятнадцятеро, віком від дев'яти до п'ятнадцяти літ.

Сонце за той час піднялося вже настільки вгору, що своїми променями розморозило болото й калюжі та зігнало зимну росу з травиці. Вся природа оживилася, жайворонок аж заходився від співу, а діти й собі гуторили та співали.

Дорога, котрою гонили закуттянську череду, вела попри двірський лан та широчезне пасовисько. Воно було ще тоді спільне для громади шляхетської, рустикальної і двора. Але поки що в тій порі пасли худобу ще на сіножатях і торішніх стернях, тож трава на тім пасовиську була ще свіжа, нестоптана.

Зо дві години марширували наші знайомі, поки дійшли на призначене їм пасовисько. Перейшли міст на Дністрі, минули місце, зване жидівською толокою, й опинилися за каналом під греблею. Тут була не дуже вигідна та безпечна позиція для пастухів. З одного боку

цісарська гребля (а як стражник запише і подасть, то буде велика біда), з другого, знов, боку стережися кущів, що розсілися поміж сіножаті вздовж зо дві милі: як туди зайде худобина, ледве чи її відшукаєш.

Днина вибралася дуже погідна й тепла. Левонко завів забаву. Діти бавилися охоче й весело. Й Олюньчине личко роз'яснилося. Вона забула свої злидні, недоспану ніч, поранені ноженята, бігала з іншими і сміялася весело.

Товарина розійшлася по сіножаті шукати поживи, а одна Костева корова не сподобала собі чомусь того місця і наблизилася аж до верболозів. Левко побачив це здалека і покликав:

— Дмитре! Твоя Красуля пішла вовкам на снідання. А йди ж заверни, бо пропаде!

Дмитро Костів — то був чепурний п'ятнадцятилітній хлопець. Вій щойно розігнався розірвати ланцюг, і дуже йому не хотілося переривати забаву.

— Ану заверніть там котре мою Красу! — наказав він.

— А сам — не ласка? — відгукнули діти.

— Олюнько! Біжи ж! А скоро!

Олюнька не хотіла бути попихачем. Вона покрутила голівкою, здвигнула плечима й не послухала. Дмитро розлютився дуже, особливо на Олюньку. Вона була наймолодша з цілого товариства, до того ж сирота, отже, повинна слухати.

Дмитро почервонів як буряк, затиснув кулаки і прискочив до Олюньки:

— Підеш чи ні? Ти... знайдо зателепана! Олюнька зблідла, але не зрушила з місця.

Дмитро підніс кулаки і вже мав спустити їх на голову Олюньки, та в тії хвилі загарчав люто Лиско і вхопив його ззаду за ногу. Дмитро закричав несамовито, схопив патик і погнався за Лиском. Олюнька зітхнула. Всі діти стали сміятися.

В тій хвилі надійшов від жидівської толоки якийсь хлопський парубчак. Він бачив цілу сцену і не втерпів, щоб не насміятися з "макогона".

— А во-во, як макогін пса б"є... ха-ха-ха! Добрий буде з тебе мига [10]!..

Дмитро залишив пса, побіг за хлопом. Тепер його позиція змінилася: всі діти

стали в його обороні.

Неприятель зразу не налякався Дмитрового костура; він обернув батіг "старшим" кінцем і дожидав нападу. Але коли побачив, що ціла громада шляхетських пастухів рушила за ним, він давай утікати. Хлопець біг просто до верболозів і тут пристав. З лозів повилазили хлопські парубчаки, котрих молода шляхта зразу й не бачила. Тепер, коли вона надто до них наблизилася, вони кинулися на неї.

— А макогони прокляті! А чорти рогаті! — (дехто з шляхетських хлопців мав на голові рогатівку).— А до Варшави марш!

Шляхетські діти кинулися навтікача, поки не добилися до греблі. Гребля була стрімка й дуже пригожа на оборонну позицію. Розум підказував, що найліпше задовольнитися обороною. Команду взяв Левонко. Він, побачивши, що діється, вирубав з верби кілька коликів,

роздав хлопцям і всі стали відбиватися. Тут хлопи не могли їм нічого зробити. Хотіли взяти шляхтичів приступом, але це не вдалося, і молода шляхта, набивши кілька гудзів на хлопських головах, відігнала їх.

Та хлопи приступили до облоги. Становище шляхти було дійсно прикре. Сонце стояло вже ополудні, товарина розбіглася бозна-куди, а тут ані рушитися з місця. Вони піддалися б, якби не тямили, що хлопи не пустять їх з цілою шкірою. Кілька шляхтичів пішли тихцем до Дністра, назбирали камінців і стали кидати ними до хлопів. Ті не мали такої амуніції і відстрілювалися хіба тим, що їм шляхтичі кинули. Але цей маневр не поправив долі шляхетської дітвори. Хлопи стояли, правда, в належнім віддаленні, але не гадали уступати.

Левонкові спало на добру гадку. Зловив за греблею тихцем якусь коняку, перебрався через канал і погнав щосили в село до префекта. Префект послав по війта, сіли обидва на віз і поїхали робити справу. Така інтервенція причинилася до примусового миру. Війт почастував кількох хлопів палицею з-під своєї юрисдикції, й вони відступили від облоги.

Коли діти позганяли товар, що порозходився по корчах, сонце вже було низько. Погнали худобу в село.

Та Дмитро не міг забути Олюньчиного непослуху й болю, якого йому завдав її писько. Він почав ворохобити інших хлопців, що, мовляв, уся історія з хлопами вийшла через Олюньку. Товариші не любили Дмитра, називали його маминим сином, тож і не слухали його підмови. Тоді Дмитро рішився сам довести до кінця не скінчену рано справу. Він почав Олюньку ганьбити останніми словами та обкладати кулаками. Олюнька, призвичаєна до биття змаленьку, втікала від напасника, але не закричала ані не заплакала.

Інші хлопці стали в обороні Олюньки. Перший Левонко під'їхав до нього на своїй шкапі і шарнув його батогом по плечах. Пещений Дмитро

не стерпів удару, він став плакати і кричати на весь голос. Левонко ще поправив. Дмитра взяла злість. Схопив прут та став ним цвікати то Левонка, то його коня.

Левонко не задумувався довго, зліз із коня, схопив Дмитра за комір і випарив бучиським скільки міг.

— Та ти, ледаре, будеш сироту бити? Я тобі покажу, чим то пахне!

Тут знов мусили вмішатися інші хлопці, щоб визволити Дмитра з рук Левонка.

— Чекай, чекай, я тебе запізву до префекта! — погрожував Дмитро.

— Ще тобі мало, бабин сину? Я тобі такого префекта завдам, що й рідна мама тебе не впізнає!

Дмитро замовк, боявся, щоб Левонка гірше не розсердити та щоб він не взявся бити.

V

Дмитро Костів Полошинський немалу роль відіграє в нашім оповіданні, тож треба нам познайомитися з ним ближче.

В Пишнівцях ніхто не знав, звідки взявся там Кость Полошинський. Він зайшов туди ще парубком, а що засвідчився шляхетськими паперами, то закуттянська шляхта прийняла його до себе. Був це спокійний та роботящий чоловік. Він приніс із собою трохи гроша, купив хату з городом та кусень шляхетського поля й осів назавжди в Пишнівцях. У короткім часі оженився з шляхетською дівчиною і став господарем. Та, відай, не такої жінки він собі бажав, якою була Костиха. За кілька літ окульбачила вона Костя та поштурхувала ним.

У них було двоє дітей; Дмитро був старшим. Мати наділяла його щедрою рукою тими привілеями, які звичайно має найстарший син. Дмитрусь був усім у своєї матері, зате Кость сходив щораз більше на другий план.

Згодом стала Костиха відправляти чоловіка на заробітки. Заробіток у дворі був для Костихи замалий, для Костя — принизливий. Кость довідався, що при будові залізниці добре платять: зібрав свою мізерію в клунок і пішов до Городка. Жінка не противилася тому. І так діялося щороку. Кость робив тяжко ціле літо, а на зиму вертався із зароблением грошем додому. Та тут замість спокою і відпочинку заставав докори й занедбану роботу. Костиха все йому докоряла, що він дід[11], зайда, а вона зробила його господарем. Кость вишукував щораз нові джерела заробітку — раз, щоб жінці грішми губу заткати, а по-друге, щоб утекти від її "любого" голосу. Він найнявся був різати дерево в лісі, а як та робота скінчилася, пішов аж до Бориславa до копання воску. Одним словом, Кость був гостем дома. Костиха ґаздувала як знала.

Дмитро став виростати на парубка. Костиха не знала, де йому знайти місце. Пестила, прибирала, як панича, а годувала, що могла видумати найліпшого. То й не диво, що Дмитро був хлопцем гладким, гарним і мав значну силу фізичну. Дмитро, видячи, що мати не дуже шанує батька, став і собі мати його ні за що. Він зовсім не показував тої пошани, яку повинна мати до батька дитина. Кость зносив усе терпеливо — раз тому, що не міг вплинути на виховання сина, бо мало коли бував дома, а по-друге, що боявся язика жінки: вона все ставала в обороні сина. Зійшло на те, що Кость, якщо не був де в роботі, то був ніби наймитом жінки і її Дмитруся. Синок виріс на парубка і поводився всюди, як багацький син; на це йшло те, що старий придбав літом. Дмитро був певний, що як одинокий син при старім батькові буде звільнений від війська, а відтак і ожениться скоріше, ніж його ровесники, котрих ждала кількалітня військова служба. Тож уже тоді, як іншим парубкам і не снилася женитьба, він заглядав між шляхетськими дівчатами за парою для себе.

Доля старого Костя не була завидна. Ще було півбіди, доки міг робити, бо як пішов з дому на заробітки, бодай не чув кудкудакання своєї жінки і непошану-вання від сина. Але і те з літами скінчилося. Якось у Бориславі Кость, лізучи до ями, скалічив собі ногу. Мусив перервати роботу. Нога ніяк не хотіла гоїтися. Кость мусив вертатись додому з порожніми руками, бо весь час пролежав у Бориславі.

Костиха аж руками сплеснула, як побачила чоловіка на порозі не в тій порі, що приходив звичайно.

Кость був марний і пожовклий на лиці. Біль ноги, опухлої й пораненої, докучав йому немало, а тут мусив пішки прикульгати аж з Борислава.

— Та чого ж ти прийшов, неробо? — привітала його жінка.— В Бориславі тепер найгарячіша робота, а ти вернув додому. Що ж тут будеш робити? А лежачого хліба в мене нема!

— Хіба не бачиш, який я вернувся? — сказав Кость, постогнуючи, і присів на лаві.— Скалічив ногу, як лазив до ями, та не хоче загоїтися. Усе раниться та пухне. Пролежав три тижні в якомусь хліві, видав усе, що заробив, купував різні ліки, та нічого не помагало. Гадаю: піду додому, може, стара Яцева зробить якої масті та вигоюся...

— То так добре?! Як ще були гроші, то лежав у Бориславі, а тепер, як нічого нема, лізеш мені на карк... А з чого я тебе вигодую? Не видиш, що в мене діти, а достатків дасть бог?..

— Ну що ж я мав робити? — виправдувався Кость.— Таж тоді було ждати, аж зогнию під плотом.

— То було прийти скоріше! За ті гроші, що ти їх проїв, а може, пропив, можна було тут дати собі раду, а так гнити будеш та й годі.

— Та я ще зможу дещо робити коло хати,— обіцяв Кость.

— Ого! Вже ти зробиш, а я заспіваю, то поділимося разом... Гірка то буде тепер моя година!

На ту розмову надійшов Дмитро.

— Ого! Старий уже дома? Так скоро? — такими словами привітав батька.— Та щось ви, татуню, гуляли неабияк, коли відгуляли чобіт! — і показав на хвору батькову ногу, позавивану шматами і в якімсь старім черевику, либонь, знайденім на смітті.— А як там, тату, з грішми? Мені б тепер придалися нові пасові чоботи...

Ця бесіда сина виглядала на насмішку. Старий не відповідав ні слова. Він опер бороду на палицю й дивився в землю.

— Ого, будеш мати пасові чоботи! — сказала Костиха до сина.— Все пролежав у Бориславі та проїв, а тепер приліз сюди, щоб його годувати.

Дмитро скривився на ті слова матері, та хіба не тому, що вона говорила про батька так нечемно. Він до батька ні раз не мав серця. Але він уже кілька неділь як укладав собі, що скоро, лише верне старий з Борислава, мусить купити нові пасові чоботи, та й буде в чім восени відгуляти весілля в Закутті. Тепер уся надія розвіялася, як мряка.

Кость, хоч як був змучений, не мав сміливості сідати до вечері з жінкою і дітьми. Вийняв з кишені шматок чорного хліба, з'їв його, напився води і пішов на піч спати. Костиха спала на постелі з кількалітньою дочкою Мариною. Довго Кость не міг заснути, перевертався з боку на бік і тяженько стогнав та охав.

Другої днини Кость устав удосвіта, перев'язав свіжими шматами болючу ногу, з'їв шматок хліба, що лишився на столі з вечері, й поплентався в село. Того-таки дня став Кость молотити в одного

заможного шляхтича пшеницю на насіння. Там дали йому їсти та ще й заплатили п'ятнадцять крейцерів за день.

Так тяглося аж до пізньої осені. Кость ходив щодень на роботу і приносив по кілька крейцерів додому, та віддавав жінці. Про лікування ноги він не думав, а Костиха ані син не пригадували йому того. До старої Яцевої по масть не ходив, бо не було коли.

Костиха не докучала вже чоловікові так дуже, бо не коштував їй нічого, а все ж заробив додому кілька крейцерів.

Але наблизилася сльотна, холодна осінь. Костева нога щораз більше розраню-валася й боліла, бо навіть не мав у чім гаразд вимочити її хоч би раз на тиждень. Кость стогнав усе більше по ночах; а одного дня, зібравшися піти за своїм звичаєм на роботу, вернувся-таки з сіней і сказав жінці, що сьогодні не годен зайти.

Костиха гадала, то старий перележить один день, то й не казала нічого: аж коли другої і третьої днини Кость не міг злізти з печі, а по ночах стогнав і ойкав від рани, вона не змогла своєї безсердечної люті вдержати в собі і вилляла її на голову Костя.

— Гіренька моя година з тобою! Чого ти мені світ зав'язав? Якби тебе був дідько не надніс до села, я була б нині не такою господинею...

На такі щоденні привітаная Кость не відповідав нічого, хіба постогнував.

З такими самими словами кидала Костиха чоловікові на піч кусень хліба або ложку якої страви, що лишалася з полуденку або з вечері.

Старий лежав на печі, як той біблійний Лазар. Він по цілих днях майже не злазив звідси, бо й це було йому тяжко без чужої помочі.

Якось раз зайшов до Костя той багатий шляхтич, у котрого Кость молотив і заробляв. Він був його кумом і хрещеним батьком Дмитра. Був це чоловік бувалий у світі, делегат і депутат до різних комісій і мав значення в селі; його поважали й боялися. Звали його Шевком.

Костиха також мусила його респектувати [12], бо це був чоловік бездітний, а вона признавалася до свояцтва з ним і мала надію, що колись може Дмитрусеві дещо капнути від нього.

Шевко поздоровив Костів за шляхетським звичаєм і присів на лаві під образам. Костиха не знала, де йому місця знайти. Вона витирала фартушиною лаву і стіл перед сільським дукою.

— А що там, панє Константій, нездужаєте? — звернувся Шевко до Костя. Костиха побоялася, щоби її старий яким словом не зрадив, скільки-то від неї мусить витерпіти, то й заговорила зараз:

— Ой, зле, панє брацє! Така біда, що господи! По цілих ночах не спить бідачисько, аж серце крається з жалю дивитися на його муку... Бідний, так мучиться з тою ногою, а я не знаю йому радоньки дати...

— Не так ногою, як твоїм гострим язиком та нелюдяним обходом зі мною,— каже, стогнучи, Кость.— Та то, панє брацє, ложки води мені не подасть, тільки навигадує, напроклинає..

— Та що бо ти, Костю, говориш? Боже мій! Чи я би тобі не рада?..

Костиха хотіла заговорити чоловіка, бо Шевка боялася як вогню.

Шевко знав від людей, що Костиха вередує старим, і хотів наочно у всьому переконатися.

— Тихо! — гукнув він на Костиху.— Нехай говорить, яка то моя сеструня милосердна...

При тих словах так гостро подивився на Костиху, що вона аж закам'яніла коло запічка. Старий осмілився та й каже далі:

— Я тут лежу, як Лазар, та нібито у власній хаті. Вночі то мені ніхто води не хоче подати, а скільки я напрошуся, щоби мені дала який старий горнець із теплою водою,— я вимочив би йогу, та, може, було б легше,— а то ні та й ні! Скоріше би в каменя води допросився. А хіба ж я не заробив собі настільки, щоби для мене який старий черепок був? Ой, боже мій, боже, уже всі гріхи тут спокутую...

Кость був чоловік терпеливий і несмілий при жінці, та тепер, видно, вся терплячка скінчилася, немов прорвалася гребля, що здержувала всю накипілу жовч в його зболілім серці, виллялася бистрим потоком.

Шевко зморщив своє грізне чоло, приступив до Костихи, що стояла ні жива ні мертва, і, торкаючи її пальцем до самого чола і вдивляючись їй бистро в очі, погрозливо проговорив:

— Виджу, що моя сеструня ящірчого роду... Але, я тобі кажу, що як не будеш з цим бідаком по-людськи обходитися, то не лише й стебла на запишу, але ще за життя так випорю, що з тиждень не сядеш... То ти така жінка? Поки міг робити, валятися по Бориславах і гроші приносити додому, то був добрий, а тепер, як каліка, то він пес?.. Я буду сюди часто навідуватися, а як мені старий пожаліється хоч одним словом — гірка тобі буде година!

Шевко був деспотичної вдачі. Він полагодив не раз у селі таку справу, в котру не мав права мішатися і котра належала до суду,— полагодив не раз киями і різкою. Одну хлопську родину, що займалася систематично крадіжкою, він не віддав до суду, лише продиктував їй кару в селі: "Панькові вліпити шістдесят буків, Паньчисі сто різок..." Та від цеї події Панько, як оповідає сільська хроніка, став порядним чоловіком і пас громадську череду, а вона стала вправною повитухою — навіть до панів кликали її.

Костиха тямила це й знала, що на Шевка були жалоби в бецирку, та нічого йому не зробили. Шевко знався добре зі всіма панами, вони заїжджали до нього при різних оказіях, він частував їх; поза тим і вони добре знали, що з бутною шляхтою не порадиш інакше, хіба б довелося половині села сидіти в криміналі.

Кость, побачивши, що такого чоловіка має за собою, задумав за одним заходом полагодити ще одну невідкладну справу.

— Або той мій синок, пане брацє?.. Викапаний син своєї мами! Аби не рідний батько, але жебрак лежав отут, ще би повинен мати більше милосердя....

Шевко звернувся знов до Костихи:

— А свому плеканцеві скажи, що як колись схоплю за чуприну, то виб'ю, аж буде пищати! Він уже знає мою руку, і я жартувати не вмію!.. Бувайте здорові, пане Константій! А якби вам ще яка кривда, дайте мені знати, а я вам уже зроблю справу...

Погрозив іще раз Костисі й вийшов з хати.

Костиха аж губи закусила зі злості, а вже найбільше гнівило її те, що не могла свою злість зігнати на немічнім старім. Боялася Шевка.

Саме тоді запустилася у Костів корова, і Шевко став посилати для Костя щоднини півкварти молока та казав пильно розвідуватися, чи Костиха сповнює його волю.

Костиха все ще мала надію, що колись відплатить своєму старому за його довгий язик. Однак, побачивши над собою такий контроль, вона покинула цю гадку та ще й остерегла сина.

— Слухай, Дмитрусю! — сказала вона, викликавши його до сіней.— Бійся бога, не докучай старому! Терпи, хоч би тобі й як тяжко приходило... Був тут вуйко Шевко. Старий вистогнав перед ним усе... Господи, що тут було крику, як вуйко сердився! А знаєш, дитино, вуйка годі дражнити, бо ану ж розсердиться та запише кому іншому, а тобі нічого... Шкода б!.. От цей город, що притикає до нашого, не здався б нам? Терпи ж, сину! Старий недовго потягне... Вчора казала мені стара Яцева, що з такого люди не виходять; рана буде гнити, а як піде досередини, то вже й по всьому...

Дмитро вислухав матір уважно, а хоч його бутна душа не рада піддатися тому деспотизмові і хоч був би радо зрікся городу по вуйкові, то таки страх перед кріпкою рукою вуйка наклонював його обходитися з батьком чемніше.

Від того часу доля Костева змінилася настільки, що мав усю вигоду, яку лишень міг мати. Костиха подавала йому теплої страви, було й молоко, не тарахкотіла йому над головою, син не виробляв криків у хаті і не заводив співів. Але рана не гоїлася. Не помогли вже й масті, що приладжувала Яцева. Кость почув свій кінець, висповідався і за кілька днів помер.

По похороні Костя осталася на ґаздівстві вдова Костиха з сином-одинаком.

VI

Андрій Лукашів орудував майном своєї сестрінки Олюньки як своїм власним, не відчитуючись ні перед ким за те, що робив. Грунт обробляв сам, а хату винай-мав якомусь зайшлому шевцеві — німцеві Йоганові, що доставляв пасові чоботи шляхті всього Закуття.

Олюнька жила, а вірніше, валялася при вуйні. Ганна не подумала ні разу про те, що Олюнька буле колись багачкою, то годиться з нею

поводитись бодай так, як із власними дітьми. Їй усе була чогось недогода, все кричала на Олюньку й била її частенько. Хіба в дідуся Луця Олюнька знаходила оборону перед лютістю вуйни.

Луць любив Олюньку цілим своїм старечим серцем, любив, як рідну дитину. Він учив її молитов, і кожний крейцер, який мав, видавав на те, щоб для Олюньки що справити.

З-за того вуйна була заздрісна, і раз, як старий привіз для Олюньки з міста нові угорські чобітки з кутасиками, вона таки зважилася сказати йому:

— А мої ж діти вам не внуки, тату, що все пхаєте лише в ту неробу?

— От говориш сама не знаєш що. Ти сама дбаєш про своїх дітей, а вона — сирота, а хоч повинна ходити вбрана, як лава, бо таки має за що; вона в тебе ходила б і боса, й гола, якби я їй деколи не купив щось одягтися. А тобі й того забагато, і те тебе в очі коле, коли я яку шматку дитині куплю... Ой, тям, небого, що захланність — то великий гріх! Колись його треба буде спокутувати перед богом! А чи ти знаєш, що колись зажадають від Андрія рахунків з того, як він сиротинським маєтком орудував, то гірко йому прийде?.. Такий маєток таки щось принесе на рік,— а чи є який слід з того? Усе тут влізло...

— Або я дитини не годую? — каже Ганна.

— А то раз! То така дитина потребує стільки їсти, що вродиться на двадцятьох моргах? Кому ти верзеш таку дурницю?

На тім розмова урвалася. Та старий Луць мусив частенько пригадувати своїй невістці її обов'язки щодо Олюньки. Одного разу каже:

— Ціла біда в тім, що тут у вас не може бути божого благословення. Бог приказав, щоб жінка повинувалась свому чоловікові, а ти, небого, вивертаєш право боже й вередуєш чоловіком, як сліпою кобилою. От дурний Андрій! Якби я був твоїм чоловіком, танцювала б ти мені так, як би я тобі заграв... Та на глупоту нема ліку... Нехай собі робить як знає. Одно тобі кажу: як довго я жию, не дам дитині кривди зробити. А тих десять моргів поля, що я ще ними орудую (я відчуваю, яка б мене доля ждала від моєї невістки, коли б я перейшов на її хліб), ти їх ані понюхаєш. Це для Олюньки. Буде з тебе того, що придбала з її маєтку за малолітності...

Та не все так старий Луць міг постояти за внукою. Коли його не було дома, вуйна виливала всю злість на дитину. Найменша дитяча провина або неувага не минали тоді безкарно. Ганна вважала Олюньку за дорослу й вимагала від неї такого розуму, як від повнолітньої людини.

Те саме робили з Олюнькою й діти Андрія. Вони знали добре, що Олюнька сюди не належить, а наслухавшися від матері, що буцімто вона Олюньку годує, стали й собі випоминати їй те.

— Ти! Дай сюди той хліб, що маєш у руці,— каже старший від Олюньки Андріїв Гринь.

— Це мій хліб! Ти свій уже з'їв... Мені вуйна дала.

— Ти не маєш свого хліба, то все наш хліб... аби ти знала, ти, жебрачко! — прискочивши, видер у заплаканої дитини шматок хліба.

Таке саме доводилось їй і з забавками, а найбільше вже з ляльками, що часом дідусь Луць купував для Олюньки. Ганнині дівчатка не давали спокою Олюньці, поки не видерли в неї ляльку. Олюнька, бувало, жалілася дідусеві, але, набравши кілька разів за те штовханців від вуйни, боялася вже пожалітися.

Коли Олюньці минув десятий рік, старий Луць намагався конче послати її до дяківської школи. Ганна й чути про це не хотіла.

— Та нащо їй школи? От непотрібний видаток... Іно змарнує час, а могла би чого ліпшого навчитися тут коло мене...

— Коло тебе навчиться хіба язиком молоти, а більше нічого,— сказав старий,— а я таки хочу, щоб дитина ходила до школи і навчилася бодай читати. Ти своїх дітей посилай або ні... Вони мають батька, нехай займається ними. Якби Андрій не був такий фартушкевич, як є, посилав би дітей на науку,— але Олюнька не має батька, то я хочу їй заступити його. Так мусить бути! Коли ж будеш перечити, то піду до суду і попрошу, щоби дали для Олюньки іншого опікуна, а тоді не знаю, кому гірше на тім вийде...

Андрій, що все уступав жінці й потакував їй, настрашився погрози батька та став собі вимагати, щоб Олюнька ходила до школи, і його діти будуть також ходити.

Жінка кілька разів бралася отямити чоловіка своїми блискавичними поглядами, але Андрій цим разом не уступив. Він моргнув на Ганну, щоб вийшла за ним до сіней, і сказав їй на вухо:

— Бійся бога, жінко! Якби так тато справді зробив, як каже, то нам хіба з торбами піти... Новий опікун забере від нас Олюньчин грунт, а мені скажуть розрахуватися за те, що я за дев'ять літ придбав. А ти сама добре знаєш, як є. Дай спокій, не переч!

— Або старий зробив би так справді?

— Чому ні? Старі люди бувають уперті, а ще він ту Олюньку так дуже любить...

Ганна зміркувала, що таки справді може бути зле, і не противилася більше тому, щоб Олюнька ходила до школи.

Луць поїхав до міста купити дитині, що треба, щоб, як казав, виглядала якось по-людськи.

Прибрану в нове платтяОлюньку повів Луць сам разом з дітьми Андрія до школи.

Пишнівська школа стояла посеред села рустикальних Пишнівців. З Закуття було досить далеко. Школи етатової [13] тоді ще не було в Пишнівцях, не було також і шкільного примусу, тож діти вчилися хіба взимку, а ціле літо вакаціювали при різній господарській роботі або при худобі.

В Пишнівцях учив дяк Пришлай. Був це інтелігентний ЧОЛОВІК, начитаний, а щонайважніше — не був п'яниця. Він скінчив дяківську школу в Перемишлі, а це в тодішніх часах значило дуже багато. Одягався по-шляхетськи, ходив у сурдуті. Пришлай був і не без педагогічних здібностей. Він міг тим похвалитися, що діти дуже його любили, а це рідко трапляється поміж дяко-вчителями. Однак засобів, якими розпоряджався, зовсім не вистачало до втілення в життя його педагогічних планів.

Пишнівська школа містилася в низенькій сільській хатині з одною-однісінькою кімнатою. В тій кімнаті стояла велетенська сільська піч з припічком і запічком, дві лавки, стіл, одно крісло і ліжко для старої баби Параньки, що мешкала з дочкою в школі. Не було тут наочного приладдя, яке тепер можна зустріти і в найбіднішій школі.

Наука відбувалася без плану. Діти сходилися, коли котре могло, і приносили книжки, яку котре мало. Для того годі було посортувати дітей так, щоб хоч десятеро вчили разом. Діти вчилися всі голосно, кожне для себе, а з того наставав суцільний гармидер. Кожне складало

слова для себе окремо, як було в книжці. Учитель викликав по одному, по двоє на середину, казав читати, поправляв, пояснював і задавав далі. Це не перешкоджало іншим дітям виводити співучий голосом: "Баба, га-ла-ма-га..." Так само не перешкоджало дітям, коли учитель виконував тілесну екзекуцію над неслухняним учнем... Діти сиділи на лавках стиснені, як оселедці в бочці, не було місця викласти вигідно руки на лавку. Означеного місця ніхто тут не мав; хто скоріше прийшов і засів яке місце, сидів там уже цілий день. До школи ходилося раз на день. Ополудні оголошував учитель малий відпочинок, а тоді кожна дитина, що їй було далеко додому, виймала полуденок з торби і їла. Ціла наука обмежувалася читанням з книжки, яку хто приніс, і писанням. Хто мав починати вчитися писати, приносив аркуш паперу та гусяче перо і все те складав на вчительський стіл. Учитель затинав перо, складав папір учетверо, лініяв, списував першу лінію зразком письма, починаючи з букв. Ті діти, що не писали, виходили на середину, щоби іншим було просторніше писати, й сідали з книжкою де попало, і далі кожне бубоніло своє. Старших хлопців учив Пришлай церковного співу й єрмолойських сольок [14]. Місцевий парох рідко коли показувався в школі, а як часом прийшов, то питав молитви, старшим казав співати, і на тім кінчалася його наука. Про інші предмети, котрих тепер учать у народних школах, не було тут і бесіди. Часом лише пояснив учитель розумнішим дітям дещо з того, що читалося, та й годі! А проте пишнівські люди, як шляхта, так і хлопи, дуже радо посилали дітей до школи, коли дитина не була конче потрібна у господарстві.

До такої-то школи привів Луць одного осіннього дня своїх онуків.

Олюнька була гарна дитина. Її чорне волосся й чорні очі та смагляве личко, рум'яне від зимного вітру, гарно відбивалося від червоної хустини, яку купив їй дідусь у місті. Олюнька увійшла несміло до школи, приступила до вчителя й поцілувала його чемно в руку.

Старий Луць розповів, кого привів до школи, й учитель записав їх до свого каталога.

Учитель знав добре Луця й поважав його, як усі люди в селі. Привітавшись, попросив його сідати на лавці, що стояла коло вчительського стола.

— Особливо, пане реєнцє [15], поручаю вашій опіці мою сирітку Олюньку,— сказав Луць.— Не знала вона гаразду з немовляти, то нехай би хоч під вашим оком трохи віджила й мала яку веселішу годину...

Старий зітхнув важко.

— Таж я про все добре знаю,— відповів учитель.— Будьте спокійні, я їй кривди не зроблю.

По тих словах прикликав Олюньку до себе, погладив її по голівці і спитав:

—Як називаєшся, дитино?

— Олюнька.

— А скільки тобі років?

— Либонь, десять.

— Знаєш молитви?

— Знаю, дідусь мене навчили.

— А маєш ти книжку?

— О, має, має! — відзивається дідусь.

Старий був гордий тим, що купив онуці книжку.

Учитель поглянув на книжку, а відтак узяв дитину під бороду, погладив по лиці і каже:

— Ну, а тепер будемо вчитися. От, бачиш, моя Олюнько, як пізнаєш оці всі значки, як вони називаються, будеш їх складати докупи, і вийде з них ціле слово. Зараз тобі покажу... А хочеш ти вчитися?

Учитель говорив до Олюньки лагідним голосом, яким промовляв до неї хіба дідусь. Вона осміліла і зараз-таки полюбила вчителя.

— О, хочу, хочу! — промовила, а очі її аж засвітилися. Вона схопила вчителя за руку й поцілувала щиро.

— Ти, Олюнько, будеш отут сидіти,— показав їй учитель місце на лавці,— а ви, хлопці, не робіть їй збитків, бо вона сирота, то і бог покарає, і... лінійка буде в роботі!

Учитель виконував конечні тілесні екзекуції сильною сливовою лінійкою.

Зараз розпочалася перша лекція читання. Учитель показував Олюньці поодинокі букви і називав їх. Олюнька виявилася дуже понятливою дитиною. Дідусь з радості аж не міг всидіти на лавці. По закінченні науки питається вчителя:

— А що гадаєте?

— Буде добре. Видно, розумна дитина.

— О, дуже розумна дитина! Я вам кажу, що розумна. Такої другої годі знайти,— старий Луць випростався з радощів.— Пане реєнцє, припильнуйте її, прошу вас, а я буду вам дуже вдячний за те... Я розуміюся на чемності.

Це означало обіцянку окремої винагороди.

Луць погладив іще раз свою любу внучку по голівці і вийшов.

Ідучи дорогою,старий тішився, яке то буде для нього щастя, як то він буде собі в неділю лежати— взимку на печі, а влітку в садку, — а Олюнька буде йому вголос із книжки читати. "Й по музиках та вечорницях не буде волочитися, як засмакує науку,— закінчував старий свої веселі міркування, — а це в нинішніх часах значить дуже багато. Го-го! А то все темнота та й тільки. Ціла забава в них гуляти, пити та до хлопців зуби сушити!" І старий махнув рукою, начеб хотів відігнати всі ті злі спокуси від своєї внучки.

Луць увійшов весело в хату, — це в нього рідко траплялося, — зняв з себе новий кожух, повісив на жердку над полицею та й каже:

— А що? Не говорив я, що все буде добре!

— Що таке? — питає невістка.

— Та професор казав, що Олюнька дуже розумна й понятлива дитина, будуть з неї люди. Боже, дякую тобі за ту ласку й потіху! От славна дитина, на ціле село...

— А що ж казав на ваші діти? — питає Ганна.

— Що? Нічого не казав... не було коли... Та я й не питався.

— Бо ви лиш одну внучку маєте, — каже Ганна з досадою.

— Одну не одну, таж і ваші діти люблю та кривди їм не роблю. Але Олюнька сирота, і крій мене ніхто нею не журиться, а твої діти мають тата, маму, нехай вони ними турбуються. На мою стару голову трохи

забагато клопоту... Та й яка ти смішна, Ганю! Хіба ти сама не можеш більше зайнятися своїми дітьми? Тобі здається, що як даси дитині їсти й чисту сорочку, то вже досить з тебе. Візьми лошатко: як його не попестиш, не заговориш до нього по-людяному, то до руки тобі не піде. Так і чоловік, і дитина. А від тебе що воно почує? Гнів, крик, прокльони, — то які твої діти будуть? Ну, ну, не дай боже!.. А твій чоловік не міг би трохи про дітей подумати? Та ба, він тільки дивиться, чи з жінки фартушина не злітає... тьфу!

Старий перестав говорити. Ганна закусила губи, але боялася огризнутися. Андрій стояв засоромлений, м'яв у руках шапку й не знав, що з собою робити.

Олюнька ходила до школи цілу зиму. Кожного вечора запитував її Луць, чого навчилася в школі, що має задане, казав їй повторювати вдома з книжки й силувався вгадати, чи Олюнька добре знає знаки. Старий протирав очі, придивлявся до не знайомих йому, німих букв.

Олюнька робила великі поступи в науці. Коло різдва складала вже слова, а у великий піст таки вже й читала.

А Луць аж помолодів з радощів. Коли лише який сусід зайшов до нього, а Олюнька була дома, зараз кликав її до себе й казав читати, а перед кожним хвалився своєю внучкою, що нема такої другої в селі.

— Бо то, видите, сусіде,— говорив він,— така кругла сирота без родичів, об-штовхана, оббита, а має добру голову й золоте серце! — І цілував Олюньку в чоло, в очі, і пригортав до грудей.

Люди знали добре, яка була доля Олюньки у вуйни, тому й признавали правду Луцеві та завидували йому за таку добру дитину.

Одного разу зайшов до Луця шляхтич, котрий ходив колись до школи в місті, й усі вважали його дуже вченим. Старого ж закортіло й

перед ним похвалитися розумом своєї внучки, хоч дуже боявся, чи проба піде добре. Старий міркував собі: "Що іншого перед людьми, які не вміють читати; хоч і скаже щось не так, то зійде,— але тут буде тяжче. Ану ж дитина помилиться, а він розголосить по селу, що Олюнька нічого не вміє! Тоді й вийду старим дурнем..." Але кортячка перемогла, і старий попросив пишнівського вченого, щоби "виагзамінував" Олюньку.

Учений розкрив книжку й казав Олюньці читати. Олюнька читала поволі, але виразно й певно. Учений сказав до Луця:

— Дай вам боже, дідусю, діждатися з неї потіхи. Як дотепер, то вона читає дуже добре, над свій вік.

Старий аж почервонів з радості і не міг промовити слова, лише притиснув Олюньку до своїх грудей так сильно, що дівчинка мало не закричала. Зараз другої днини пошпортав щось старий у своїй скриньчині, від котрої ключ носив усе на шиї, і сказав, що мусить поїхати до міста. Був це ярмарковий день, то неважко було йому присісти до кого-небудь на віз.

Вернувши з міста, старий пороздавав дітям Андрія калачі, коники й ляльки. Олюнька стояла коло запічка, дивилася своїми чорними оченятами на діда та дивувалася, що дідусь не привіз їй нічого. Луць прикликав дівчинку до себе, казав їй замкнути очі, а сам повісив їй на шию кілька шнурків гарних коралів.

— Ану, отвори очі та подивися! — каже, а сам обертає дитину в різні сторони і приглядається до неї з радістю.

Ганна аж затряслася з заздрощів. За її рахунком коралі варті були яких п'ятдесят ринських.

Олюнька не вміла оцінити гаразд того дарунку, але таки тішилася дуже, що дідусь привіз їй гостинця з міста.

— От бачиш, Олюнько,— каже старий,— ледве чи я дочекаю поблагословити тебе під вінець, а хотів би, щоб ти мала гарну пам'ятку по мені... Тепер ти ще замала до тих коралів... дай вуйні, нехай сховає і дасть, коли тобі буде треба.

Олюнька поцілувала діда в руку, зняла коралі з шиї і понесла їх до вуйни.

— Нате вам, вуянко, сховайте мені,— каже, цілуючи вуйну в руку.

Ганна підступила до вікна й оглядала коралі.

— А скільки дали ви, тату? — питає.

— Е, що дав, то дав... дарованому коневі в зуби не заглядають...

Він, либонь, не хотів, щоб Олюнька знала, що коштують коралі. Надійшла весна.

Ганна хотіла перервати Олюньчину науку й відправити її з худобою в поле, але Луць і говорити їй про те не дав.

— Вже того не буде! Зачала ходити до школи, нехай ходить, бо забуде через літо, чого взимку навчилася.

Ганна не сподівалася цього. Вона гадала, що Олюнька буде вчитися лише взимку, а тут і влітку не буде мати з неї пожитку, і даром треба годувати такого непотріба.

— Та що бо ви, тату, кажете? Таж усі діти в селі так роблять, а вона панна чи що, щоб мені худоби не попасла влітку? А їсти хоче...

— Як не хочеш давати їй їсти, я тебе не силую, але дитині кривди не дам зробити. Ще нині поїду до суду, щоб їй дали іншого опікуна, а може, знайдеться такий, що вигодує її з двадцятьох моргів грунту та й до школи буде посилати...

Ганна вже змовчала, бо таки боялася, щоб у неї Олюньчиного грунту не відібрали. Не було іншої ради, як лишити Олюньку в школі й через літо.

У тій порі ходило дуже мало дітей до школи, то Олюнька могла навчитися більше, ніж узимку. Ціле літо, особливо в погідні дні, відбувалася наука в садку під грушами, що колом обсіли пишківську школу.

Олюнька робила великі поступи в науці, а вчитель порадив Луцеві купити Олюньці другу книжку. Не треба й казати, яка радість огорнула старого діда.

Луць мав уже понад сімдесят літ і побоювався, що як умре, то його улюблена Олюнька залишиться на неласкавій ласці вуйни. Для того роздумував старий над тим, кого б то вишукати, щоб хоч частково заступив бідній сироті дідуся. До того треба було або виконати погрозу й дати дитині другого опікуна, або знайти чоловіка, котрий би мав силу й відвагу остерігати Ганну та заступатися за сироту. Першого способу не хотів Луць хапатися. Йому жаль було сина, що мав би великий клопіт з рахунками при зміні опікуна. Все ж таки, хоч називав Андрія фартушкевичем і бабою, любив його і не хотів йому лиха. "Та нехай там, —думав собі.— Олюнька не збідніє, а він трохи відживе... У нього троє дітей..." Так старий задумав здійснити другий свій план. Такого, власне, чоловіка, якого йому треба було, знайшов в особі Шевка.

Довго розбирав Луць цю справу на всі боки, вкінці вирішив піти одної неділі до Шевка. Шевко привітав щиро старого Луця та попросив його на другий бік — до "ізби"[16].

— Я до вас, пане Якуб"є, прийшов з просьбою,— почав старий,— та знаю, що ви добрий чоловік і не відкажете мені. То, бачите, діло сиротинське, й мені дуже лежить на серці. Я гадаю за мою внуку, Олюньку. Моя невістка трохи прикра і, правду сказавши, таки недобра жінка. Поки я ще жию, не дам дитині кривди зробити, але я вже над гробом, а мій син — от, бодай не казати, скаче коло неї, як песик. Легко, отже, вгадати, що буде по моїй смерті. Ганні конче треба когось, кого б боялася, а хто б за дитиною уймався [17]. До того були б ви, сусіде, найліпші. Ви, даруйте за слово, таки громадський опікун. Не дав бог своїх дітей, то маєте, нівроку, опікунств багато... може, вам ще й то одно не затя-жить. От зробіть мені ласку, а бог вам заплатить!

— Ба, та бо то, видите, панє Лукашу, Андрій їй вуйко й мав більше право до опікунства, ніж я — чоловік чужий. Треба би вам поїхати до суду і все сказати, як воно і чому Андрій не має бути опікуном...

— Ей, бо ні, я не так гадаю. Воно б так і треба, але з того вийшли б великі неприємності для мого сина, а мені його таки жаль, бо він хоч дурень, а все ж моя дитина. Я гадав би, щоб у суді було, як є, але щоб Ганна знала, що хтось її пильнує, і щоб було кому на неї деколи посварити. Я тут розглядаюся між сусідами,—та хто ж це потрафить, та й хто схоче лізти під Ганнин язик? Хіба ви одні. Вас респектують, і вона буде вас боятися.

— Та коли так лише, то добре. Я вам обіцяю... Чому ні? З тим великого клопоту не буде.

— Давайте мені на теє слово!

— Даю вам слово.

— Але шляхетське слово!

— Так єсть, шляхетське слово! — каже Шевко і подав старому руку.

— Я тепер цілком за Олюньку спокійний, хоч би мене й зараз пан-біг до себе покликав,— каже Луць.— Тепер би я вам, сусіде, хотів сказати, як би то дальше повести Олюньку. Вона тепер має тринадцять літ, ходить до школи і дуже добре вчиться, має двадцять моргів грунту власного, а ще дістане п'ять від мене, то вже щось значить. Привчиться трохи, а дівчина буде колись ладна. Може б, удалось їй вийти за вокомана або до міста... все воно щось більше значить.

— Фе! Сусіде, як можна таке говорити? Гадаєте, що вокоман щось таке, за чим варто розбиватися? От служить нині в того пана й мусить його труби слухати, а завтра вже на вулиці. Та й такий вокоман не буде вам на селі господарити на таких моргах. Йому схочеться зараз бути паном — звичайно, лагуминець. Такий привик до питльованого хліба, разового їсти не схоче, а на двадцяти п'яти моргах годі питльованцями сипати. Так само й до міста! Хто вже вродився на селі, нехай же там і живе. Інша річ, як нема з чого на селі жити. Але ваша Олюнька, як піде за порядного шляхтича, буде панею-шляхтянкою на ціле село, а в місті згубиться, й ніхто на неї не подивиться. Вже то буде моя голова в тім, щоб їй вишукати порядного шляхтича, але лише шляхтича, як я або ви, — хлібороба, а не якогось там сурдутовця-вокомана. Що ж він має? Хіба нагайку... Того, що дівчина ходить до школи, воно добре. Але я не радив би дуже її вчити. Нехай знав прочитати молитву, та й буде з неї, а великої філософії не раджу її вчити, бо відвикне від того, до чого її бог сотворив...

— Та ви, може, й добре говорите, сусіде,— замітив Луць,— але я все гадав би, що таки, даймо на то, вокоман трохи делікатніший від нашого брата-шляхтича та й, може, інакше обходився б з нею. Дістав би яку добру службу у грабйого[18], одного або другого, та й було б їй добре...

— Го-го! А я бачив таких делікатних вокоманів, що пражили своїх жінок нагайкою, як хлопа на панщині. То, сусіде, ніколи не вгадаєте, який хто буде. Вже скоріше про шляхтича вгадаєте. От росте межи нами змаленьку та й бачимо який, а такий зайда підлеститься до дівчини, а потім ціле життя неволя й біда. То, кажу вам, сусіде, нема як шляхтич на

своїм загоні! Хоч тепер хочуть нас зрівняти з хлопами, до війська нас беруть, але все-таки що шляхтич, то не хлоп! Ніхто йому не сміє сказати: "Уступися, посунься!.." А в шкіру як б'ють, то на дивані... Але шляхтич мусить бути правдивий і тямити те, що він шляхтич, що його батьки заледве королеві кланялися та що воювати вміли...

— Та воно, сусіде, правду кажучи, ще час про те говорити... таж то ще дитина...

— Ну певно, що так, але я все своє кажу, що в мене порядний шляхтич більше вартий, як ціла сотка тих нагайкевичів-вокоманів, з котрих майже кожний злодій, обкрадає свого пана...

— Нехай і так, бог вам заплатить за те, як обороните сироту при потребі. Дякую вам за добре слово. Бувайте здоровенькі!

Луць вийшов від Шевка заспокоєний. Він знав, що ніхто не оборонить його внучки так, як Шевко.

VII

По смерті Костя Полошинського відчула Костиха, що таки багато втратила, Кость заробляв річно стільки, що було чим заплатити податок, усіх поодягати та ще й дещо справити до хати. Тепер треба було обмежитися своїм господарством, а воно було невеличке. Трапився ще один неврожайний рік, розіллявся Дністер, і до хати Костихи стала заглядати нужда. У тій біді вдалася Костиха на пораду до свого родича Шевка.

— Біда, панє брацє,— каже Костиха.— На обійсті лиш одна корова, нічим того поля обробити, ні угноїти, а тут три роти годувати і три спини одягати... Не знаю, як перебути цей передновок.

— У мене рада готова, не знаю лише, чи ти пристанеш на неї. Дай Дмитра до мене на службу. Зле йому не буде. Я буду платити, як іншим парубкам, та й поле поможу обробити. У мене, слава богу, три плуги... дасться ради всьому.

— А бодай же я не дочекала свою дитину в наймити давати! — закричала Костиха.

— Коли так, то можете пухнути з голоду. Я зі своїм не накидаюся. Ти, сеструню, гадала, що як скривишся перед Шевком, то він тобі дасть ключ від комори? 0 ні! В мене не так. Я готов помогти, але хто хоче працювати так, як я працював, доки чого доробився. Я хотів з Дмитра зробити господаря, привчити його до роботи, бо той бабин син нічого не знає і при тобі не навчиться. За той час обробляв би я ваше поле, а з заробітків, може б, дечого докупилося. Оженив би його добре, як час прийде... Ну, але як ні, то ні. Тримай його при собі, припни до запаски, але задурно я не дам і макового зерна!

Костиха відійшла ні з чим; шкода, що така упевнена була у помочі багатого родича. Порада Шевка, щоб Дмитро йшов на службу, була для неї несподіваною й неможливою.

"А не діждеш ти, багачу проклятий, щоби моя дитина в тебе служила! Сам має стільки, що з рота вилазить, а мені не дасть, каже, макового зерна. А я скоріше піду жебрати, ніж дам своїй дитині по службах валятися..."

Коли Костиха розповідала синові розмову з Шевком і сердилася на скупого багача, Дмитро махнув рукою та й каже:

— Е, мамо, ви самі не знаєте, чого хочете. Вуйко добре говорить. Або його наймитам зле? Вбираються добре, їсти мають що, а я тут таки справді спухну з голоду. Таж не в чужого буду. А може, потрапимо так піддобритися, що вуйко мене за свого прийме?..

— Поки мого життя — не буде того! — каже Костиха.

— Е, чому би ні? Добре, що вуйко сам таке нагадав. А що би ви, мамо, сказали на те, якби я так колись сидів на вуйковім? Га?

Костисі дуже сподобалася така гадка. Вона знала, що Дмитрусь розумний хлопець, то може йому й удатися, а за таке варто кілька літ послужити. Зараз таки другої днини Дмитро пішов до Шевка.

— А що там, Дмитре, може, прийшов просити мене за свата?

— Е, жартуйте собі, вуйку, здорові, а я прийшов в інтересі, в тім, що ви вчора з мамою говорили.

Дмитро стояв коло порога, м'яв шапку в руках і дивився в землю, хіба часом глипнув спідлоба на вуйка.

— Та чи одно я говорив, а люди не хотіли слухати? — сказав Шевко. —Що ж будемо більше про те говорити? Твоя мати й чути не хоче, щоб її пестій служив, а я іншої ради не знаю.

— Не дивуйтеся мамі! Вони хотіли б найліпше, та чогось того не розуміють, що я дома не висиджу нічого. Я, знов, міркую, що ліпше заробити у свого, ніж іти до двора під вокоманову нагайку. А як не стане хліба, то таки треба піти...

— Видно, Дмитре, що ти розумніший від матері, але ти ще не маєш літ, мусиш так робити, як вона каже.

— Та вже й мама годяться на те, щоб я пішов до вуйка на службу. Воно так найліпше. Я ще жодної роботи не знаю, я й коло коней не був ніколи,— який же з мене господар буде?

— Певно, на запічку не навчишся нічого. Ну, добре! Іди, заклич маму та згодимося таки зараз.

Дмитро своєю бесідою прихилив до себе вуйка цілком.

— Видко, що в нього чиста шляхетська кров! — сказав Шевко до жінки.— Будуть з нього люди, як буде добре вестися...

Дмитро прибіг до хати.

— Мамуню, ходіть до вуйка, кличе. Тільки не проговоріться де з чим забагато. Я його, либонь, уже геть піддобрив для себе.

Костиха накинула на плечі хустину й пішла до Шевка.

— Ну і що ж, сестро? Дасте Дмитра до мене? Він каже, що дасте.

— Певно, що дам. Боженьку мій, сліди ваші буду цілувати, брацє мій солодкий! Вчора здавалося мені інакше, але вночі, як розважила все добре, побачила я, що ви добре радите. Що ж буде дома робити, як нема що їсти!

— А що ж хочете на рік? — спитав Шевко.

— Що ваша ласка... Як я сміла би годитися?

— Я вашої ласки не потребую й задарма нічого не хочу. Дмитрові заплачу так, як бере в мене молодший парубок, а крім того, оброблю ґрунтець та звезу хліб, бо самі не дасте собі ради.

Умова була корисна. Шевко тримав двох парубків, дві дівки й погонича-хлопця, а Дмитро мав прибути шостий. У Шевка було

дванадцятеро коней, шість корів і вісім штук ялівника — одним словом, помітне господарство.

Умову прибили, і Шевко послав за могоричем. Дмитро став у свого вуйка Шевка за наймита. Він відпровадив маму до перелазу й каже до неї стиха:

— Мамуню, не майте навіть надії, щоб я вам коли бодай шматок хліба дав без відомості вуйка... Я вуйка знаю — він дуже скупий, а око має, як яструб... Якби що зміркував, вилетів би я, як з фузії[19], а тоді все пропало!

Костиха аж здивувалася, що її Дмитро такий розумний.

— Ото головонька! — каже.— Не бійся, дитино, не буду тебе ніколи ні про що просити.

Дмитро, оставшись у вуйка, взявся щиро до праці, а що був хлопець сильний і розумний, то швидко вивчився господарської роботи. Крім свого господарства, мав Шевко другий інтерес, на котрім заробляв немалі гроші. Він наймав у сусіднім селі в дідича величезні сіножаті над Дністром за половину сіна й отави, то значить: обробляв усе своїм коштом і половину сіна звозив дідичеві, а другу брав собі. Одну частину того сіна продавав ліверантам[20] для війська, а решту згодовував коням. Скуповував по ярмарках восени хлопські збідовані коні, годував добре через зиму сіном і вівсом, навесні повивозив ними весь гній на поле, а відтак виводив підпасених і вигладжених на ярмарок. На тім інтересі Шевко ніколи не тратив. Він заробляв, звичайно, вдвоє стільки на конях, що вартий був овес та сіно, і крім того, мав іще стільки гною, щоб угноїти п'ятдесят моргів поля. Она не продавав ніколи скоріше, аж по нових сінокосах. На тім також добре виходило. Трапився деколи сльотний рік, що сіно не вдалося зібрати, а він не тільки мав чим вигодувати худобу, як звичайно, але ще решту добре продав.

До такого-то господарства увійшов Дмитро. Взявся до ціпа, до коней, до-різака, а крім того, пряв вечорами прядиво, що Шевкова давала всій челяді. Хто скоріше віддав свою пайку, міг відтак робити що хотів. Дмитро, звичайно, був перший, що віддавав своє прядиво.

Вуйко був дуже задоволений Дмитром, ніколи його не сварив, а навпаки, ставив його іншим за приклад.

— Видно, що в ньому добра шляхетська кров! — повторяв заодно, як остались обоє з жінкою.

Прийшла весна, а з нею інша робота. Дмитро по кількох вуйкових лекціях навчився орати й сіяти.

Коли земля зазеленіла, почали люди виганяти коні на нічліг. Це починався новий період для парубків — то була, звичайно, тільки парубоцька робота. Діти пасли худобу за дня, парубки коней — вночі.

А ті нічліги були для парубків повні поезії та приманливості. Вони умовлялися ще за дня, в котру сторону поїдуть, а як смерклося, вечеряв кожний скоріше, брав сінник і кожух, сідав на коня і спішив на визначене місце. Тоді починався в селі рух, перегукування, свисти та співи. Коли вже всі зібралися, їхали цілою ватагою на визначене місце на нічліг. Дехто брав з собою пса.

Приїхавши на пасовище, парубки путали коней, розкладали вогонь з сухого бадилля, хворосту і торфових купинок, котрих понад Дністром багато. Коли вже вогонь палахкотів, найстарший з парубків призначав по двох тримати варту. Варта змінювалася більш-менш через дві години, але, розуміється, навгад, бо годинників у них не було. Парубки сиділи при вогні, лежали на сінниках, курили люльки й розповідали собі всячину — страховину і смішне, заводили пісень, боролися, пробуючи свою силу, й показували різні штуки, поки не зачав один за другим засинати. Оставалося двоє вартових; тим невільно було спати. Варта

була тут дуже потрібна. Правда, не треба було боятися, що коні попутані далеко розійдуться, але сюди забігали вовки й заходили злодії — конокради, котрих було чого боятися. Тут був для вовків і конокрадів дуже вигідний терен, було де сховатися. Парубки-сторожі брали в руки грубі палиці або залізні вила, сірники і скручений та смолою облитий віхоть соломи. Так озброєні, ходили довкола коней, що паслися.

З такими нічліжниками ішов і Дмитро та ще другий парубок Шевка.

Ніч була темна й холодна, а хоч зорі блимали на небі, то таки небагато було від них світла. У повітрі був великий гамір. Це нічні птахи розпочали свої співи. Тут пітьпілітькала перепелиця, там деркав деркач, а там десь далеко, в болоті, погукував гук. Мимо хаосу тонів зливався весь цей гамір в одну гармонійну цілість.

На Дмитра випала черга нести варту до півночі, то значить тоді, як косарі стануть на півнеба. Дмитро не привик був іще спати надворі в таку холодну пору. Він натягав на себе кожушину, корчився, але таки його морозило, і він не міг заснути. Аж як заліз у сінник з сіном і накрився кожухом, заснув трохи.

Коли його збудили на варту, він узяв від свого попередника палицю й солому та став скоро ходити коло коней, щоб так зігрітися.

Нараз спостеріг Дмитро, що одна пара коней відійшла чогось задалеко, над самий берег Дністра, і тут трохи задовго стояла, не рухаючись з місця. Йому видалося це підозрілим, тож сіпнув товариша за рукав, присів до землі і став йому показувати рукою те, що сам спостеріг. Обидва порадилися й хильцем поза бадилля побігли до Дністра, трохи далі від того місця, де стояли коні. Берег Дністра був тут стрімкий. Вони спустилися вниз і стали тихесенько, щоб не робити шелесту, ступати вперед, не доторкаючись верболозів, що росли нижче. Зрівнявшися з кіньми, вони присіли під берегом, затаїли подих і стали пильно наслухувати. Виразно почули пиляння заліза напилком. Парубок,

що був з Дмитром, висунув обережно голову над берег, зараз сховався назад і прошептав Дмитрові на вухо:

— Злодій!

Дмитро затиснув ліпше шапку на голову й поправив на собі ремінь. У ньому заграла молода кров, а що був сильний, то хотів попробувати своєї сили.

— Ану, Степане, разом! Візьмемо його...

— А як штрикне ножем? — каже Степан.— Може б закликати інших?

— Поки закличеш інших, злодій пропиляє путо, сяде на коня, та й усе пропало!

— То може б його лише наполохати... може б пішов до чорта!

— О ні, я його не пущу! Він прийшов би ще другий раз, а як попаде раз у наші руки, то йому відхочеться красти. Помагай мені, Степане, а якось то буде...

Слова ті шептали на вухо. Відтак обидва одночасно видряпалися на берег і в одну мить стали над конокрадом.

— А що ти тут ворожиш, свату? — крикнув Дмитро. Він був схвильований, серце билося сильно, кров так гуляла в ньому, що аж у горлі давило.

Злодій обернув голову в той бік, та як побачив над собою двох людей, зірвався на ноги, вхопив залізні вила в руки і став в оборонній позиції.

— Як тобі життя миле, утікай, бо вб'ю! — каже до парубків. Степанові видався цей хлоп велетнем, то й перелякався його постави й хотів утікати. Та Дмитро як оком змигнути прискочив як кіт до злодія і схопив його сильно впоперек. Злодій не міг ще отямитися від такого нападу, якого не сподівався,— тим більше, що вночі не міг пізнати, з ким має справу. Тепер, як побачив, що це молодий хлопець, заскреготав зубами з люті, схопив одною рукою Дмитра за горло, а другою бив кулаком по голові. Вила випали йому з рук. Дмитро притиснув бородою руку злодія до своїх грудей, і злодій не міг його гаразд піймати за горло... Степан, як побачив, в якій небезпеці Дмитро, прискочив ззаду до злодія, вхопив його за карк і вп'ялився всіма пальцями йому в шию. Злодій копав позад себе ногами, але Степан не зважав на те — повис злодієві на шиї, заліз йому на плечі і, як тигр, душив так довго, аж конокрадові заперло дух... Той без пам'яті повалився на землю.

— Степане, давай мотуза або ременя! — просичав Дмитро.

Степан розперезався, а поки злодій прийшов до пам'яті, мав уже руки позад себе так цупко зв'язані, що не міг ними поворухнути.

Тепер оба зітхнули з утоми і стали кликати товаришів.

— Гоп-гоп! Сюди, хлопці, сюди! Конокрад є, го-гоп!

При ватрі зчинився галас. Усі посхоплювалися зі сну, кожний брав у руки що попало, й бігли всі туди, звідки доходив голос. Злодій лежав нібито спокійно, але йому вдалося стягнути ремінь з одної руки, а в тій хвилі, коли всі прибігли, мав уже обі руки вільні і став на ноги. Однак уже те було трохи запізно. Парубки кинулися гуртом на злодія і, хоч він оборонявся руками, ногами й зубами, перемогли його та зв'язали посторонками.

— А то, пташечко, попалась ти в клітку,— каже Левонко.— Побачимо, чи гарно вмієш співати...

За тим словом приклякнув коло злодія, закрутив собі коло пальця його довгий вус і потягнув так сильно, що злодій запишав, як скажений.

— Ану, хлопці, вгадайте, яка птиця? Шпак чи жайворонок? Гадайте вголос!

— Шпак, шпак! — закричали парубки.

— Ей, не вгадали! — каже Левонко і знов закрутив вуса.

Злодій знову зачав пищати з болю.

— Ви знаєте, хлопці, що то є! То є такий соловей, що кобилу душить... Всі зареготали.

— Тепер його до вогню! — скомандував Левонко.— Нехай зогріється, бідняка... Ніч така зимна, а він, певно, не спав цеї ночі...

Поки закричали всі на злодія "вставай!" — кожний добряче ударив його чим мав.

Злодій ледве підвівся на ноги. Два парубки взяли його під руки й серед насмішок та штовханців привели до ватри. Тут докинули бадилля. Полум'я спалахнуло і освітило цілу постать злодія. Був це хлописько височенний, плечистий, з довгим волоссям і довгими вусами. Він був без шапки, в старій кожушині й у високих угнівських чоботях.

— Ви всі не знаєте, що то за птиця, й ти, Левонку, не вгадав... Таж це Шу-мило з Топорівців! — каже один із парубків, приглядаючись до злодія.

— То ж бігме Шумило! — закричали всі парубки.— А ти, сусіде, чого сюди зайшов до наших коней? Чекай, небоже, справимо тобі весілля...

— Насамперед треба його порядно випарити, щоб пам'ятав шляхетську руку... Нуте! На диван з ним! — каже Левонко.— Кожний дасть йому по палиці, а Дмитро і Степан — по дві, бо вони найбільше потрудилися.

В одну мить Шумило лежав на землі. Він навіть не боронився, бо знав, що сам нічого не вдіє, а ще більше роздражнить хлопців. Екзекуція була виконана бездоганно.

— Ба, хлопці, а ми ще не знаємо, до чиїх коней він брався... Ану-но, Дмитре, побіжи подивися і позбирай там його начиння... А візьми світло з собою.

Дмитро побіг щосили над Дністер, на те місце, де здибали злодія. За ним пішов Степан. Переконалися, що коні, коло котрих Шумило господарював, були таки Шевкові. Хлопці засвітили смолоскип і знайшли в траві напилок і залізні вила. Забрали "начиння", як казав Левонко, та принесли до вогню.

— Ану, зревізуймо його тепер! Може, ще що знайдемо... Перетрясли Шумилові кишені і стягнули з нього чоботи. За халявою був ще один напилок і два ключі — один такий, яким селяни замикають кінські пута, а другий від хатнього замка.

— От зараз пізнати доброго майстра! — каже Левонко. — Він не піде позичати ключів у сусіда...

З кишені вийняли тютюн з капшуком, люльку і трохи грошей з калиткою.

Шумило пішов на хитрощі.

— От, паничі,— каже,— що вам з того прийде, що будете мене тримати... Ліпше заберіть собі все, що знайшли, а мене пустіть... я бігме не доторкнуся більше до ваших коней!

Тільки докінчив, а Левонко врізав злодія по лиці так, що той трохи не впав на землю.

— А ти, злодюго, хочеш шляхетських дітей підкупити своїми злодійськими крейцерами?

— Та певно, що то мало,— каже Шумило,— але в мене є гроші, бігме є! Дам багато, дуже багато, лише пустіть мене...

— Він таки справді хоче шляхту підкупити... Ану, хлопці, покажіть йому, як шляхта платить!

Парубки кинулись на злодія і стали бити куди попало.

Почало світати. Коні посходилися докупи й стояли дрімаючи, з позвішуваними головами. Деякі лежали. Левонко командував:

— Дмитре! Розпутай тих коней, що мали йти на ярмарок... Злодієві треба конче зробити параду...

Привели коней. Шумила посадили на коня. Він мав руки зв'язані, а ноги зв'язали йому посторонком попід живіт коневі. Коня, як і Шумила, уквітчали різним хабаззям, на шию поклали злодієві залізне путо, котре він пиляв уночі, за комір кожуха встромили його залізні вила і втикнули на них віхоть соломи. Усе те робилося за наказом Левонка, котрого всі згідно слухали, а він знав безліч різних збитків і вигадок. На дальшу команду Левонка два парубки стали по обидва боки Шумила, а третій їхав ззаду з буком у руках. Коли вже все було готове, Левонко сів на свого коня і скомандував:

— Марш!

Ціле товариство зі співами і криками рушило з місця.

Вже добре було розвиднілося, коли нічліжники вертали до села. Народ ворушився. Всі зглядалися на це чудовище, а Левонко спереду розказував усім, якого пташка вдалось їм цієї ночі зловити коло коней. У селі пороз'їздилися хлопці кожний на своє обійстя, лишень Левонко і сторожні парубки відправили Шумила аж до корчми на Ячменівці. Один з хлопців почвалав на коні по префекта й асесорів.

Коло корчми почали товпитися люди, бо ж то трапилося щось незвичайне. Старий Янкель, хоч не цікавий з природи, виглянув крізь вікно, а як побачив, що діється, вийшов-таки на поріг.

— А ви звідки взяли такого гамана? — питає.

— Та от, хотів собі позичити пару коней, але не вдалася йому штука, — каже Левонко.

Зійшлася громадська старшина з префектом на чолі.

Шумило аж затрясся, як побачив ячменівську корчму. Він знав, що знаходяться в самій середині шляхетського гнізда; знав, що не знайдеться тут ні одного чоловіка, котрий би хотів промовити за нього хоч би слово. Хіба би трапився який жандарм та врятував з рук шляхти. Він думав про кримінал як про дошку свого рятунку і рад був якнайскорше туди дістатися, щоб йому не поламали ребер, як уже не одному його товаришеві по ремеслу зробили в тій корчмі шляхтичі.

Наш сільський народ за найбільшого свого ворога вважає палія та конокрада. І один, і другий може хлібороба довести до жебрацької торби. Звідси така завзята ненависть і жадоба помсти проти одного і другого.

Украсти в хлібороба пару коней навесні під роботу — значить позбавити його три рази стільки, що ті коні варті. Вже цілий рік піде йому як з Петрового дня. Треба наймати плуг та борону, а що кожний тримає лише стільки робочої худоби, скільки йому треба, тож і не дасть другому, доки свого не обробить. З того спізнений засів зі всіма своїми наслідками. Хто хотів би купити коні навесні, заплатить за них удвоє,— та коби ще свої гроші, а то треба позичити в Янкеля на великий процент!..

Селяни, бувало, робили собі самі справу з такими людьми, не ждучи кримінального процесу. Діялося те ще за старої нашої карної процедури, де треба було доставити формальний доказ із приписаного числа свідків, бо переконання судді не мало ніякої сили,— інакше, ніж тепер. Тому-то багато ноторичних злодіїв виходили з рук суду по кілька разів безкарно завдяки своїй спритності і робили людям далі пакості та мстилися тим, що їх подали до суду. Отже, люди давали злодієві добре "почесне", щоб більше не кортіло його до села, хоч би його опісля в суді з "браку доказів" пустили. Шляхта не була менш люта, як хлопи, а коли спіймали злодія на хлопсько-шляхетській території, тоді поступали зовсім солідарно.

Префект казав зсадити Шумила з коня і завести до корчми. При тім не обійшлося без штовханців, котрих старшина нібито не бачила. Префект сів поважно на крісло і зробив зі злодієм короткий протокол. Писар написав письмо до суду, замовили форшпан і варту, а префект дав наказ одному асесорові, щоб доставив злодія до криміналу.

Видавши ті розпорядження, префект зі старшиною пішли додому, асесор, що мав їхати до міста, пішов поснідати, поліцай пішов за форшпаном — і так порозходилися всі урядники громадські, залишивши в корчмі злодія з цілим натовпом народу.

Всі вони дуже добре розуміли, хоч ніхто слова не говорив про те, що мають робити. Насамперед парубки, що привели злодія, доставили його до корчми, а не до громадського уряду, бо там під повагою права не

випадало його бити. Від так префект знав, що на його очах ніхто не наважиться ударити злодія, тож, розпорядившись як слід, забрався з корчми. Так само асесор і поліцай знайшли собі діло, щоб вийти. Вкінці і Янкель, знаючи, яка буде робота, пошварготав щось з Рифкою і пішов у поле, а Рифка й собі пішла до городу. Так осталися лиш ті, що треба.

— Ну, починаймо! — каже один.

Зачинили двері, розв'язали злодієві руки, зняли путо з шиї і прикували ним ноги до ковбиці. Відтак здерли з нього кожух і обернули його плечима на середину корчми. Кожух кинули за шинквас та взялися до приладженої для них горілки. Кожний випив чарку на погибель злодіям і бив палицею по плечах Шумила. Ті побої йшли чергою, черга повторялася. Плечі злодія покривалися синіми пасмугами, а далі стала показуватися кров крізь сорочку. Тепер розпочалася друга операція. Зняли з Шумила чоботи і били в підошви так, що не було вже здорового місця. Наближалася ще одна операція, що рівнялася тортурам, а тут не раз практикувалася. Знімали зі злодія сорочку й вішали його вниз головою, прив'язуючи ноги мотузком до сволока, а відтак сікли різками місце коло місця. Шумило зразу кричав і ревів, але побачивши, що то все марно, закусив губи та стогнав з болю. Вже ладилися до тої останньої роботи, вже зв'язали Шумилові ноги, а один шляхтич став на стілець і засилював мотуз на сволок, коли хтось загримав кулаками в двері й гукнув крізь шпару:

— Шандар!

На це слово всі покинули свою роботу, вбрали злодія в сорочку, відкрили двері, а самі чимдуж до ванькира та й через відчинене вікно повискакували один за одним до городу та попід плоти нишком побігли над Дністер у лози.

До корчми наближався патрулюючий жандарм. Він ішов поволі, не здогадуючись, що діється в корчмі. Один хлопець, що вартував перед

корчмою, побачив його й дав шляхті знати. Той самий хлопець ішов тепер сміливо проти жандарма.

— Дзінь добрий, пане шандар! Кажуть, що цеї ночі зловили конокрада за рікою, як брався до коней.

— А де ж він? — питає жандарм.

— Мав бути в корчмі... Його тут рано привезли, а пан префект замовили форшпан, щоб відправити до криміналу.

— А є хто в корчмі, пильнує його хто?

— Не знаю, прошу пана... Я тепер туди надійшов... Іду за ріку капусту садити... Мамуня вже давно пішли, а я поснідав та й собі йду.

У тій хвилі затарахкотів віз. Шляхтич поганяв, а ззаду сидів асесор з поліцаєм. Жандарм підождав на фіру. Оба сільські урядники позлазили.

— Повеземо злодія до міста, пане шандар! — каже асесор.

— Я вже чув... А де ж той злодій?

— Має бути в корчмі... чейже не втік... варту поставили.

Отворили двері і аж відскочили з переляку. На землі лежав півживий чоловік, цілий покривавлений, босі ноги так цупко зв'язані, що мотуз аж уївся в тіло.

— Хто його так справив? — питає жандарм. Асесор розвів руки та й каже:

— Я тут не був... Не знаю.

— А кого ж ви на варті поставили?

— Та кого? Людей! Не знаю, котрі тут були.

— Ви будете відповідати за цього чоловіка!

— Я? Або я тут був чи що? Мені пан префект казав відправити його до криміналу, я пішов за фірою та на снідання, а що ж мені до того, що за той час тут діялося? Я відповідав би, якби злодій утік.

Не було що більше говорити... Жандарм торкнув Шумила ногою, але той лиш застогнав тяженько. На наказ жандарма розв'язали йому ноги і стали зливати його водою. Жандарм подав йому горілки. Він зачав йойкати і стогнати.

— А то тобі, небоже, дали почесне, попам'ятаєш? — каже жандарм.

— Ах, паноньку, сам бог вас надніс, бо були б душу з мене вигнали! — простогнав Шумило.

Асесор з поліцаєм стояли коло печі та посміхалися.

— Е, що то, прощу пана, така бійка? Подряпали трохи... Тут не так б'ють таких псубратів. От у Конюшках так збили одного, що ребра йому поламали, а в Кореличах три дні били, а в Кирманові то таки на смерть забили такого собаку-конокрада... Що то така бійка?..

— То ви таке похваляєте? — підхопив жандарм.

— А що я маю хвалити або ганити? Мені що до того? Я не бив... Вибили та й годі! Не займай чужого, то і тебе ніхто не зачепить...

Жандарм нахилився до Шумила.

— Хто тебе бив?

Всі, всі били... хто був, то бив.

— А знаєш їх?

— Ні.

— А цей бив? — питає жандарм, показуючи на асесора.

— Та певно, що бив, бо всі били.

— Не бреши, злодію, бо тепер виб'ю! — крикнув асесор. — Пан префект посвідчить, що як ми виходили, то злодій був іще цілий.

— Значить, вибили та й пропало... Го-го! Розумна шляхта! — каже жандарм.

— Ходіть, панє шандар! — каже асесор.

— Зараз, тільки спишу дещо...

Асесор подав жандармові готове письмо з урядовою печаткою.

— Там є і свідки записані, і все готове!

— Коли так, то вам уже не треба їхати,— сказав жандарм.

— Слава богу! — утішився асесор.— Нині день робочий...

Жандарм не довіряв злодієві й наклав йому ланцюжки на руки. Асесор і поліцай помогли висадити його на фіру. Надійшов і Янкель. Він

також не знав, що тут діялося... Змилувався над Шумилом і дав йому порцію горілки та шматок хліба.

Жандарм сів коло Шумила, а шляхтич затяв коні. Асесор і поліцай вернули ще до корчми.

— А де тамті?

— В ванькирі вікно відчинене,— каже Янкель.

— А то гарно справилися! — похвалив поліцай.

— Ну, а від чого ж вони шляхта? — додав Янкель.— Якби то були хлопи зробили, всіх би їх жандарм половив на гарячому вчинку...

VIII

Коли Шевко довідався, в якій небезпеці були його найліпші коні і хто їх урятував, не міг нахвалитися Дмитром.

— Я все своє кажу, що в ньому чиста шляхетська кров...

В нагороду за це дістав Дмитро гарні масові чоботи і суконну капоту. Дмитрові зовсім не шкодило, що капота не на нього була шита, коли сукно було тонке й добре.

Від цеї пори став Дмитро повіреним і правою рукою Шевка, а поле Костихи було насамперед оброблене і засіяне.

Шевко хотів випробувати вірність Дмитра на всі боки: він підкидав йому на стежку дрібні гроші, підглядав уночі, чи не носить чого мамі, але Дмитро не піддався якій-небудь спокусі. Гроші віддавав точно, а вночі й кроку не стулив з обійстя, не сказавши вуйкові, куди йде. Він

перестав ходити на всі забави з ровесниками, а був пильний і невсипущий, як мурашка. При тім був веселий, бо бачив, що план його вдасться: вій бачив, що прихильність вуйка до нього росла з кожним днем. Про його задушевні плани ніхто не знав, крім Костихи, а вона не зрадила б сина, хоч би її вогнем пекли.

— Чому ти, Дмитруню, не йдеш трохи забавитися? Маєш чорну капоту, нові чоботи...

— Е, буду бавитися, як буде на чім, а тепер сиди в хаті, не рипайся!

— Ото розумна моя дитина! — тішилася Костиха й цілувала пристрасно розумну голову сина.

Вся закуттянська шляхта дивувалася, що з такого нероби-вітрогона зробився статечний парубок. Закуттяни говорили:

— Шевко вміє добре екзецирувати [21] хлопців... От що з того Костевого Дмитра зробив! Який то був ледар, бабин син, а тепер — аж любо подивитися...

— А що там, пані Полошинська,— питали сусідки,— а що ваш Дмитро?

— Та, богу дякувати, йому добре.

— Певно, що добре, а ще ліпше буде. Шевко своїх дітей не має, то кому ж усе запише, як не Дмитрові.

— У Шевка є своя фамілія, ближча, ніж я... Рідний його брат священиком, дітей у нього копиця, певно, йому дістанеться все... А я таки не хочу, бігме не хочу! — казала Костиха і складала руки, як до молитви.

— Е, що ви говорите? Дістанеться тому, кому Шевко запише, а з братом щось вони не дуже добрі.

Костиха хоч як любила такі розмови, а боялася їх. Ану ж Шевко почує, що балакають, і нічого не запише? Він не любить, щоб про його багатство говорили й диктували йому, як має робити. Почує, що говорять, і зробить інакше...

Цей рік обіцяв бути дуже добрим і врожайним,— такого року не пам'ятали й найстарші люди. Граду ніхто не боявся, бо в тих сторонах не бачив ніхто ніколи граду. Боялися лише розливу Дністра, що часто, назбиравши води з приток у своїй верхній течії, заливав тут цілу околицю. Однак тепер була постійна погода, переривана хіба незначними дощами.

Всі кинулися збирати з поля. Шевко обіцяв зібрати Костисі. Він має ким робити, бо, крім своєї челяді, прийняв ще декілька сторонніх робітників. Робота йшла жваво, погода держалася, все сухеньке зложили в стоги та стодоли. Видаток збіжжя був неабиякий.

Але не ціла Галичина була така щаслива. В місті балакали, що декуди був великий неврожай. Значить, буде попит на збіжжя і будуть добре платити. Так і було. Ледве настала осінь, почали прибувати торговці за збіжжям. Шевко взяв добрі гроші, і Костиха продала своє збіжжя добре. Шевко порадив їй купити кусень грунту.

— Гроші минуться, а грунту ніхто не вкраде, ані вода не забере.

Саме тоді трапився кусень шляхетського поля, де було кілька власників, що не могли погодитися. Написали контракт і випили могорич.

Від того часу, як Дмитро був у Шевка, Костисі велося дуже добре й усе йшло як по маслу. На себе та дитину багато не потребувала, сама

трохи заробляла, обробіток поля нічого їй не коштував. За врожайні роки придбала кілька моргів поля, продавала в місті масло, сир, яйця, вигодувала кілька штук худоби, й так добро множилося з року в рік.

Дмитро все ще служив у вуйка. Раз каже вуйко до нього:

— Може б тобі, Дмитре, піти вже на своє, оженитися й бути господарем? Га?

— Е, моя жінка ще в попелі бавиться... Що я буду на своїм робити? Мені у вас ліпше!

Шевко був дуже рад з того, бо мав на кого спуститися з усім своїм. Вій мав до Дмитра таке довір'я, що посилав його зі збіжжям на ярмарок. Дмитро справився добре. Привіз добрі гроші та ще й недовго барився в місті.

Шевкова хата стояла в долішній частині Закуття, а що Дністер розливався тепер частіше, то Шевко задумав побудувати нову хату на горбі, в горішній частині села, куди вода не могла дістати. Він мав там свій власний просторий город. Маючи трохи придбаного гроша, поїхав у гори, накупив матеріалу і, поки прийшли сінокоси, звіз усе дочиста своїми кіньми. Дерево було сухе і добірне. Дубів на підвалини накупив таки у двірському лісі. Не відкладав довго роботи, згодив майстрів-німців і взявся до будови.

Дмитро помагав та дбав про все, як рідний син. Шевко тішився та постановив нагородити його за щирість.

Хата Костихи була стара й маленька. Коли майстри скінчили будувати хату Шевкові, закликав їх до хати Костихи, казав хату дочиста розібрати, а на її місце перенести свою давню. В тих сторонах будують хати дерев'яні в угли, тож за кілька днів при помочі сусідів на обійсті Костихи стояла велика дерев'яна хата. Треба було лиш обмастити

глиною, побілити та пошити стріху. Солома була своя, глини навезли Шевкові коні, погода служила, тож за кілька неділь Кости-ха сиділа з дочкою в добрій теплій хаті.

Дмитро не був задоволений з того, хоч і не показував по собі. Він міркував, що коли Шевко побудував йому хату, то не думає віддати йому своєї нової, а він мав на неї велику охоту й рад би колись осісти на цілім Шевковім маєтку. Шевко не догадувався про те, а Дмитро перед людьми, найбільше, звісно, перед вуйком, показував велику радість і вдячність за таке добродійство.

IX

Відчуття Луця, що не довго поживе на цім світі, незадовго справдилося. Він почував себе щораз слабшим. Чим ближче до осені, тим більше мучила його ядуха, а при тім боліли руки й ноги так, що старий стогнав по цілих ночах, не міг спати.

В хаті було йому душно, а надворі холодно.

Луць уже не міг робити таки ніякої роботи. Ганна воркотіла й нарікала перед чоловіком, але все ще боялася старого й не наважувалася лізти йому в очі. Андрій любив свого батька, але як наважувався перед жінкою захистити його старість, Ганна закрикувала його так, що не знав, куди діватися. Він у таких випадках забував язика в роті, не смів договорювати початого слова, лише стискав плечима й відходив до своєї роботи.

Старий занемагав щораз більше Схуд, на лиці пожовк, руки стали трястися, а кашель, сухий, частенький і поривчастий, не давав йому кілька слів до ладу сказати.

Надійшла пізня осінь, ота найтяжча пора року для всіх ядушливих і взагалі хворих. Старий Луць не виходив з хати й ліг на постіль.

Недужий дідусь, відчуваючи близький свій кінець і розлуку з любою внучкою, не хотів її тепер і на крок пустити від себе. Та не можна сказати, щоб її нудив чим-небудь, як воно буває з тяжконедужими старими. Він було велить Олюньці сісти при своїй постелі на стільчику та заодно дивиться на неї, любується її гарним личком і гладить сухою дрижачою рукою по голівці.

Одної неділі, як Андрії пішли до церкви, а Олюнька лишилася сама з дідусем, старий каже:

— Слухай, моя Олюнько люба, маю тобі щось сказати. Я буду незадовго вмирати, мій кінець близький...

Олюнька й сама журилася тим, що дідусь нездужає, але таких страшних слів не сподівалася почути від нього. Розплакалася страшно й кинулася старому на груди та стала його обнімати, цілувати.

— Дідусеньку мій, соколику! Не говоріть так, не говоріть! Я такого не можу слухати. Що ж я, сирота, буду без вас робити на світі?— І гарячі її сльози котилися горохом на лице старого.

Він і собі заплакав, пригорнув дитину до себе щосили і став заспокоювати

її:

— Така воля божа, моя дитино! Хто родився, мусить умерти. Та й мій вік уже по тому... Набідувався я досить, пережив не одно горе. От прийшлося й мою Ма-риню, а твою маму поховати,— та що порадиш? Нам здається, що воно так повинно бути, щоб діти ховали батьків, а в мене було навпаки; я поховав дочку і зятя разом, несподівано, одної днини... ба, я їх навіть не бачив, як ховали... померли від холери, та забрали їх, як ту падлину, й вивезли... Розумієш, як то страшно? Але в тім божа воля...

Олюнька тулилася до грудей діда і хлипала.

— Скажіть мені, дідусю, яка була моя мама і де її поховали?

— Була така, як ти, моя дитино. Ти цілком у неї вдалася, та дай боже, щоб ти була така добра, як вона. А де її поховали, я справді не знаю. От на холернім цвинтарі, що під каналом,— знаєш? Тоді ховали по декілька разом до одної ями. Вкинули в яму, налляли вапна та й присипали землею... Ти бачила, яке то мале місце — той холерний цвинтар? А що там людей лежить! Я ще тямлю, як тільки той цвинтар закладали... Страшний тоді був час! То було ще за першої холери. Потому була ще друга і третя — та, що від неї твої тато й мама померли... Отак і місця не знаю, де вони лежать. Як будеш тамтуди йти, то помолися за їх душу під хрестом... Бог прийме... Але не пора тепер про те говорити. Я хотів тобі сказати щось інше... Слухай, дитино! Ведися чемно й чесно, щоб мені було легко лежати в могилі. Будь добра для всіх, милосердна... Ти будеш колись багачка... Не гордися своїм багатством, бо й ангелів гордих бог покарав... Не пускай бідного від свого порога без шматка хліба, без доброго слова... Вуйни не дражни нічим і не сопротивляйся їй... Вона, може, й не така лиха, як показує... Але якби тобі було так дуже зле, що не могла б витримати, то піди до Шевка і скажи йому все... Я його вже за тебе просив... А не забувай помолитися за мою душу, бо я тебе, моя дитино, дуже, дуже люблю...

Старому закрутилися сльози в очах, уста затряслися від плачу, він ізнемігся, закашлявся і не здужав слова промовити... Відсунув легко дівчину від себе, ліг горілиць на постелі й тяжко дихав. Груди то підносилися, то спадали.

Олюнька подала старому теплого молока. Старий хлипнув трохи, відкашлянув іще раз, сперся на лікті правої руки й говорив далі:

— Тільки, дитино, не піддавайся розпуці. Кожний чоловік мусить умирати, але хоч тіло зогниє в землі, то душа буде жити, а там усі

праведні у бога зійдуться разом. Воно і не може бути інакше! От я піду від вас усіх, але там знов за-стану знайомих, що перше повмирали... Так буде і з тобою колись... Дай тобі боже довгого віку дожити й щасливою бути, але щоб і як довго ти жила, то таки не можеш вічно жити. От бачиш мене, Олюнько: поки я був здоров, то добре, а тепер, коди нездужаю, як я мучуся... Добре, що ще недовго — — а якби так рік, два або і більше? Тоді ти сама просила б у бога смерті для мене...

— Дідусю солоденький, того ніколи не було б!

— Було б, було б, коли б ти бачила, що для мене виходу нема. Смерть страшна лише для людей злих, що суду божого бояться, а для добрих вона велике добро. Смерть кінчить усі муки, все горе відразу... А для того тобі кажу, щоб ти не побивалася за мною, не впадала в розпуку, коли мені очі замкнуться... Ми там побачимося всі — о!.. Всі, що в бога собі на те заслужать...

Дальшу бесіду старого перервали Андрії, що саме вернули з церкви. Старий поцілував іще раз онуку в голову, а відтак прикликав до себе Андрія.

— Слухай, сину! Як пообідаєш, запряжи фіру й привези мені ксьондза... мені вже недовго а вами бути...

В Андрія защеміло серце.

— Що, тату, говорите? Та де ще ви будете вмирати?.. Коби трохи погоди надворі, вам зараз полегшає.

— Мені полегшає і без погоди. Я це знаю, а ти таки зроби так, як я го ворю.

Ганна поралася коло печі за обідом і слухала тої мови старого. І їй стало трохи маркотно, хоч ніколи не любила старого, а більше боялася його.

Обід минув у мовчанці, ніхто й слова не промовив. Ганна насупилася. Андрій ковтав сльози, нікому страва не йшла в горло.

По обіді Андрій вийшов иа обійстя, зладив віз, вистелив соломою, прикрив зверху веретою, запріг коні й поїхав. Було велике болото. Коники Андрія не були великі, а до того восени коні звичайно слабші. Вони ледве витягали ноги з густого чорного болота. Андрій підганяв бичиною, бо батога видалось йому замало.

Про що Андрій думав по дорозі, пони заїхав на попівство, ніхто не міг би сказати. В нього проходили думки одна за другою, але не було ні одної веселої. Пригадував собі ціле своє життя — свої дитячі, парубоцькі літа, пригадував собі, який був його батько ще тоді, як він його лиш затямив, а який тепер немічний. Пригадав собі своє подружжя з Ганною та й зітхнув тяженько, бо від тої хвилі йшов уже, як у ярмі. Пригадав собі, як не раз батько радив йому, щоб не давав себе жінці взяти під ноги... Не послухав, а тепер уже було запізно. Жінка дуже взяла верх над ним, і він не мав сили опиратися її волі...

Заїхав на попівство перед ґанок. Зліз із воза, обчистив собі чоботи тріскою, а відтак мітлою й увійшов обережно до сіней, а звідси до кухні.

— Єгомость дома?

— Тепер обідають.

Андрій сів на лавці і ждав терпеливо, поки обід скінчиться. Служниця сказа-ла в покоях, що приїхав якийсь шляхтич.

Священик, що сам походив з ходачкової шляхти, поводився зі шляхтою дуже обережно, зовсім не так, як з хлопами зі своєї парафії, хоч волів хлопів, ніж гордих шляхтичів. Вони не раз далися йому взнаки й за все щонайменше подавали скарги до консистора. Раз навіть їздили до Львова до митрополита Лит-виновича й погрозили, що, як їм владика справи не зробить, усі перейдуть "на польське". А пішло їм ось із чого. В тім часі наші священики почали дуже займатися очищенням грецького обряду від усяких додатків з обряду латинського, і на це очищення обряду витрачали майже всі сили. Так званою обрядовщиною займалися не лише священики, отже, люди фахові, але й люди зі світської інте-лігенції, от, наприклад, покійний Михайло Качковський, судовий радник... Пишнівецький парох вважав невластивим для нашого обряду також те, що дехто зі старших шляхтичів говорив молитви по-польськи. А не було чому так дивуватися, бо ті люди тямили ще часи, коли оголошувалися проповіді по наших церквах по-польськи. Але пишнівецький священик хотів усунути ту аномалію відразу якнайгострішими способами, які мав у руках. Між іншим, він відправляв від сповіді всіх тих, що не знали руської молитви. З того шляхтичі роз'їлися на попа (бо декілька старших людей повмирали без сповіді) і поїхали до митрополита зі скаргою. Треба було їм конче дати якусь сатисфакцію — і пишнівсь-кий священик пішов на реколекцію [22] на тиждень чи більше під сходи у святого Юра.

Священик не міг того забути шляхті, але мусив поводитися з нею обережно. Він казав зараз покликати Андрія до канцелярії.

— Слава Ісусу Христу!

— Слава навіки! А що там, пане Андрію, скажете?

— Я приїхав по єгомостя, щоб тата висповідали та й закомунікували[23].

— Та тепер?

— Авжеж тепер. Тато хочуть конче сповідатися...

— Таж я зараз маю їхати на вечірню!

— Е, прошу єгомостя, до вечірні ще далеко... буде ще час...

— А чому ви не привезли тата нині до церкви?

— Не можна було... Вони ядушливі... могла б їм така недобра погода зашкодити.

— А чейже тато не такі дуже слабі... Приїдьте завтра!

Андрій, що перед жінкою не знав, на котру ногу стати, тут почув себе шляхтичем і не гадав так скоро уступити.

— Тато слабі та й годі, і я приїхав по єгомостя нині. А на те ми ксьондзу платимо, щоб людей сповідав при потребі та й робив свою річ...

Священик почервонів на таку гостру мову шляхтича, але опанував собою...

— До завтра можете заждати... чейже не буде пізно!

— Я хочу нині і вже! Мені сюди їхати нелегко. А коли єгомость не хочуть, то я поїду до польського, але, бігме, що біскуп буде про те знати!

Хоч священикові дуже не хотілося їхати й покидати гостей, що того дня до нього заїхали,— та що було діяти?

Священик зібрався, послав до паламаря, щоб відкрив церкву та забрав святі дари. Паламар сів коло Андрія з ліхтарнею і дзвінком. По дорозі люди відступали набік, знімали шапки, клякали й хрестилися. Коні зміркували, що вже вертають додому, і йшли жваво.

Приїхали на подвір'я. Андрій виніс із хати стілець, щоб священикові було ліпше злазити зі святим дарами. Паламар пішов із дзвінком і ліхтарнею попереду і відчинив двері.

Поки Андрій привіз священика, Ганна надягла на старого чисту сорочку, застелила білу постіль, стіл накрила чистим покривалом і попрятала [24] в хаті, підмела наново. Вона хотіла показатись перед усіма, а особливо перед священиком, доброю господинею.

Коли священик увійшов до хати, всі приклякнули. Кожне плакало. А вже Олюнька не могла й отямитися. Клякала коло постелі, держалася обіруч побічниці та плакала судорожно й голосно.

Священик казав усім вийти з хати й остався з Луцем...

Коли Луць запричащався, почув якусь полегшу. Лице його прояснилося й набрало живішої окраски.

— Єгомость! — каже до священика, цілуючи його руку.— У мене ще одна просьба до вас!

Священик поважав Луця, бо це був найпобожніший його парафіянин з цілого Закуття, тямив про церкву й не одну дорогу річ справив для неї.

— Що ж такого? Говоріть!

— Я лишаю внучку Олюньку, оту сироту, що тут плакала за мною. Прошу вас, єгомость, поглядайте й ви деколи за нею, щоб їй кривди не було та щоб її по-божому виховали. Нині світ такий зрадливий...

— Ну, добре. Обіцяю вам.

— А ще одно. Вона добре вчиться в школі. Прошу єгомостя, купіть її молитовник. Я не знаю, скільки він коштує, але ось тут даю єгомостеві ринського.

— Такий малий молитовник ринського не коштує.

— То купіть трохи більший, нехай дитина має з чого молитися богу...

— Добре, добре, куплю, і ви ще тих молитов послухаєте, як вам дитина прочитає...

— Хіба з тамтого світу почую її молитву,— відповів Луць,— мені вже, єгомость, виходу нема... ноги вже попухли...

— Та чому ви не послали за доктором? Ви ж чоловік заможний.

— На старість нема ні доктора, ні ліку,— каже Луць, хитаючи головою.— Я жив такий вік без доктора, та й тепер він мені ні на що, бо чоловік усе колись мусить померти, коли богу подобається...

На таку аргументацію не було що казати.

Священик відчинив двері й покликав до хати всіх. Почалося "єлопомазан-нє", при чім священик вимовляв повагом молитви. Всі збилися коло мисника в кутку і хлипали. Андрій у товаристві жінки втратив зовсім свою бундючну шляхетську вдачу. Він переступав з ноги на ногу і ковтав сльози та прикушував губу, аби не показати, що плаче.

По відправі того сумного обряду священик попрощався з Луцем і зараз поїхав просто до церкви на вечірню.

Старий Луць заснув смачно. Всім здавалося, що старому, може, ще полегшає і він видужає.

Старий спав до вечора. Пробудився відтак, напився води, прикликав до себе Андрія й казав попросити до себе Шевка.

— Треба,— каже,— і про вас щось подумати! Мені вже тепер нікого не треба, хіба чотири дошки та землі трошки.

Андрій узяв шапку й пішов у село за Шевком.

— Добрий вечір! —поздоровався з Шевком, увійшовши в хату.

— Дай боже й вам! — відповів Шевко.— Просимо, будьте гістьми й сідайте. Що там доброго чувати?

— Та де там доброго... От тато вмирають...

— Е, ще так але не буде. Старим людям усе здається, що вмирають, як лише що-небудь заболить.

— З ними таки щось зле. Нині сповідалися.

— Га, що ж робити? Та бо ж і вік... дай боже й нам усім стільки прожити... І старий, правду сказати, не хворів ніколи...

— Тато просили вас, пане Якуб'є, до себе нині.

— Ну, то треба піти, годі хворому такої послуги відмовити.

Шевко встав з лави, надягнув кожух, узяв палицю й шапку, й обидва вийшли на вулицю. Надворі було темно, хоч око виколи, а під ногами

страшенне болото. Йшли обидва попід плоти, опираючись одною рукою на палиці, а другою чіплялися плота.

У хаті Андрія світилася маленька нафтова лампочка коло вікна на кілочку. Було тихо як у могилі, лише деколи старий Луць покашлював.

— Добрий вечір! — сказав Шевко, увійшовши в хату.— Як ся маєте, пане Лукашу? Що то ви виробляєте? Вмирати захотіли? От вам би ще оженитися. Я маю для вас таку теплу вдовичку, як грубка...

— Жартуйте здорові, пане Якуб'є, а мені в далеку дорогу пора,— каже Луць, покашлюючи.— Чую, що мені виходу не буде... вже й ноги пухнуть... і дихати не можу...

— Чи одному то не лиш ноги попухли, але й цілий спух, як колода, а ще вихворівся і був здоровий...

— О, в мене так не буде...

Луць говорив з такою повагою, з такою певністю про свій близький кінець, що Шевко втратив цілком охоту до жартів і споважнів.

Настала прикра мовчанка. Старий Луць дихав тяжко, в грудях йому клекотіло, як у горшку. Всі стояли тихо, лиш Олюнька, держачи дідуся за руку, закрила собі лице другою рукою та стиха плакала.

Нарешті старий Луць відкашлянув і каже:

— Треба мені, сусіде, якийсь порядок зробити, щоб по моїй смерті не було сварок і гарканини...

Шевко здогадався, що старий хоче робити заповіт. Він шепнув Андрієві, щоб

прикликав ще префекта й писаря. Андрій узяв шапку й хотів вийти, та старий

затримав його:

— Куди ти, Андрусю, хочеш іти? Почекай, те, що хочу зробити, й тебе буде обходити...

— Я гадав би,— відзивається Шевко,— що добре було б закликати ще префекта й писаря. Ви, певно, пане Лукашу, хочете робити тестамент [25]...

— А нащо тут тестаментів? — протестував Луць.— Або то я маю такі маєтки чи що? От послухайте ви, пане Якуб'є, щоб знали та й припильнували моєї

останньої волі. В мене не багато мізерії набралося, бо, як знаєте, не було з чого. Грунт розділив я між дітьми, а собі лишив стільки от, щоб не зовсім бути на ласці дітей... Не треба тут ні префектів, ні писарів. Як більше свідків, то більша мішанина: один буде одно тямиш, а другий інше, і потому не знати, кому вірити...

От подай мені, Андрію, мою скриньку з-під постелі та дайте трохи світла, бо не бачу.

Поки Андрій витаскав невеличку скриньку з-під постелі й поставив коло старого на лавці, Луць сів на постелі і зняв із шиї ключик, що висів на шнурочку. Тим ключиком відкрив він скриньку і став там шукати.

— О, тут є 50 ринських,— каже Луць, виймаючи невеликий звиток,— то буде на похорон і для ксьондза, як там згодитеся... Тут, знов, є ЗО срібних, то за те поставите на моїм гробі хрест який... Тут є сотка, то буде для Олюньки на весілля.— Старий при згадці про Олюньчине весілля зітхнув тяжко й похитав головою; йому, либонь, того найбільше

було жаль на цім світі, що не зможе своєї внучки під вінець поблагословити... — Весілля для неї не робіть коштовного... що то варто? Ліпше купити їй що... яку корову чи щось інше, то більший буде пожиток... Усі речі, одежину нехай забере Андрій... та й п'ять моргів поля, а других п'ять піде Олюньці. Більше не лишаю нічого, бо нічого не маю... Працюйте так, як я працював, то доробитеся... Ага! В тебе, Ганно, Олюньчині коралі, що я для неї купив... Не забудь же віддати їй, як буде час... Чуєте, пане Якуб'є, за тії коралі? — сказав, звертаючись до Шевка. — Але я б вам, дітоньки, лишив одну добру раду; вона ліпша, як гроші, коли її хто слухає, бо вона притягає благословення боже... Я порадив би вам, щоби ви більше любилися, а менше сварилися. Ти, Ганно, маєш гострий язик, ти окульбачила свого чоловіка, як сліпу кобилу; а то зле, дуже зле, бо чоловік має бути голова, а жінка його підпора, поміч. Лиши йому трохи волі! Таж він чоловік добрий, роботящий, не п'є і в карти не грає,— то чого ж водиш його все на пояску? А що найважніше, аби ти мені по-людяному обходилася з Олюнькою, бо тебе з могили проклинати буду... тям собі! — І старий погрозив їй пальцем.

— Або я їй яку кривду роблю? — відізвалася Ганна.— Та що тато вигадують?..

— Ну, ну! Я знаю, що говорю, і ціле Закуття добре те знає. Не тягни мене за язик та до гріха не доводь по святій сповіді... Це вже вас прошу, панє Якуб'є, не дайте сироті кривди зробити, а якби ви що побачили не так, то знайте: до суду та й іншого опікуна! А тепер нате всю ту мою мізерію та й ви усім заорудуйте...

Ганна обидилася тим, що старий не дає грошей синові, лиш чужому.

— А то раз! Або то Андрій малолітній чи що?

— Він ще гірший, як малолітній... Я певно б йому те віддав, якби він мав іншу жінку... Ти, Ганно, не сердься, але ти сама в тому винна... ми всі те знаємо...

Шевко взяв гроші, порахував при всіх і сховав у кишеню.

— Я маю надію,— сказав,— що ті гроші я вам ще верну та й могорич вип'ємо, як видужаєте.

— Хоч би я й видужав, то таки їх не рушу. Вони вже давно в мене на те призначені... Хто знає, чи ще зложив би...

Шевко збирався відходити. Луць стиснув йому на прощання руку.

— Навідайте мене, коли ласка, ще завтра!

— Добре, з охотою прийду... може, вам за той час полегшає та й веселіше побалакаємо. Доброї вам ночі!

Олюнька підбігла й поцілувала Шевка в руку. Вона бачила в ньому чоловіка, що мав їй у майбутньому заступити дорогого дідуся. Ганна посвітила гостеві через поріг.

По відході Шевка старий ліг на постелі, зімкнув очі і став засинати. Віддих його був тяжкий і в грудях заодно кипіло й клекотіло...

Була вже пізня ніч. Десь на дереві близько хати обізвалася сова — путь-путь!

Старий розкрив очі і прокинувся.

— Вже мене кличе, о!

Слабі люди мають звичайно дуже гострий слух.

Усім пішов мороз поза плечі. Старий дрімав далі. Здавалося, що цілком заснув. Обидвоє Андрії довго ще ждали, хоч їх діти вже

позасинали. Олюнька, зморена плачем і смутком, притулила голівку до спинки ліжка й так заснула, де сиділа. Андрій вийшов до стайні, оглянув худобу, підкинув сіна й вернувся тихо до хати, замкнувши двері на засув. Нарешті полягали всі. Андрій на лаві прикрився кожухом, Ганна полізла на піч. Світла не гасили, лампочка блимала на своїм місці.

Старий Луць поворухнувся кілька разів, але заснув знов. Другої днини повставали всі пізніше, ніж звичайно. По сніданні пішли кожне до своєї роботи. Андрій молотив жито в стодолі. Ганна, упоравшись з кухнею, сіла прясти з дітьми й Олюнькою. Олюнька щохвилі забувала веретено в руках і поглядала на дідуся, що, не рухаючись, лежав навзнак.

По обіді став дехто з сусідів навідуватися до старого. Вся шляхта любила його, тож коли розійшлася вістка, що старий умирає, кожне хотіло бачити його востаннє.

Так було до вечора. Вечором по роботі зійшлася повна хата людей. Старий озивався мало, хоч ні разу не втрачав пам'яті. Він пізнавав кожного і подавав дрижачу руку на привітання.

Коли смерклося, старий став непокоїтися. Він розкидав руками, скидав із себе накриття, розхристував сорочку на грудях. Настала агонія.

Олюнька, проковтуючи сльози, що спливали їй до рота, питала кілька разів, заглядаючи до Луця:

— Подати вам, дідусю, чого? Може, молока нап'єтеся? Старий не відповів нічого. Він дивився скляними очима в стелю. В хаті настала мертва тиша.

Надійшов Шевко. Він наблизився до Луця, щоб з ним привітатися. Луць вдивлявся довго в нього, але вже його не пізнав.

Шевко приглянувся до Луця уважно й махнув рукою. Відтак обернувся до Ганни й шепнув:

— Засвітіть громнічну!

Значило це таку свічку, що її посвячують на стрітення. Ганна відкрила скриню, вийняла грубу воскову свічку, пообліплювану хрестиками з позолоченого, вже почорнілого паперу. Засвітила. Шевко взяв свічку, встромив її в руки вмираючому і став говорити вголос:

— Помилуй мя, боже, по великій милості твоїй і по множеству щедрот твоїх очисти беззаконіє моє...

Шляхта, що була в хаті, клякала і шепотіла й собі молитву.

Недужий тримав дрижачу свічку в руці, дивився в стелю й дихав тяжко. Віддих став прориватися. В горлі харчало.

Олюнька як побачила, що дідусь умирав не вдержала плачу й заридала.

Умираючий поворухнувся на постелі. Гарячий розтоплений віск капнув йому на руку. Але він не чув болю.

Шевко подивився на Олюньку й сказав стиха:

— Цить, дитино, не завдавай бідній душі муки...

Олюнька заткала собі ротик руками й силувано хотіла придушити плач. Недужий дихнув іще раз глибоко й перестав...

Шевко поклав руку на груди Луця — серце вже не билося. Він вийняв свічку з руки покійника і клякнув коло постелі

— Отпусти йому, господи, всякое прогрішніє, вольноє і невольноє... Молім-ся, браття!

Настала гробова тиша.

Навіть Олюнька перестала плакати. Вона вся задубіла від горя. В очах їй потемніло, в вухах задзвеніло, не знала, що з нею діється.

— Праведна була душа! — промовив Шевко, встаючи з землі, і перехрестився.

— Легку мав смерть! — каже другий.— Дай боже й нам усім таку!

— Та й ладний вік прожив! — каже третій.— От покійний дід лише два роки був від Луця старший.

Луць лежав непорушно з відкритими очима.

— Єнджею! — сказав Шевко. — Зімкніть татові очі; це ваша робота, бо ви син...

Андрій, хлипаючи, приблизився до мерця і старався прикрити повіками очі.

Тепер Олюнька схопилася з запічка, припала з криком до ніг старого:

— Ох, мій дідусеньку солоденький! Мій добрий! Та на кого ж і на що мене, сироту, лишаєте? Візьміть і мене з собою, візьміть! Мені не треба жити без вас! Там буду з вами і з мамою, котрої я не знала... Мій голубе, без вас не хочу тут лишатися!..

Олюньчине ридання зворушило всіх. Андрій і Ганна стали плакати вголос, діти й собі, а за ними і шляхта обтирала сльози грубими мозолистими руками.

— Досить того,— сказав Шевко,— живий про живе гадає! Ану, панове, побіжіть хто за старою Полюнькою, щоб тіло обмила...

Шляхта почала розходитися.

Прийшла стара заспана Полюнька. Принесла води в цебрику. Дехто став допомагати. Зняли мерця з постелі, роздягнули, обмили, вбрали в чисту білизну. Андрій виніс з комори святкову капоту старого й чоботи. Поставили серед хати стіл, накрили білим простирадлом, поклали подушки й положили Луця на стіл.

Хтось із шляхти поїхав Андрієвими кіньми за паламарем і привіз із церкви ліхтарі, свічки та хрест.

Коло Луця було все зроблено. Якийсь письменний шляхтич приніс молитовник і стали співати: "Пам'ятайте, християни..."

Принесли й горілки. Ганна поставила на лаві буханець свіжого хліба й солі.

— Ходи, дитино, до нас спати! — звернувся Шевко до Олюньки.

Олюнька й слухати не хотіла.

— Ану послухай мене, дитино! Покійний дідусь казав у всьому слухати мене... правда?

Згадка про дідусеві заповіти заспокоїла її. Вона, хлипаючи, накинула на себе хустину. Шевко взяв її за руку, й обоє пішли.

Шевко ввів заплакану Олюньку до хати. Шевкова здогадалася, що сталося. Стала Олюньку голубити й потішати:

— Не плач, серце, то ні на що тобі не здасться, а даремно очі виплачеш... Ну, роздягнися та сідай коло мене... ну, так! Таж усі люди вмирати мусять!.. Ніщо не поможе. А дідусь твій, слава богу, такий ладний вік прожив, і чесно, ніхто на нього марного слова сказати не посміє, лишив добру пам'ять по собі. Дай боже і нам усім так!

Олюнька не відзивалася ні словом. Сіла на лаві, де її посадили, й дивилася навпроти себе в землю... Час від часу схлипувала судорожно, як то в дітей буває по великім плачі. Шевкова давала їй їсти, але вона не доторкнулася до страви. Тим часом наймичка постелила Олюньці у ванькирі. Лягли спати.

Вночі пробудилася Шевкова. Олюнька плакала крізь сон.

— Олюнько! Олюнько! Пробудися, моя дитино! Тобі щось страшне сниться...

Олюнька пробудилася, але дійсність не була веселіша від сну. Їй снився дідусь. Він вибирався кудись далеко їхати, а її не хотів узяти з собою, хоч вона дуже його просила. Аж схопила її вуйна за волосся, стала тягнути до хати й бити, а тим часом дідусь від'їхав.

Коли Олюнька розповіла свій сон Шевковій, та каже:

— Перехрестися, дитино, та перехрести подушку... воно більше не повториться...

Олюнька так зробила, але вона рада була, щоб їй ще приснився дідусь, хоч би й як.

Другої днини Шевко полагодив усі потрібні до похорону формальності: згодив священика, умовився з церковним братством, заплатив подзвінне грабареві, а Дмитра послав поїхати фірою до міста за тертицею на домовину.

Олюнька, як лише розвиднілося, ледве з'їла кілька ложок пареного молока, до чого її Шевкова аж присилувала, побігла до вмерлого дідуся.

Дідусь нітрохи не змінився: лежав із поважним виглядом на лиці, начеб спав.

У хаті не було багато людей, бо ті, що приходили, молилися тихо й виходили, уступаючи місце іншим. Під вікном на лаві сидів дячок і читав псалтир. На запічку дрімала стара Полюнька.

Олюнька увійшла в хату і стала приглядатися до дідуся. По так зле переспаній ночі, по таких прикрих враженнях від попереднього дня вона ніби сп'яніла і не могла отямитися, що з нею діється. В голові їй шуміло й гуділо, як від удару обухом... Вона заходила з різних сторін і приглядалася до дідуся. Не раз їй привиджалося, що дідусь дихає, здавалося, що ось-ось поворухнеться, відкриє очі й заговорить до неї, а чим більше й упертіше дивилася на нього, не хотілось їй вірити, що дідусь умер.

У тій німій задумі ніхто її не перебивав, ніхто до неї одним словом не відзивався. Кожне з домашніх зайняте своєю роботою. Андрій порався в стодолі, вуйна перебирала плаття в коморі, а діти порозбігалися до сусідів.

Олюнька стояла так довго й не стямилася, як приїхав священик відправляти парастас. З ним приїхав і Олюньчим учитель Пришлай. Олюнька стояла, мовби нічого не розуміла. Проспівали "Вічную пам'ять".

Коли скінчився парастас, Пришлай підійшов до Олюньки і погладив її по голівці.

— Нехай тебе бог потішить, моя дитино! Уповай на бога, він тебе не лишить, бо ти сирота, а бог сиротами опікується.

М'яко й сердечно вимовлені слова розчулили Олюньку. Вона заплакала глибоко, з-під самого серця, аж на душі полегшало. Пришлай каже до священика:

— То, прошу єгомостя, моя найпильніша й найздібніша учениця.

— О, я це чув,— відповів священик,— а покійний дідусь дав мені гроші щоб тобі купити гарненький молитовник... Будеш мати... Я вже виписав зі Львова.

Але в тій хвилі, хоч би хто Олюньці цілий світ обіцяв дати, вона не повеселішала б.

Між людьми, що прийшли на парастас, була й Шевкова. Вона мала пильне око на Олюньку, а що не мала своїх дітей, то любила чужих, особливо мило-сердилася над сиротами.

Шевкова взяла Олюньку за руку.

— Ходи зі мною, Олюнько! Потому прийдеш знов.

Олюнька поглянула ще раз на мерця, перехрестилася й вийшла з Шевковою. На другий день призначили похорон.

Від самого ранку сільський майстер ладнав у сінях домовину. Він зміряв ліктем мерця, розрізав після того тертицю, погемблював дошки і став збивати. Люди в хаті мінялися. Кожне помолилося, побалакало

трохи в хаті та виходило надвір. Дехто зупинявся в сінях та придивлявся до роботи майстра.

Принесли хоругви, хрест. Народ став сходитися з цілого Закуття. Кожний хотів віддати Луцеві останню шану.

Приїхав священик з дяком на Шевковій бричці. Народу була повна хата. Священик надягнув ризи й розпочав відправу.

Заспівали "Со духи праведними", зчинився плач, лемент. Андрій схилив голову на мисник, заткав рот кулаками й аж душився від плачу. Ганна заводила собі. Андрієві діти теж. Олюнька стояла коло мерця. Шевкова держала її за руку й утирала сльози. Олюнька вся зблідла, але не плакала. Ціле тяжке горе пекло її нещасні груди, і сльози закам'яніли. Тільки сині уста дрижали.

Священик покропив тіло свяченою водою. На столі побіч Луця поклали домовину, вистелену гиблівками. Андрій з допомогою кількох сусідів поклав тата в домовину. Ще "послідноє цілованіє". Олюнька була перша. Вона видряпалася на стіл, припала до дідуся. Цілувала його в чоло, в уста, в руки. Андрій і його рідня підходили збоку.

— Дідусю, пташеньку мій, голубе! — заводила Олюнька.— Чи довго мені тут без вас бути? Візьміть мене із собою, візьміть! Не лишайте мене саму... я без вас загину. Ой, боже мій,боже!

Люди стали відривати Олюньку силою.

— Пустіть мене, пустіть, прошу вас, нехай ще надивлюся на дідуся!

Але годі! Всьому мусить бути кінець. Олюньку відірвали, її взяла в свої руки Шевкова й заспокоювала як могла.

Наклали віко і прибили молотком кілки. Домовина загуділа під тими ударами.

Винесли домовину надвір, ударивши на порозі тричі, й поклали на віз запряжений Андрієвими кіньми. Священик сів з дяком на бричку, люди з хрестом і хоругвами пішли попереду.

Дяк затягнув "святий боже", й цілий похорон рушив у дорогу. За возом з домовиною ішов Андрій з дітьми, за ними Шевкова вела Олюньку за руку. Густе осіннє болото зупиняло похід. По дорозі читали євангеліє. Скінчилася відправа в церкві, рушили на цвинтар.

Пишнівський цвинтар був далеко за селом, на оболоні. Ідеш, було, від Ви-булова до Пишнівців і бачиш серед широкої оболоні купку дерев, посаджених чотирикутником. Були тут усякі дерева: верби, тополі, берези, а найбільше було верб. Здалека хутір та й годі, тільки не видно веселих вікон та білих стін. Гадаєш, що то якийсь дуже спокійний чоловік завів такий хутір та обсадив густо деревами, щоб до нього ніхто не заглядав, та й він не хоче бачити, хто йде дорогою. Під'їздиш ближче, а то цвинтар. Посередині один великий дубовий хрест, а далі дрібні хрести, всіляко помальовані, стоять на низьких могилках, порослих буйною травою. Справді, в тім хуторі мешкають дуже спокійні люди. Ніхто до їх домівок не загляне, але й вони ні за ким не заглядають...

Ось тепер привезли нового хуторянина — Луця.

Ховав хто з вас дорогу серцю людину? Коли так, то знаєте, що діється в душі, коли почується гуркіт грудок землі, що падають на домовину. Ще поки мрець у хаті, поки йдемо за його домовиною — все ми ще близько, все ще він між нами. Коли ж повитягають грабарі мотуззя, що ним домовину спустили в яму, коли стануть кидати землю, — тоді вже безповоротна розлука.

Олюнька стояла над темною ямою й дивилася на ті білі дошки, що вкривали найдорожчий її скарб. Ще видно половину домовини... ще біліється лиш один кінчик... уже нема нічого...

Верталися люди додому, верталася й Олюнька з Шевковою.

— Ще, Олюнько, цю ніч переночуєш у мене, а завтра вже підеш до вуйни.

Коли Олюнька другої днини прийшла додому, побачила на вулиці купку сміття і стару мітлу. Вона знала, по кому це. Люди таке сміття забобонно обминають, щоб не наступити. Олюнька радо була б його цілувала й пестила, бо це нагадувало їй дорогого дідуся. В хаті було вже все чисто, позамітано і все стояло на своїх місцях. Лише на столі хрест з двома свічками по боках нагадував, що тут недавно був мрець.

X

Коли повінь Нілу вважають єгиптяни великим добродійством для цілого Єгипту, то розлив наших рік, навпаки, вважається "язвою єгипетською". Не трудно здогадатись, чому це так.

Ніл розливається в певні періоди щороку, єгиптяни знають про те, й до цього вони пристосовані. Хати будують на підвищенні й забезпечують себе всім потрібним на той час. Наші ріки розливаються, коли їм забагнеться, коли є що розілляти. Якби то можна їм наказати, щоб розливались ранньою весною щороку, може б і ми благословили наш Дністер, як єгиптяни благословляють Ніл.

Закуттяни пам'ятають добре один такий рік, коли Дністер розіллявся якраз по весняних роботах. Люди нарікали й чекали голодного року. Тим часом сталося інакше. З-під тонкого шару намулу посходило посіяне збіжжя і вродило як гай. Цибуля, часник, бараболя, буряки й морква

повиростали такі великі, що і в Ерфурті, либонь, нема кращих, а такої великої капусти найстаріші люди не запам'ятали.

Інакше було, коли повінь наступала перед жнивами. Тоді все замулила вода, і збіжжя зігнило на пні. Літо, коли це діялось, було дуже сльотаве. Безнастанний дощ з тучами і хмароломами казав сподіватися повені. Люди були перед тим безпомічні. Сіна не можна було зібрати, бо щоднини дощ, ніщо не могло висохнути.

Кожний тремтів і боявся не так уже неврожаю, як того лиха — повені, котра, крім того що забирає всю працю з поля, добереться ще й до хат і тут біди наробить. Люди лягали спати не роздягаючись, перестали виганяти худобу на пасовище, а годували її з рук чим хто мав — торішньою соломою тощо. Кожний знав, що якби повінь захопила худобу на оболоні, тоді вона певно пропала б.

Дністер робив людям несподіванки. Не раз було назбирає води повні береги, здається, ось-ось вода розіллється, а тут ні з цього ні з того вода кудись дінеться, та хіба намул на прибережних вербах показує, як високо вода сягала. Іншого, знов, разу, часом у погідний день, нахлине Дністром стільки води, що аж берег заливає.

Але тепер не було чого жартувати, і всі чекали розливу. На Дністрі показувалися зловісні знаки. Вода була каламутна, аж жовта, несла домашні речі.

Падав зимний дощ і надворі було холодно, хоч кожух одягай. Люди стояли купкою на березі й міркували, чи зараз наступить катастрофа. Дехто втикав над водою кілок у землю, щоб побачити, як швидко вода підступає. За хвилю вода накривала кілок.

— Коли так далі вода буде прибувати, то перед ранком будемо мати непрошеного гостя! — каже старий Степан Яців, який придивлявся до тих спроб.

— А мені здається,— каже хтось інший,— що буде ще звечора або вночі...

— Зле вам здається, бо я заложуся зі всіма, що не скоріше, як перед ранком...

Той хтось не хотів ні заперечувати далі, ні йти в заклад зі Степаном: всі цінили Степанів розум і досвід.

— Коби хоч бог дав за дня, що вже має бути, а то вночі серед пітьми прийшлось би загинути з дітьми, з худобою...

— Пане префекцє,— каже Степан до префекта, який щойно над'їхав на коні,— рано буде повінь, тільки світ. Накажіть людям, щоб держалися обережно.

— Не знати, звідки воно стільки води береться? — питає один.— Та то й дощу такого не було...

— А ви гадаєте, що то дощ лише з одної околиці? Наш Дністер випливає геть з гір, далеко, та й до нього вливається багато потоків з різних сторін. Усе те таке мізерне, що як посуха — води зовсім нема, а як злива, то господи! Забирає все, що по дорозі попадається. Не раз я бачив, як несло цілі хати...

— А о! А о! Гей, дивіться, хата пливе! — крикнув хтось з громади.

Всі поглянули в той бік.

Серединою ріки надпливала ціла хата з солом'яною стріхою. Хата була де-рев'яна, з соснового дерева, збудована в угли. Вона пливла рівно, як корабель, занурившись у воду до половини вікон. Лиш коли надпливло грубе дерево і вдарило в стіну, хата похитнулась, схилилася

одним боком вниз і попливла так кілька хвилин, а відтак знов вирівнювалась і пливла далі. На хаті сиділа кішка і страшенно м'явкала.

— От коби так чимсь її зачепити,— заговорила шляхта,— ану давайте мотуза, а борзо!

Поки хата припливла ближче, люди зв'язали кілька мотузів докупи, прив'язали до одного кінця камінь, а один найсильніший шляхтич розмахнув камінь щосили й кинув у напрямі, куди пливла хата. Камінь попав на стріху, продірявив її й зачепив за лату. Люди вчепилися за мотуз і стали тягнути щосили. Хата подалася набік, захиталася і стала наближатися до берега. Всі закричали з радості і стали заохочувати себе до поспіху. Зчинився гамір. Ось-ось хату врятують. Та ба! Під самим берегом надпливло якесь тяжке оправлене дерево, вдарило хату в бічну стіну з такою силою, що мотуз урвався. Хата закрутилася на місці й попливла далі. Люди, що тягнули за мотуз, так було напружились, що, коли тягар відразу відірвався, всі попадали на землю. Не було вже часу закинути мотуз удруге: пливуча хвиля понесла хату далі з кішкою наверху.

Та в тій хвилі щось інше звернуло увагу шляхти. Серединою ріки пливла колиска, а в ній сиділа дитина. Вона держала в руці ложку і час від часу клала її в ротик. Дитина була обставлена подушками. Вона, либонь, не розуміла, що з нею діється.

Коли шляхта побачила дитину в такій небезпеці, закричала з розпуки в один голос. "Як дитину врятувати? — питав кожний сам себе, а не мав на це відповіді. Закидати мотуз з каменем було і небезпечно й непевно, бо ледве чи в таку малу точку попадеш. А коли й попадеш, то уб'єш дитину певно. А тут іще з хвилею надпливе щось масивне, ударить в колиску і переверне її. Але пливучі пні й дерева якось обминали дитину. Шляхта почала кричати:

— Рятуйте, хто в бога вірує!

Та ніхто не знав, як рятувати.

Закуттяни були тямущі люди, і між ними були славні рибаки. Вони заселяли одну окрему вулицю недалеко від Дністра й займалися головним чином ловлею риби, котрої в Дністрі було чимало, а закону про рибну ловлю тоді ще не було. Ловили рибу саком, крошнею, волоком, остею при світлі запаленої соломи, але були й такі, що ловили найбільшу рибу руками. До таких удальців належав Базьо Якубів.

Базьо був чоловік середнього, можна б сказати низького, зросту, грубий, як бочілка, з косматим, як мітла, вусом і з великою головою, на котрій завжди стирчало низько обстрижене волосся. Плечі і груди були в нього широкі, як двері, руки незвичайно довгі, а ноги короткі, посередині трохи вигнуті. Груди, руки й ноги в нього поросли косматим волоссям. Усім своїм виглядом нагадував він горилу — так як її малюють у книжках. Легені в нього були, як ковальський міх, і напрочуд, на диво, Базьо, набравши в себе повітря, міг надзвичайно довго бути під водою. Так він пускався в найнебезпечніші вири і кручі попід береги, порослі верболозами, мацав обережно руками й, углядівши рибу, що спочивала в гарячий літній день у норі, просував зручно руку аж до голови риби, хапав її сильно за карк і виносив на берег. Такої штуки не міг ніхто з рибалок втяти, а Базьо уперто мовчав про свій спосіб і нікому не хотів його відкрити.

Базьо, незважаючи на непринадну зовнішність, був чоловік добрий і смішний, якого треба пошукати. Він був іще й музикантом і грав на басі в шляхетській капелі. Крім того, знав таку силу різних пісеньок, що всі аж падали, як він своїм баранячим голосом приспівував при музиці. Тому жодне шляхетське весілля не обійшлось без Базя, і кожний молодий, замовляючи на весілля музику, старався конче, щоб грав Базьо, а не який інший басист.

Той-то Базьо був межи шляхтою на березі грізного Дністра.

Ще люди не отямилися від остраху, а Базьо скинув із себе полотнянку й сорочку і скочив з берега в воду. Вода лише запінилася на тім місці. Дехто не знав, котрий то такий відважний.

— А це хто? — спитало кілька голосів.

— А Базьо!

Базьо якийсь час не показувався з-під води. Шляхта гадала, що його вже не побачать, бо саме тим місцем надпливало кілька кругляків. Але Базьо, здається, бачив добре ті перешкоди і обминув їх, занурившись у воду.

Тепер з'явилася з-під води його їжакувата голова й стріхаті вуса, що і в воді стирчали догори та не хотіли пригладитися. Базьо був схожий на морського тюленя. Сапав тяжко, аж вода відскакувала від рота й носа, і плив так званим "щупаком" — витягав одну руку проти себе, відтак другу, і за кожною такою зміною руки просувався наперед мало що не на сажень. При тім розглядався обережно на боки і, як лише надпливала яка перешкода, він зараз опускався під воду. Дністер садив хвилями і деколи заливав Базя з головою.

Базьо доплив до колиски! Усіх, що приглядалися до тієї страшної боротьби, охопила радість. Шляхта ревнула з берега: "Віват, Базьо!" Стали плескати з радощів у долоні, а деякі познімали шапки і хрестилися щиро. Базьо лівою рукою вхопив колиску за передній бігун і став прямувати до берега.

Всі зміркували, що Базьо, незважаючи на свою майстерність і силу, не зможе переплисти впоперек ріку навпростець, лише мусить плисти навскоси. Молодші шляхтичі схопили мотуз і побігли щосили вниз берегом до того місця, де, міркували, припливе Базьо. Базьо напружив усі свої сили, пливучи одною рукою й ногами. Другою рукою держав обережно і міцно колиску, щоби при зміні свого дотеперішнього напряму

не перевернути її. Дитина, як побачила коло себе вусату голову, стала плакати.

Надплив великий кругляк. Усі аж крикнули з остраху — ось тут буде амінь! Але Базьо в одній хвилі зупинився, звернув набік і з цілою силою відтрутив пливуче дерево. Воно трохи змінило напрям і попливло далі. Базьо наближався щораз ближче до берега. Люди змотали мотуз у кільце й кинули на воду. Мотуз розмотався у повітрі і став падати. В тій хвилі вже один його кінець був у руці Базя. Базьо заревів: "Тягни!" Яких десять пар рук почали тягнути за мотуз до берега. Тепер плив Базьо стрілою. Громада, що приглядалася до того з берега, аж крикнула з радості.

Але й тут ще треба було пережити таку одну перешкоду, що, якби не розсудливість і вправність Базя, вся робота була б ні на що. Надпливла, вже недалеко берега, знов колода. Люди тягнули мотуз щосили, але колода пливла на саму колиску. Ще, може, одна мить — і колода вдарить у неї та розіб'є на шматки. Базьо миттю вхопив мотуз у зуби. Правою рукою взяв дитину з колиски — за мить перед тим як колода з цілою силою вдарила в колиску. Колиска пішла під воду, але дитина осталася в руках Базя. Він держав її за рученя під самою пахвою і посадив на свій грубий карк, щоб дитина якомога найвище була над водою. Мотуз держав у своїх сильних зубах, а лівою рукою боровся з хвилями.

За малу хвильку Базьо був на березі. Сюди збіглася ціла громада. Всі тішилися і кричали за шляхетським звичаєм "віват!". Базьо від утоми не міг промовити слова. До то ж трясся від холоду, як від пропасниці. Шляхта прибігла з поміччю. Взяли від Базя мокру дитину й завинули цупко в кожух, що його якийсь шляхтич скинув з себе. Другий кожух закинули на Базя, а хтось витягнув з кишені пляшку горілки, що взяв з собою на всякий випадок, і подав Базеві. Базьо приклав пляшку до рота і став ковтати з усієї сили. У пляшці мало що лишилося.

— Ну що ж, панє Базилі,— промовив до Базя префект,— я вас подам до бе-цирку. За таку штуку дістанете або двадцять п'ять ринських, або орден... Всі бачили, чого ви доконали!

— Певно, що йому те належиться! — крикнули голоси.— Подайте, пане префекцє!

— Мені гроші не потрібні,— каже Базьо,— я хочу мати орден!

— Віват, Базилі! — заревла шляхта.— Видно, що шляхтич, то й більше йому залежить на гонорі, як на грошах!

— А треба і з дитиною щось зробити,— каже префект.

— Я візьму її! — зголосилася одна шляхтянка, що саме тримала дитину на руках і зацитькувала її.

— Ого! Яка цікава! — відзивається Базьо.— Було за нею скакати в воду й рятувати... Я сам беру дитину!

— Таж ви не маєте жінки! — замітив хтось.

— Ну то що? Власне для того, що не маю жінки і не буду її мати, то хочу мати свою дитину, а кожний мені визнає, що я їй більше як рідний батько. Коли я лише скакав за нею у воду, то гадав собі, що як мені бог допоможе вирятувати, то й вигодую її і баста! — так він звичайно закінчував свої резони.

Базьо забрав дитину з рук шляхтянки і став гойдати на руках та наближати до неї свої страшні мітлисті вуса.

— Пан Базилі має рацію,— розсудив префект. — Дитина належить йому, поки її родичі не знайшлися. Коли він відважився її з такої біди вирятувати, то й не дасть їй з голоду загинути...

— Тепер, панове шляхта, ходіть звідси,— каже Базьо,— або хоч я піду. Якби ще надпливла яка дитина, а мене скортіло скочити за нею, то бігме було би мені капут, а я тепер маю для кого жити. А-а-а! — почав приспівувати Базьо своїм баранячим голосом і, не оглядаючись ні на кого, пішов межею поміж коноплі до села.

Довго ще було видно з-поміж високих конопель щетинисту голову Базеву й чутно було його приспівування: "А-а-а-а-а-!" Тим часом вода підступала щораз вище.

— Ого, панове! — каже один шляхтич.— Забираймося додому, бо й нас вода забере, а Базя вже нема, щоб нас вирятував...

Стали вертатися до села. Лише кілька, що мали коней, залишились ще на березі і втикали колики над водою та приглядалися, як вона прибувала.

Префект, як лише вернувся до села, став давати розпорядження на випадок, якщо вода заллє село. Ходив з поліцаєм селом і наказував, щоб ніхто не лягав спати, щоб усе, що має, переносив на другу половину села, до сусідів, що мешкали на горбку. Поставив кінну варту за селом і в селі, щоб на випадок небезпеки стріляли з рушниць, котрих було в Закутті кілька, і тим давали знак до втечі.

В селі зчинилася метушня і крик, як серед пожару або перед набігом татар.

Ціле Закуття заворушилося. Що мали, таскали до сусідів на горбок. Перегукування чоловіків, крик жінок і плач малих дітей серед безнастанного дрібного зимного дощу та при шумі вітру, що завзято

колихав вербами, мішалися в такий пекельний гамір, як той судний день.

Але були й такі байдужі, що їм не конче хотілося виходити з сухої хати під ніч на сльоту. Вони потішалися надією, що, може, ще вода не розіллється.

Надійшла ніч, а гамір довго не втихав. Вартові, розставлені на різних кінцях села, вигукували щохвилі. Кожний вартовий з гвинтівкою або пістолем сидів на коні під густою гіллястою вербою, прикривши веретою себе і коня. Змоклі коні тряслися від холоду, позвішувавши сумно голови до землі. Вони немов відчували, про що тут йдеться, бо стояли спокійно, відносячи час від часу то одну, то другу ногу для відпочинку. Вже було геть по півночі, поки в селі втихло. Лише перегукування вартових не стихало.

Над ранком, коли лише стало сіріти небо на сході сонця, почувся вистріл над рікою. Йому відповів другий, третій ближче до села. З-над ріки почувся тупіт коней. Це вартові гналися з-над ріки до села стрімголов на конях. Вода виходила з берегів.

Вартові стали чвалати вулицями й кликати до втечі. Ціле Закуття було на ногах. Тепер ті, що не послухали префекта й лишилися по своїх хатах, зрозуміли свою необережність і стали тривожно втікати на другий бік села. Ще, як на біду, серединою села плив малий потічок. Тут було досить глибоко, і не можна було обминути того місця, щоб добратися на горбок.

Вода ринула до села скоріше, ніж хто міг сподіватися. Всі надіялися, що вона припливе просто з ріки, як це бувало кожного разу. Тимчасом вище села вода замулила кусень стрімкого берега, на котрім був насип землі, щось ніби гребля. Той берег разом з греблею зсунувся, і вода цілою жовтою масою полилася туди. Поки люди могли перейти потічок, вода вже пливла швидко серединою села.

Усіх, що ще не були в безпечнім місці на другім боці, огорнув панічний страх. Ніхто не знав, до чого братися, що хапати. Хто взяв на мотуз корову і став плисти водою, хто ніс теля або провадив коня. Зчинився страшенний плач і зойк, а до того ще й худоба ревіла з усієї сили. Люди з другого боку кидали своїм сусідам мотуззя, наставляли жердки. Дехто витягнув корито, в якім парять їду безрогим, узяв замість весла лопату і пускався на такім човні на порятунок сусідам. Та годі плисти човном такому, що ніколи човна не вживав, а ще човна з таким округлим дном. Вода рванула корито, перевернула його, а весляр ледве видряпався на берег, мокрий і заболочений.

Костиха також не хотіла звечора переноситися на другий бік. Вона боялася лишити свою хату й комору без нагляду. Що наговорився їй Дмитро — ніщо не помагало. Костиха лишилася з дівчиною в хаті, а за її прикладом пішла також її найближча сусідка, вдова. Лише корови загнав Дмитро звечора на обійстя вуйка.

Тепер Костиха зрозуміла цілу небезпеку. Вона вилізла на під, вистромила голову крізь стріху і стала репетувати, закликаючи на поміч. Але при такім пекельнім гаморі ніхто не чув її голосу.

Та Дмитро здогадався, що мама в небезпеці. Він скочив у потік, переплив його, забрів по пояс у воді до хати і став кликати маму. Костиха злізла з поду, а за нею дочка. Дмитро висадив сестру собі на плечі, маму взяв за руку і пустився

назад. Води за той час уже прибуло. По дорозі причепилася до нього ще й плачуча вдова-сусідка.

— Ой, Дмитре, Дмитрусю! Ради бога, не дай грішній душі без сповіді загибати! Нехай і я причеплюся до тебе! — і з тими словами вона вхопила Дмитра за сорочку з тою божевільною силою, з якою потопаючий хапається стеблинки.

Дмитро пустився далі. Він мусив придержуватися плота, та хвиля була рвучка — мало що з ніг не звалила його. Поки йшли вузькою вулицею, було ще півбіди. Аж прийшли над стрімкий потік. Про плавання не можна було й думати з таким тягарем на плечах, як мав Дмитро. Сестра сплела ноги коло його шиї й держалася руками за голову. Крім того, обидві жінки, що були нижчі ростом від Дмитра, почіплялися судорожно за його плечі, поспиралися на нього й таким чином змогли вдержатися поверх води.

Дмитро пустився сміло через потік. Він набрав у себе повітря, скільки міг. Вода закрила його цілком, а як глибоко був у воді, видно було по тім, що сестрі, яка сиділа на його карку, сягала вода аж під пахви. Дівчина почала кричати, баби й собі заводили. Кілька людей поспішило на поміч. Один учепився довгої жердки, котру інші притримували за кінець, і став хутко ступати в воду, поки не прибрів до Дмитра. Схопив його за руку наосліп і став швидко вертатися до берега. Люди щосили тягнули за жердку. Дмитрова голова стала хутко показуватися поверх води, і він дихнув глибоко. Тепер були вже всі на березі і просто пішли до хати Шевка, наскрізь промоклі.

На подвір'ї Шевка стояло повно всякої худоби, бо в стайні і стодолі не було вже місця. Шевкові наймити понакладали сіна всюди попід стріху, де лиш було трохи сухого місця. Худоба всуміш з кіньми гризла завзято сіно, хоч тряслася від студені й сльоти. Та й хата була повна людей. У сінях, у кімнаті, в пекарні — ніде було голці впасти. Шевкова відкрила скриню і роздавала шляхтянкам на обидва боки свої сорочки і спідниці, поки стало запасу. Кожна, що дістала суху сорочку, стала переодягатися. В такій прикрій пригоді ніхто не думав про сором.

Сюди потрапила й Костиха. Шевкова казала їй залізти на теплу піч у пекарні. Там Костиха надягла суху сорочку й зогрілася.

Андрії мешкали з Олюнькою в долішній частині села. Андрій, почувши наказ префекта, хотів зараз перебратися на горбок, він боявся тим більше, що його хата була стара і спорохнявіла, отже, могла під

напором повені легко розлетітися. Однак Ганна, котра чомусь не любила префекта, не хотіла про те навіть слухати.

— Ти, боягузе! — каже до чоловіка.— Боїшся, аби собі п'яти не замочив? Не бійся нічого! Я вже не одну воду виділа, та й нічого мені не сталося. Підемо з хати під ніч, то буде злодіям празник... От лягай спати, а як буде треба, то зберемося разом.

Андрій уступив жінці, як завжди. Але випросив у неї бодай стільки, що звечора попереносив увесь дріб і скриню та попереганяв худобу до сусідів на горбок.

Як лише вартові наробили крику, що вода наближається, Андрії заметушилися у хаті. Ганна випровадила чимскоріше заспаних дітей до свого брата, а Олюньку послала на під скидати всячину. Олюнька поскидала, а Ганна зв'язала у два великі клунки. Один схопила сама, другий наказала нести чоловікові.

Олюнька стала скоро злазити по драбині з поду і хотіла йти разом. Але Ганна крикнула на неї:

— Лишися в хаті і пильнуй, щоб хто чого не вкрав... Дідько тебе не візьме! З тими словами зачинила хату й замкнула на ключ та, підіпнувшися, стала чалапати швидко до сусідів. Олюнька гримала кулаками у двері і стала кричати. Андрій пішов був зі своїм клунком уперед і нічого не бачив.

— А де ж Олюнька? — запитав, коли жінка наздогнала його.

— Я лишила її в хаті, нехай пильнує, щоб хто чого не вкрав, — каже Ганна, держачись плота.

— Та-бо, Ганно, не можна таки лишити її... Я вернуся...

— Не руш! Нічого їй не станеться. Як замочити ноги, то полізе на піч, а хати вода не зрушить...

— Чому би ні? Хата вже стара й спорохнявіла!

— А ти старий дурень! Не знаєш, що стара хата сидить твердо в землі, і скоріше нова попливе з водою, ніж такий старий гриб...

— Нехай би й так, але дівчина може перестрашитися!— вмовляв Андрій жінку.

— То сорочку їй роздереш та зженеш страх углями, й зараз виздоровіє! — воркотіла злісно Ганна й тягнула чоловіка за руку.— Не подумай мені вернутись!

Андрій не посмів більше сперечатися з жінкою, і пішли далі.

На обійсті Ганниного брата було теж немало людей, що туди повтікали.

За хвилю помітив хтось, що Олюньки нема.

— А де ж Олюнька? — спитало кілька голосів разом.

Ганна не дала своєму чоловікові отямитися й сама скоренько заговорила:

— Або ж то вона дитина, щоб її пантрувати? Десь, певно, вже тут є, може, сидить на печі...

Люди метнулися до хати, але ні на печі, ні в хаті Олюньки не було. Тепер Андрій не втерпів і обізвався:

— Та що тут крутити, коли Олюнька залишилася в хаті...

— А ви ж мали серце там її лишати? — каже одна шляхтянка.— Таж дівчина там загине!

— Нічого їй не станеться, не бійтесь,— відповіла Ганна, — хоч би трошки і змокла...

— Але перестрашиться,— наполягала шляхтянка, — її конче треба звідти вирятувати!

Ганна все ще упиралася, що Олюньці нічого не станеться, аж один шляхтич відізвався:

— Е, бо то, видите, пані Єнджейова має в тім свій інтерес, якби Олюнька втопилася... Двадцять п'ять моргів грунту пішки не ходить... Але за те може бути велика біда...

Тепер Ганна зміркувала, що її план викрився. Вона таки добре настрашилася.

Вона раптом зібралася на плач.

— Та що ж я, нещасна, пораджу? Тут можна голову втратити в такім нещастю... та хто ж її, сирітку, тепер врятує? — І жінка стала голосити, як по вмерлому.

Люди, що були на обійсті Ганниного брата, повибігали над потік і стали розповідати, що Лукашева Олюнька лишилася на долині в хаті.

Над потічком стояла купка людей, межи ними — Шевко і Дмитро, який щойно своїх із води повитягав.

— Ану, панове каваліри, на вас тепер черга! — звернувся Шевко до парубків, що тут стояли.— Хто відважиться піти дівчину врятувати, може, ожениться з нею. Посаг гарний.

Ніхто якось не рухався.

— Хто того доконає,— сказав дальше Шевко,— дістане від мене доброго коня.

— Я! — зголосився Дмитро, либонь, для того, що хотів вуйкові сподобатися. І кинувся у воду. Переплив потік, а далі став брести по пахви у воді вулицею, чіпляючись плота.

Тим часом Олюнька била кулаками в двері, просила, плакала, а як почула, що вуйна щораз далі відходить, вбігла до хати. Сюди стала вода підходити шпа-рами попід підвалини, а далі й бити до вікна. Дівчину опанувала страшна смертельна тривога. Одна шибка тріснула під напором води, й вода стала вливатися туди струменем. Олюнька вилізла на піч. Запхалася в самий кутик і стала вголос молитись. Вода прибувала щораз більше, хата стала тріщати. Вода вирвала хатні двері, а ліжко, стіл та лави плавали по хаті, вдаряючись то об стіни, то об припічок. Олюнька зрозуміла, що доведеться їй загибати.

Тим часом Дмитро добрів до хати. Хотів відчинити двері, але вони були замкнені. Він наблизився до вікна і тут крізь розбиту шибку, хоч шуміла вода, почув, як Олюнька плакала.

— Ану, Олюнька! Гей, Олюнька, відчиняй двері і виходь! — кричав Дмитро під вікном.

Олюнька почула голос Дмитра. Злізла з печі й побрела до вікна.

— Та вуйна замкнула двері на замок! — каже крізь плач.— Не маю куди вийти...

— А бодай твоя вуйна повісилася! — крикнув сердито Дмитро. Він схопив обіруч за раму вікна в тім місці, де була розбита шибка, потермосив з усієї сили і вирвав вікно з рамою з віконної варцаби та шпурнув ним далеко. — Вилазь борзо!

— Та тут повно води,— каже дівчина,— я боюся!

— Не бійся, ходи борзенько, бо потому буде вже пізно.

Олюнька стояла на лаві під вікном і перехилилася надвір. Дмитро вхопив її попід пахви і посадив собі на плече, як дитину.

— Держися цупко моєї голови й не бійся нічого!

Придержуючи одною рукою Олюньку за ноги, другою чіплявся за пліт і так вертався до потоку. Тут справився він так, як і першого разу, коли переносив сестру. Він набрав у себе повітря й пустився впоперек потоку. Олюнька закричала, трималася за голову Дмитра. Дмитро відгортав воду вільною рукою. Кілька хлопців скочили йому на поміч. Подали йому жердку, і він виліз на берег. Тепер, сапаючи тяжко, зсадив Олюньку на землю.

— Зух з тебе, хлопче! — каже Шевко, попліскуючи його рукою по плечу.— Видно, що в тобі шляхетська кров... Але я також слова додержу. Котрого коня собі вибереш?

— Та нащо мені кінь, що я з конем буду робити? Я за коня в воду не поліз би.

Він знав дуже добре свого вуйка і знав, що таким чином завоює собі ще більшу його ласку, а це було для нього більш варте, ніж пара коней.

— Ну, як хочеш, але я слова шляхетського не цофаю, — каже Шевко. — Хочеш — бери, котрий тобі найліпше подобається.

— У мене вуйкове добре слово більше значить, як сто цугових[26] коней,—підлещувався Дмитро.

Шевко відійшов задоволений, бурмочучи собі під носом: "Я все кажу, що в тім хлопці пливе правдива шляхетська кров... "

На той жест Дмитра дивилася вся закуттянська громада, і всі стали лише про те говорити. Нині був Дмитро побіч Бази героєм дня.

— Своє зробив, а коня не хотів брати! — говорили між собою закуттяни. — Той Дмитро таки дурний...

За кілька годин почала вода спадати. Тепер знов забивали люди колики, але вже не на березі, лише щораз дальше в воду, щоб побачити, як швидко вода буде спадати. Вода справді стала в такім темпі спадати, в якім прибувала. Над вечір остався лише намул та невеличкі калюжки води. Легенький вітерець розігнав хмари, небо прояснилося, і над заходом показалося ясне сонце.

Слава ж тобі, господи! Люди стали вертатися до своїх загород. Всі хати залишилися цілі завдяки сильним плотам, що стояли впоперек пливучої хвилі, та грубим вербам, яких було в селі повно. Це здержувало напір води. Одна лише хата Андрієва розмокла у воді і завалилася.

Кожний, хто ввійшов до своєї хати, застав пустку. Намулу було всюди стільки, що треба було лопатою та коцюбою вигортати. Не лише на помості, але й в печі було його завтовшки з долоню.

Люди почали поратися коло хат. Повигортали болото, почистили посуд та домашнє знаряддя, випрали плаття й розвішували по плотах сушити. Кожний сусід з горбка позичив комусь з долини в'язочку соломи та трохи сухого ріща, щоб було чим на перший раз у печі затопити, погрітися та зварити теплої страви.

При всій страхітливості грізної повені не обійшлось і без смішних епізодів.

При дорозі, що вела з міста до Пишнівець, стояла у полі мурована каплиця, а в ній на підмурованім престолі лежав вироблений з дерева чорт, котрого бив святий Михайло. Чорт мав стать чоловічу, довгий, задертий угору хвіст, роги на голові і довгі кігті на руках і ногах. Він лежав плечима догори, лише голову повернув до святого Михайла та вишкірив до нього довгі зуби. На зображення цього ворога світу фантазія сільського артиста-різьбаря віддала всі свої сили, щоб його представити якнайбільш по~чортячому.

Чорт був справді страшний. Цілий помальований чорною фарбою, очі червоні, з білими білками, паща червона, а зуби білі, щербаті. В тій відкритій пащі, в тих вишкірених зубах, у тих страшних очах виявлялася така злість і завзятість, що не можна було спокійно на чорта глянути... Ще більшої грози додавали йому ті кігті, що запустились в мармурове підвищення, на котрім він лежав. Здавалося, що чортяка ось-ось вирветься з-під святого свого мучителя і кинеться в світ робити людям капості.

Святий Михайло, одягнений у панцир від колін до шиї й озброєний коротким римським мечем та списом, стояв одною ногою на спині чорта, а другою на підмурку і свій довгий спис застромив у розкриту чортячу пащу. На лиці святого вимальовувався небесний ангельський супокій і певність перемоги над нечистою силою.

Ті дві фігури яскраво випромінювались від задньої стіни каплиці, що внизу відтворила пекло, а вгорі — лагідні білі хмарки на синьому небі. Цілість, та ще з такою декорацією, уявлялася добре.

Люди, що їздили туди до міста, знімали перед каплицею шапки і хрестилися, та хоч лютилися на те, що й перед чортом мусять шапку

знімати, мали великий острах перед тою каплицею, і ніхто ні за яку ціну не наблизився б вночі до неї.

Але повінь не була така боязлива й зайшла до каплиці. Святий Михайло, як фігура стояча, був прикріплений до задньої стіни залізним прутом і тому остався. Та чортові при допомозі води удалося вислизнути з-під ніг святого воїна і попливти світами.

Михась Ясів добрався й собі до хати і став робити порядки. Вигорнув болото з хати, застелив долівку соломою і став поратися коло печі. Засунув коцюбу досередини і наткнувся на щось тверде. Спочатку гадав, що жінка забула в печі горщик зі стравою, але то було щось не те. Він зачепив коцюбою та й став тягти... і витягнув на припічок чорта. Чорт вилазив з печі пащею наперед. Здавалося, що роззявив її просто на Михася, начеб хотів з'їсти. Михась настрашився, кинув коцюбу і вибіг як несамовитий надвір та став брести в болоті по обійстю, не в силі з переляку промовити слова.

Побачив його сусід.

— А що таке, панє Міхасє, танцюєте по болоті? Михась тепер отямився.

— Ой, сусіде, я ледве живий... Ходіть сюди й подивіться... я сам боюся до хати ввійти.

Зацікавлений сусід переліз через перелаз і зайшов до сіней Михася.

— Йдіть ви, бо я, бігме, боюся! — каже Михась.

Сусід не знав, що про те думати. Гадав, чи не гадина запливла до хати Михася. Для безпечності взяв у руку залізний рискаль, що стояв коло дверей у сінях.

Михась відчинив обережно хату. Сусід подивився уважно, переступив поріг, а далі підступив до печі, схопив чорта за руку й витягнув посеред хати.

— Ха-ха-ха! Та то, бігме, з-під святого Михайла з каплиці... Ха-ха! А то неборака з-під одного Михайла визволився, а другому до печі вліз... ха-ха-ха! І говорять, що чорт має бути дуже розумний... ха-ха-ха!

Сусід лишив Михася з чортом у хаті, а сам побіг розповідати сусідам новину, що Михасеві чорт до печі заліз.

Назбігалося багато людей. Оглядали диво на всі боки, бо поки чорт був у каплиці на своїм місці, ніхто не наважувався приглянутися до нього ближче. Але тепер лежав він немічний і вимазаний болотом. Шляхта перевертала чорта на всі боки, поки хтось не відломив йому хвіст.

— Що я з ним зроблю? — радився Михась людей.— Якась біда напосілася на мене!

— Занесіть його до двора до пана, бо то його каплиця, а він вас за труд певно винагородить.

— А де ж би я його ніс? Господи! — відпекувався Михась. — З мене би люди сміялися... Та то біда така велика, як телиця...

— То візьміть на фіру й завезіть, — радив інший. Другої днини Михась запріг коні, положив чорта на віз, прикрив соломою й повіз до двора.

Пан сміявся, аж за боки брався, угостив шляхтича в канцелярії й дав йому за те фіру сіна й ринського.

XI

По смерті Луця Олюнька ходила ще ту зиму до школи. Коли настала весна, вуйна й слухати не хотіла про школу.

— Хіба ж вона в школі і шлюб буде брати? — говорила Ганна до Андрія.— Таж то гріх, щоб така дівка дармувала над книжкою. Коли ж вона навчиться господарської роботи?

Андрій не перечив жінці, але, знаючи, що покійний Луць поставив над ним контролера, пішов тихцем, потай від жінки, до Шевка порадитися, що робити.

— То, видите, пане Якуб'є, покійний тато хотів, щоб вона ходила до школи, тому й я би не хотів його волі не виповнити (він соромився признатися, що таки боїться Шевка, щоб йому не відібрав опікунства), а моя Ганна й говорити не хоче про те.

— Ваша жінка має рацію, що так робить, — каже Шевко.

Андрій аж рот роззявив, почувши таке слово. Він не міг зразу зрозуміти, чи Шевко каже правду, чи жартує. Та Шевко повторив і те раз, що Ганна має рацію.

Андрій привик дотепер чути на свою жінку самі докори. Ніхто і ні в чім не признавав їй рації, а він сам ніколи б її говорення не слухав, якби не те, що боявся її як вогню.

— Так гадаєте? — питає недовірливо Андрій.

— Авжеж. Дівчині вже п'ятнадцять літ. Читати навчилася. Або вона буде книжки писати, чи буде ксьондзом? Нехай буде доброю шляхтянкою, а до того треба не самого читання й писання, але ще чогось: ознайомитися з господарством, навчитися кожної роботи — от що! А то якби її так усе посилав до школи, то далі забуде, на чому біб родиться, та й не буде знати, як вареха називається.

Андрій аж зрадів, що хоч раз його жінку розумні люди похвалили.

— Та, правду кажучи, пане Якуб'є, і я так собі мислив, але я, властиво, вас не хотів розгнівити... Тато так вас просили й бажали собі, щоб Олюнька ходила до школи.

— Який же ви чудний чоловік! Гадаєте, що покійний ваш тато бажав собі, щоб Олюнька до сивої коси ходила до школи? За що ж я мав би на вас гніватися? Коли ви й ваша жінка, а особливо ваша жінка, не будете Олюньці кривди робити, то я вам прикрого слова не скажу.

— А яку ж би я їй кривду робив? — оборонявся Андрій, зраділий тим, що не буде мати потреби перечити жінчиній волі.

— Ну, яку? Ви не знаєте, що значить кривда? Та ви як ви, ви добрий чоловік, але вибачайте, пане Єнджею, за слово, ви баба, і я на вашім місці, якби мені

так жінка їздила по носі, то я би її за косу та так випарив, що пити просила б. Андрій, маючи на гадці те, що він дуже підлеститься до Ганни, коли їй скаже, що Шевко її похвалив, не думав сперечатися з Шевком і пішов додому.

— Знаєш, Ганно, я також собі так розгадав, що Олюньку нема чого до школи посилати... Нехай уже буде дома та й навчиться чогось робити коло господарства.

— А я хотіла б видіти, що б з того було, якби ти інакше розгадав, ніж я горю? — спитала Ганна і взялася попід боки та стала проти чоловіка.— Як то може бути інакше? Га? Хіба я розуму не маю чи що?

Андрія мов водою зілляв. Він відчув своє безсилля перед волею жінки.

"От іще щастя,— подумав Андрій,— що Шевко не сперечався... Що ж би я був тоді, нещасний, зробив?"

— Чого ти ходив до Шевка? — спитала Ганна гостро.

— А ти звідки знаєш, що я до Шевка ходив? Я не ходив.

— А от брешеш, бо ходив! Я виділа з комірки.

Годі було дальше заперечувати.

— Та видиш, Ганю, покійні тато установили його нібито наглядачем за Олюнькою, тому я хотів порадитися щодо тої школи.

— То ти, паскуднику, будеш із чужими людьми на мене змовлятися? А ти, поганий, уважай, бо як візьму макогона, то тобі голову твою дурну розчереплю!

—Та Шевко цілком так говорив, як ти. Казав, що Олюнька вже завелика до школи,— заговорював Андрій, щоб задобрити розлючену жінку.

— А ти гадав, що Шевко буде тримати сторону такого дурня, як ти?

Андрій не мав уже способу вкоськати жінку, то й, не роздумуючи довго, вибіг з хати.

Ганна ще довго буркотіла сама до себе.

Олюньки тоді не було дома. Коли показалася на порозі, вуйна каже;

— Поженеш завтра корови пасти!.. Розумієш?

Олюнька не відповіла ні слова, не гадала заперечувати, хоч усе ще мала дотепер надію, що буде далі вчитися, та в тій хвилі надія її розвіялася як дим.

Олюнька стала пастушкою, як і давніше була. Але тепер трохи інакше дивилася на світ, і зовсім не цікавили її пустощі та вигадки інших пастушків. Олюнька хотіла виконувати свої обов'язки серйозно — не сміхом та жартами, як інші.

Першої днини забрала Олюнька з собою книжку на пасовище. Гадала, що де-небудь присяде осторонь та прочитає дещо, а може, й котре з дітей буде цікаве послухати, то буде читати вголос.

Але як тільки Олюнька сіла під вербою і розкрила книжку, товариші підняли страшний сміх, стали її дражнити, бігати коло неї й називати її вченим рабином. Вона спочатку не зважала на те й робила вперто своє. Тоді видерли у неї книжку з рук, кинули в болото, а її саму потягли за руки поміж себе. Не помогли ні просьби, ні плач. Олюнька витягнула з болота книжку, пообтирала травою й сховала за пазуху. Треба було читання занехаяти. Але до гурту Олюнька не прилучалася. Через те її не злюбили всі і прозивали "панею", "попадею". Дійшло до того, що Олюнька вилучила свою худобу з череди й пасла окремо, далеко від гурту.

Найрадше пасла вона свою худобу коло цвинтаря. Тут була трава добра, і інші діти якось сюди не пхалися. Може, тому, що соромилися коло місця вічного супочинку кричати та сміятися. А Олюньці те місце найбільш припало до вподоби. Тут і під час найбільшої спеки був такий милий холодок, а то не було близько дерев, то вся пташня збиралася на деревах цвинтаря і проводила від раннього ранку до пізньої ночі свої веселі співи. Коли в полудень худоба збиралася в хо-лодку під цвинтарними вербами, Олюнька заходила на цвинтар і сідала на мо-гилі дідуся, під хрестом. Задумавшись тут, вона забувала про цілий світ і линула думкою кудись у не знайому собі країну... ген до дідуся. Так просиджувала вона цілими годинами.

Олюнька мала ще одно місце, куди заходила нас від часу. Був це холерний цвинтар. Він стояв на другому кінці пишнівецької оболоні, ген під самою греблею. Але тут не було так мило. На тім цвинтарі — ні однісінького дерева. Одним-єдиним стояв чорний високий дубовий хрест, а більше нічого, крім бур'яну між низькими могилками. Всі люди з острахом обминали той цвинтар. Але Олюнька заходила сюди, щоб помолитися за своїх.

Так минуло літо. Олюнька гонила пасти худобу вуйкову до пізньої осені — до снігу. Вона втратила півроку, не навчившись ніякої господарської роботи. Хіба що пасти корови вміла. За той час подерлось усе, що їй дідусь справив, і ходила, як жебрацька дочка.

Розпочалася зимова робота. Вуйна не давала їй нічого робити, хіба прясти. До іншої роботи — до шиття та до кухні — відправляла своїх доньок. Олюнька не сміла ні до чого доторкнутися.

— Не руш того, ти, бовване, нездаро, бо стовчеш! — кричала вуйна, коли Олюнька хотіла їй дещо помогти при варінні.

У хаті Андріїв звичайно всі мовчали. Ніхто не смів відізватися, хіба Ганна кричала, коди їй ішло не в лад. Всі навчилися сидіти, як коло хворого.

Олюнька була обдерта й боса. В брудній подертій сорочці сиділа на печі з кужелем і пряла, аж шкіра з пальців позлазила.

Андрії мешкали від часу повені в Олюньчиній хаті. Відібрали хату від Йогана й туди переселилися. Хата Олюньчина була далеченько від хати Шевка, тож Шевко не заходив туди ніколи.

Одного разу, коли Андрієва старша дочка пішла до сусідів, Ганні треба було миски, і вона наказала швиденько обмити миску. Олюнька

злізла з запічка, підтягнула рукави і схилилася над помийником. Миска була засохла від учорашньої страви й не відмивалась.

— Ну ж, нездаро, ти, зателепана помийнице, чи ти примерзла до миски?

Олюнька настрашилася крику й випустила миску з рук. Череп'яна миска розлетілася на шматки.

— А, чорте угняний, бодай тебе була холера стерла разом з твоєю мамою, поки тебе біда принесла мені на карк... О, шкоду мені зробила та погань... Марш, рушай мені з хати!

По тих словах кинулася на дівчину, стала її кулакувати, сіпати за волосся і витрутила надвір та заперла двері на засув.

Надворі було холодно, мороз, а Олюнька боса, в сорочці й одній подертій спідничині. Дівчину обвіяло холодом. Вона постояла хвильку на снігу, почала терти руки та хукати в кулаки. Ноги її почервоніли, аж посиніли, вона переступала з одної ноги на другу. Тряслася цілим тілом. Плакала і від холоду і від побоїв, котрих набрала за одну погану череп'яну миску. Далі почала стукати до дверей. Вуйна і не думала відчиняти. Олюнька вилізла на призьбу, але і тут їй не було тепліше. Вона заплакала голосно. Заглядала в вікно та просила вуйну, щоб ради бога впустила її, бо замерзне.

У тій хвилі вулицею надійшов Шевко. Побачивши обдерту дівчину, він очам своїм не міг повірити, щоб це була Олюнька, власниця двадцяти моргів грунту і шляхетська дитина.

Шевка огорнула лють. Він переступив через перелаз, опинився під хатою й здогадався відразу, що тут сталося, бо й зачув, як дівчина крізь плач просилася до хати:

— Відчиняй! — гукнув так, що аж шибки задзвеніли, і гримнув чоботом у двері.— Зараз відчиняй, бо двері виважу!

Ганна, почувши голос Шевка під дверима, раптом притихла, немовби її не було дома.

— А ти, собача віро! — заскреготав Шевко зубами і підважив двері своїми широкими плечима.

Двері піднялися вгору і зсунулися з бігунів — держалися хіба на засуві. Шевко потиснув двері вдруге, засув затріщав, відломився від одвірка — і двері впали на сіни.

Ганна хотіла защіпнути хатні двері, але Шевко саме в пору так сильно їх сіпнув, що Ганна аж до сіней випала.

— А ти, свиняче путо! То ти викидаєш дитину шляхетську на мороз з її власної хати?

Ганна хотіла попробувати свого язика.

— А то що, розбій? У моїй хаті двері вивалювати.

— А мав пес хату? Так ти маєш! То її хата! Вона тут дідичка... ти, заволоко! Як тобою потелепаю, то маззю розіллєшся!

Олюнька боялася тепер увійти до хати. Вона тряслася під порогом і плакала.

— Олюнько! Сюди ходи! — гукнув Шевко і потягнув її за руку.— Почекай,— звернувся знов до Ганни, — я тебе навчу розуму, як із сиротами обходитися... ти, суко!

Андрій молотив з сином у стодолі і не знав, що в хаті робилося. Тепер на той крик прибіг до хати та ще більше настрашився, коли побачив вивалені двері і зломаний засув.

— Що тут такого робиться? — питає.

— Е, що робиться? Ти ліпше повинен знати, що тут робиться, ніж я... ти, бабо!.. Твоя магніфіка [27] хотіла сироту заморозити й викинула її, босу й голу, на мороз, як пса.

Андрій дивився з докором на жінку, мовби хотів їй сказати: "Видиш, Ганю, треба було того?"

— Збирайся, Олюнько! — сказав Шевко.— Підеш зі мною! Я тебе в тім пеклі не лишу, бо мене би покійний Луць прокляв з гробу.

Олюнька не знала, що їй робити. Вона тряслася ще від холоду і прикладала закостенілі руки до теплої печі.

— Ну, скоро, одягайся зараз!

Шевко не терпів непослуху.

— Та я не маю в що одягнутися,— сказала Олюнька несміло, крізь плач.

— Як-то, вона не має лаха на себе? — обернувся Шевко до Андріїв. — А ви, прокляті дідоводи! То її маєтком напихаєте собі горло, а вона ходить, як жебрачка? — По тих словах Шевко стягнув із жердки Ганнин кожух святковий з широким лисячим коміром, а з кілка її чоботи нові і звернувся до Олюньки: — На, на, одягайся зараз!

— Не руште того, то моє! — заверещала Ганна, прискочила до Шевка і взялася видирати кожух і чоботи з його рук. Шевко аж запінився з лютості.

— Твоє, все твоє, а її де? А де ж та одежа, що по її мамі лишилася? Все ти поїла?

Він так сильно стиснув двома пальцями Ганнину руку в самій кисті, що Ганна заверещала, як кіт, коли йому дверми хвіст притиснуть, і пустила кожух.

Шевко насилу посадив Олюньку на лаві і казав взуватися, відтак одягнув її в кожух, стягнув іще якусь хустку з жердки, закинув Олюньці на голову й вийшов з хати, ведучи дівчину за руку.

— Пожди, я вас навчу, почому лікоть маслянки! — гукнув Андріям на прощання і тріснув за собою дверми.

Андрії стояли ще якийсь час мовчки, поки не затих хрупіт чобіт Шевка по замерзлім снігу.

Перший відізвався Андрій:

— Бійся бога, Ганно, що ти наробила? Шевко наробить нам такої біди, що в чистій воді не обмиємося...

— А хто ж знав, що його якраз тепер дідько наднесе? — відповіла Ганна зі злістю.

— Та бо й не годилося на таку лють дівчину голу надвір виганяти... могла захворіти.

— А коби її чорт уже злизав мені з очей, то я була б щаслива!

Андрій здвигнув плечима, не сказав більше нічого. Вийшов до сіней, пошукав сокири і почав справляти засув та вставляти двері на бігуни. Шевкова не пізнала Олюньки, коли Шевко привів її в хату.

— Свят господи! А ти де таку шляхтянку знайшов? — каже до чоловіка.

Але Шевкова зараз зміркувала, що мусило статися щось незвичайне, бо Олюнька була заплакана, а Шевко насупив брови й нічого до жінки не говорив.

Шевкова кинулася до Олюньки і почала з материнською дбайливістю роздягати її. Зняла з неї хустку, кожух, та аж очам своїм не повірила, як побачила на Олюньці чорну подерту грубу сорочку.

— Ті люди хіба серця не мають, ні крихітки совісті! Матко найсвєнтша, та в мене пастушка, що безроги пасе, має ліпшу сорочку.

Шевко сів на лаві й тяжко сопів. Він не міг іще заспокоїтися з гніву.

— Та що ж, Мариню, думаєш над нею? Візьми умий та перебери в що, бо ще яка худоба порозлазиться по хаті з тих єдвабних саєтів [28].

— Ну добре, добре, але ти йди собі на другу сторону до кімнати. Шевкова налляла в миску теплої води, зняла з полиці шматок мила й наказала Олюньці митися.

За хвилю вода в мисці почорніла, наче хто сажі насипав.

— Бійся бога, дитино, та хіба ти ніколи не милася?

— Або мені вуйна коли позволила митися? Все було промию лиш очі та й лице — і зараз за кужіль. Мені навіть гребеня не дали розчесатися. Вуйна все ховала гребінь у скриню, під ключ.

Олюнька ніколи не любила жалітися на вуйну перед чужими людьми. Але тепер докір Шевкової був звернений просто до неї, то вона боялася, щоб справді не вважали її за нехлюю.

Тим часом Шевкова розплела дівчині довгу чорну косу, взяла свіжої теплої води і мила та стала мити їй голову. Голова аж забілілася від мильної піни. За тим пішло чесання, Шевкова за кожним разом, як потягнула гребенем, плювала, обчищаючи гребінь патичком над мискою з водою.

— А господи, відколи живу на світі, ще не бачила такого плюгавства! Опісля стала помалу розчісувати довгу косу, заплела її і звинула на голові за

шляхетським звичаєм.

Прийшла черга на білизну. Шевкова вийняла зі скрині свою чисту сорочку й спідницю та якийсь кафтанчик і надягла на дівчину. Дівчина вмить змінилася. Вона здалася такою гарною, що Шевкова не могла очей від неї відірвати.

— Ото раз панна, бігме! Якуб'є! Якуб'є! Ходи-но сюди! — закликала чоловіка, відчинивши хатні двері.

Шевко увійшов усе ще насуплений і гнівний, та як побачив таку кралю — прояснію його чоло, й він усміхнувся.

— І таку ладну квітку гноєм прикинули, та й то на її власнім городі... Тьфу на їх голову!

Олюнька виглядала справді гарно. Її гнучка постать, обтягнена добротним кафтанчиком, рум'яне личко з чорними бровами і довга коса, що обвилася навколо голови, червоні губи, трохи з природи відкриті, й визираючі з-поза них рівні білі зуби творили одну пишну цілість чарівної дівчини.

Олюнька й собі усміхнулася, але вмить засмутилася знов, бо пригадала собі нужденну дійсність.

Аж тепер розповів Шевко жінці всю пригоду з Олюнькою. Обоє сердилися й наговорювали на Андріїв, що на язик попало.

— Я з тим зроблю порядок, але не знаю, кому то буде гірко! — сказав Шевко.— Поки що будеш її, Мариню, держати коло себе, вона буде в нас. На другий тиждень буду в місті і зроблю лад у суді. Олюнька дістане іншого опікуна, а Андрії мусять із хати таки зараз уступити. Нехай та чарівниця посмакує, як то добре грітися на морозі! За той час, Мариню, залучай Олюньку до всякої роботи — нехай навчиться дечого, поки стане сама господинею.

Саме тоді ввійшов до хати Дмитро. Він хотів щось говорити, але сказав лише "вуйку!" й урвав на слові та роззявив рота, коли побачив несподівано таку кралю перед собою.

Шевко моргнув на жінку помітно й усміхнувся. Відтак, бачачи, як Дмитро замішався, обернувся до нього й ніби сердито спитав:

— Ну, й що, "вуйку", скажете?

— Та я,— каже Дмитро,— хотів сказати, що Лиса має теля.

— Хвала богу! — промовила Шевкова.— Буде більше молока, а то тепер того добра так скупо, що вже мені аж голова сохне, як прийдеться тою одробиною челядь ділити.

— А що, теличка чи бичок? — спитав Шевко.

— Га? — відповів Дмитро, що знов задивився на Олюньку. — Ая, теличка!

— А ти нею так утішився, що язика в роті забув,— дражнив його вуйко.

— Та де, о, та чого забув? — І Дмитро вибіг із хати.

Олюнька була кілька днів у Шевків. Вони поводилися з нею, як з рідною дитиною. Спала разом з ними в кімнаті. Шевкова не дала їй дармувати і все наділяла її тою чи іншою роботою.

По кількох днях Шевко каже жінці:

— Знаєш, Мариню, що я собі погадав, як побачив Дмитра коло Олюньки? Я погадав собі зараз: а то була би з них пара, аж любо! Прошу тебе, вона дівчина гарна й заможна, він хлопець працьовитий і добрий, а що в нім справжня шляхетська кров, то я це знаю. Що ти гадаєш?

— Та певно, що то було би добре, але до того ще далеко. А знаєш ти, Якуб'є, що вона нічого, анічого не вміє? Я не розумію, як її виховували. Така велика дівчина, а вона не вміє ні голки в руки взяти, ні горшка обмити, про варення й не говори! Яка ж з неї буде господиня, якби так мало бути?

— Та правда, що без того господині з неї не буде, але що вона тому винна, що та чортиця нічого її не навчила? Та я гадаю, що якби побула тут з тобою якийсь рік, то таки б дечого навчилася. То має бути дуже тямуща дитина — от як скоро навчилася читати! Учитель хвалив її; ну, а вже читання — більша штука, як миття горшків або як шиття...

— Будемо видіти! — відповіла жінка.

По тій пригоді Андрії охололи й стали роздумувати над тим, що сталося.

Ганна була страх яка лиха на Шевка; погрожувала, гадала собі, що Шевко вже не одно таке зробив, та й нічого з ним не сталося, бо він знається з панами. Але якби Шевко зробив те, чим їм загрожував? Якби так в Андрія відібрали опікунство, то-то була б біда! Відібрали б грунт, викинули з хати, а тоді хоч під пліт іди, і то під чужий, бо свого нема... А ще ті рахунки, що то покійний Луць заповідав, і Шевко часто пригадував... то скарана година! Обоє Андрії думали про ті прикрі можливості кожне про себе, тихо, бо Ганна ніколи не любила радитися з чоловіком, а Андрій, знов, боявся вискакувати зі своїми гадками перед жінкою. По кількох днях Ганна не втерпіла й каже:

— Що гадаєш, Андрію: зробить Шевко те, чим нам загрожував?

— Ніби що?

— Що-о? Дурень, не знаєш? А за ту дурну опіку.

— Я гадаю, що зробить, бо він завзятий чоловік.

— То була би біда...

— Ще й яка біда,— потакнув Андрій.

— Відібрали би грунт і хату...

— Певно!

— Казали би розрахуватися за стільки літ...

— Ая!

— Дурний ти зі своїм "ая"! Піди нині до Шевка... треба його якось уговкати.

Андрій почухався за вухом і скривився. Він боявся дуже туди йти, бо знав,що його порядно вичешуть.

— Я гадав би, що ліпше було б, якби ти, Ганю, пішла... Ти ліпше вмієш говорити,— сказав несміло Андрій.

— А тобі язик задубів чи що? Підеш ти! Ти менше винен, то на тебе не так дуже визвіриться.

Не було що говорити, бо так наказувала жінка. Андрій хотів лише трохи від-волікти ту прикру місію.

— Та нехай буде... піду в неділю.

— Аж у неділю? Чи ти оцапів, чоловіче, чи тебе вже цілком запаморочило? Хіба не знаєш, що до неділі можемо вже бути під плотом? Підеш нині, зараз!

Наказ був твердий. Андрій зліз з лави, надягнув святкову капоту, взяв шапку й вийшов. По дорозі роздумував про те, як перед Шевком стати і що говорити.

Шевка тоді не було дома. Андрій застав Олюньку в сінях, щось заговорив до неї, але вона нічого вуйкові не відповіла і шмигнула до хати. Вона побачила, як спокійно пливло життя в Шевка, і тому дуже їй не хотілося повертатися під п'ястуки вуйни.

Андрій привітався з Шевковою і присів несміло на лаві. Коли довідався, що Шевка нема дома, був дуже задоволений. Все ж не потребував у тій хвилі переживати немилої зустрічі. Того можна було від Андрія сподіватися: він був чоловік слабкого характеру. З одного боку,

він розумів, що прийшов у справі, яка, на його погляд, не була справедлива, і прийшов лише під моральним натиском жінки, котрій не мав сили заперечувати. З другого боку, він знав, що та прикра місія не обминула б його, а жінка ганяла б ним хоч би й десять разів на день, щоб ту справу полагодив. Андрій міркував собі тепер: "От хвала богу, що справа протягнеться, а потому нехай буде що хоче, аби не нині"... Та треба було щось заговорити.

— Я, прошу пані Якубової, прийшов за Олюнькою...

Андрій сказав не думаючи; та коли вже сказав, то поміркував собі, що, може, так, без клопоту, дасться забрати дівчину при відсутності Шевка, а тоді справа полагодилась би скоріше й легше, ніж він думав.

Такий чоловік, як Андрій, часом бовкне що-будь не думаючи, та аж як почує свій власний голос і зміркує, що сказав добре (часом буває навпаки), тоді на тім своїм сказанім будує дальшу дію.

— Як то "по Олюньку"? — спитала Шевкова.— Я без чоловіка не можу вам її віддати!

— Адже я їй вуйко й судовий опікун...

— Не моє діло вирішувати, а як на мій бабський розум, то й опікун не має права знущатися над дитиною... Поза тим мені до того нічого.

Андрій не мав що на те сказати, але гадка забрати тепер Олюньку додому крутилася вперто в його голові: "А то Ганна була би з того рада! Та й похвалила би мене..." І він сказав:

— Я таки, прошу пані, заберу дівчину...

— Ледве чи вона схоче з вами піти?

— То я візьму її силою, бо маю на те право? — почав гарячитися Андрій.— Хто би там питав її про те? Візьму за руку — та й кінець, і поведу додому. Вона має в мене бути!

Андрій став щораз більше підносити голос. Він почував себе відважним, бо тут не було його Ганни і нікого такого, кого боявся б.

— Не робіть мені тут криків, панє Єнджею, бо я без "мого" дівчини з дому не дам!

— А я таки візьму її!

— А я закличу парубків і накажу вас викинути за ворота, — сказала твердо Шевкова.— А ґвалтів мені тут не робіть!.. Ганко, — звернулася відтак до наймички,— поклич сюди Дмитра, але борзо!

Ганна побігла стрілою надвір, хоч Андрій, почувши ті слова, не мав охоти ні кричати, ні силою брати Олюньку.

За малу хвильку з'явився Дмитро.

— Мене вуянка кликала?

— Зачекай тут трішки, бо від нас Єнджей хоче Олюньку забрати, а вуйка нема дома.

Дмитро подивився згірдно на Андрія і глянув на свої кулаки. Андрій знав його силу, та знав і те, що в Шевка були ще два наймити, отже, вирішив відійти з тим, з чим прийшов. Не прощаючись навіть, хотів уже вийти, та на порозі зустрів Шевка. Андрія аж за спиною заморозило. Ось попався, добре ще, коли Шевко не скаже вибити, бо він це вміє, але й ціла справа буде утруднена тепер, коли Шевкова розповість чоловікові про його зухвалий виступ. Андрій зі страху не міг промовити слова. Шевко заговорив перший.

— А, гості! Що скажете доброго, пане Єнджею? Сідайте!

Перша буря проминула. Тепер небезпека була менша, бо шляхта коли кого просить до себе і гостем називає, то не зламає прав гостинності, якщо лише гість буде вести себе чемно і не дасть причини, щоб його треба було вибити. Андрій вирішив бути чемним, аж солодким,-— наче перед ним стояла Ганна.

— Та я, пане Якуб'є, прийшов щодо Олюньки, — сказав Андрій покірним голосом.— Воно все так зле зробилося...

— І я кажу, що зле,— промовив Шевко, сідаючи на лаві. — Та й може бути ще гірше, а в тому всьому я анітрохи не винен. Ви знаєте, як мене просив про те ваш покійний тато... ну, а вже ж я не міг пропустити крізь пальці того, що я побачив на власні очі. Скажіть, може, я вам налазив до хати і шпигував? Ні! А тепер, коли я вже справу взяв у свої руки, то й докінчу її, бо на середині дороги ставати не вмію...

— Та я те все добре знаю,— сказав Андрій,— але прошу вас, пане сусіде, не робіть мені стиду та й вибачте, що моя жінка сказала вам прикре слово...

— Вона мені прикре слово? О, ще би, не позбирала б тоді своїх зубів! А ви гадаєте, що як?

— Та того вже більше не буде,—обіцяв Андрій, — на те маєте моє слово!

— Я повірив би вашому слову, якби не було вашої жінки, а так вибачайте! Поки ваша жіночка здорова, то не дасть вам слова дотримати, хоча й шляхетського...

Андрій не знав, що сказати. Він розумів, що Шевко говорить правду.

Шевко подумав хвильку й каже:

— Яким ви, властиво, чолом сюди лізли? Ви гадали, що я вам віддам дівчину? Чи я її з плюгавства очистив на те, щоб ваша Ганя волосся їй з голови обдерла? О ні, цього не буде! Мене прокляв би покійний Луць з гробу, що я слова не додержую. Ваша жіночка мудра. Вона не мала смілості тут носа показати і для того послала вас. Нехай-то вона сама потрудиться, а тоді будемо вже говорити.

— Та то все одно, чи я, чи вона,— сказав несміло Андрій.

Він заздалегідь боявся про таке "запрошення" жінці згадати.

— Нічого з того! — промовив твердо Шевко.— Хочете направду ту справу по-доброму залагодити, то нехай сюди прийде ваша магніфіка. Інакше не говорю нічого!

Шевко вирішив остаточно не наполягати на зміні опіки. Він знав, що в суді запропонують йому те опікунство, і він мусить прийняти, бо відповіднішого не буде нікого. Але тоді його вороги, котрих мав досить у Закутті, піднімуть ґвалт, що "багач хоче збагатитися сиротинським добром". Шевко постановив тепер добре настрашити Андріїв та сироті запевнити ліпшу долю.

— Не схоче ваша жіночка до мене пофатигуватися, то завтра йду до суду, а тоді ви так будете опікуном, як на моїй долоні волосся виросте. Що забагато, то забагато!

Не було що робити. Андрій попрощався й вийшов.

Тепер Шевкова розповіла чоловікові, як тут Андрій спочатку поводився.

— Дуже добре ти зробила, а його щастя, що ти мені не сказала того, коли він тут був, бо я був би з ним собі побалакав інакше.

Тимчасом Андрій не знав, як зайти додому і що жінці сказати. Але що буде, те і буде, годі не йти. Андрій виглядав так, як той кінь, що вже привик до побоїв і байдуже вижидає, коли його батогом цьвохнуть.

Ганна зустріла його в сінях. Вона як побачила його крізь вікно, не втерпіла й вийшла до сіней.

— А що? — питає.

— Та зле; казав, щоб ти, Ганю, прийшла сама.

— А ти який чоловік? То ти не міг сам того полагодити? Як іде про старшинство в хаті, то ти хотів би бути першим, але як треба зробити діло, то ти рад би виручитися жінкою... Твоє діло розмовляти з тим гордим шляхтичем, розбійником, що на чужі хати нападає та двері вивалює, а моє діло горшки й миски. Ти такий голова в родині?

— Е, ти сама ліпше знаєш, який я голова, — каже Андрій, махнувши рукою. Говорячи ті слова, він скинув капоту і надягав свій старий кожух. — Хочеш, то йди сама Шевкові на язик! — докінчив Андрій, але вже тоді, як був на порозі.

Ганна хотіла ще щось докладніше розпитати та розглянути становище, але Андрій уже був у стодолі і молотив завзято...

Ганна поворкотіла ще трохи, але нічого було робити. Дуже не хотілось їй іти до Шевка, бо знала, що там її жде. Але ж треба було показатися перед чоловіком відважною, бо від цього дуже багато залежало: це допомогло б удержати його під кульбакою.

Коли Андрій відійшов від Шевка, Олюнька вийшла з кімнати і прийшла до пекарні. Була заплакана. Вона чула, що вуйко викрикував і загрожував, що забере її силою. Тому-то замкнула вона кімнату зсередини. Тепер підступила до Шевка і клякнула перед ним та склала руки, як до молитви.

— Ой, не давайте мене вуйні, не давайте! Вона мене тепер уб'є! Я все чула, що вуйко говорив. Вони готові мене колись на вулиці схопити.

— Не бійся, не схоплять, устань, — сказав Шевко. — Проти моєї волі тобі волос з голови не впаде. Але приготуйся до того, що треба буде повертатися додому.—Олюнька, почувши ті слова, зблідла як стіна.— Та не лякайся так зараз. Я вже тебе обезпечу, не бійся! Я казав твому вуйкові, щоб сюди зараз прийшла вуйна, коли тебе хоче мати в себе. Вона певно прийде, бо знає, чим то пахне, якби я зробив те, що сказав. Почуєш, що ми тут будемо говорити. Інакше, видиш, дитино, не можна зробити, бо вони свої, а я чужий.

Олюнька не сказала нічого, але ще не заспокоїлася та аж тремтіла від тієї гадки, що знову треба буде надягти брудну сорочку та ходити босоніж по снігу.

Відчинилися двері й увійшла Ганна.

Олюнька не мала часу втекти та лиш уступилася за піч.

— Дзінь добрий! — сказала Ганна.

Вона набрала дуже смирненького вигляду, згорбилася, губи стиснула так, що були схожі на нитку, впоперек лиця перев'язану, а руки склала перед себе.

— Дзінь добрий і вам! — відповів насуплений Шевко і навіть не просив її сідати за шляхетським звичаєм.— Що доброго скажете?

— Ох, я сама не знаю, що сказати по тім, що сталося...

— Певно, що трудно говорити після всього, що сталося... Чого ж ви прийшли до мене?

— Та ви, пане Якуб’є, казали мене прикликати.

— Я? То неправда! Приходив сюди ваш чоловік полагодити справу з Олюнь-кою, а я йому сказав, що з ним не маю що говорити, бо він передо мною не дотримає того, що обіцяє. Це знає добре ціле Закуття, що ви в хаті голова, а ваш чоловік віхоть... Я йому сказав, що як хочете що робити, то прийдіть самі, отже, я вас зовсім не кликав, і мені вас потрібно до хріну...

— Та нехай уже буде й так, як говорите, бо в вашій хаті ваша правда мусить бути,— каже Ганна з притиском.— Але що будемо робити, бо я дівчину забираю...

— Ого, а як я не дам? Цю правду, що вам тут, у моїй хаті, кажу, можу вам повторити всюди, а з дівчиною зроблю так, як мені моя совість наказує... кривдити її не дам!.. Вибийте собі те з вашої премудрої голови, що ви її заберете без моєї волі, навіть якби по неї посилали таких відважних ландсдрагонів[29] , як ваш чоловік... Щастя його, що я не знав, який він тут був зухвалий, поки я прийшов, бо був би так йому дав, що його всемогуча жіночка була б у нього того не відняла...

Ганна закипіла злістю, але вгамувалася вчасно.

— Та яке ви, правду кажучи, маєте право до неї? Я її вуйна, а мій чоловік опікун.

— Тільки ви не виїздіть з тим опікунством, як купець з крамом, бо за кілька днів дістанете з суду, що ваше опікунство чорт узяв, та ще й рахуночки при-йдеться складати... ну, а розуміється, що у вас рахунки ті

в порядку... Адже всі знають, що ваш чоловік продавав збіжжя з Олюньчиного поля, складав гроші і докупив їй грунту, придбав їй худоби ладної... ну, а Олюнька має повну скриню всього добра, і білизни, й одежі, і всього-всього,— хоч зараз до шлюбу!.. І не ди-вота, що стільки всього є, бо було з чого придбати. Двадцять моргів шляхетського грунту в році щось приносять!

Глумливі ті слова цідив Шевко одно за другим з такою вдаваною повагою, що хто не знає, як є насправді, подумав би, що це свята правда.

Ганна стояла, як на вогні, і кожне слово кололо її як голкою. "Ото якби мій чоловік наважився таке мені сказати, я б йому коцюбою голову розбила?" — думала собі Ганна. Але ті слова говорить не Андрій, лише Шевко. На його боці була правда й сила, то треба було жовч проковтнути. Ганна бачила, що не жарти і погрозою нічого не вдіє.

— От не сміялись би ви надо мною, бідною, — каже Ганна крізь сльози, котрі або були удавані, або таки плакала зі злості,— чи ви не знаєте, як у мене є? Мій чоловік баба, не має своєї волі і треба його на мотузку водити, ні про що не постарається, а тут троє дітей, та й покійний тато стільки літ був коло нас...

— Говоріть це комусь іншому, не мені! — сказав на те Шевко вже сердито. — Я знаю добре, що ваш чоловік, хоч баба... я те сам кажу... але господар добрий і нічого з хати не винесе, а покійний тато Луць дарма хліба не їв та й своє мав, навіть на похорон собі склав.

— Та то правда, все свята правда,— каже Ганна, втираючи сльозу хусткою,— але я вас дуже прошу, не робіть мені стиду, не подавайте до суду і віддайте мені дівчину.

Ганна вклонилася Шевкові в ноги.

Тою покорою вона його роззброїла. Але хотів іще поторгуватися.

— Я не можу! Тепер якби ви дівчину дістали в свої руки, гіркий був би їй світ... А хто мені заручить, що так не буде?

— О боже мій святий, які ви невірні! Та вже вам ручу, що так не буде, а якби що найменшого, то вже тоді зробите, що вам схочеться.

— Ну нехай і так буде, ловлю вас на слові. Але пам'ятайте, коли що-небудь побачу, тоді нічого вам не поможе, тоді грунт віддавай, з хати марш і рахунки на стіл! Тож глядіть...

Шевко погрозив їй пальцем. Ганна хотіла поцілувати його в руку, та Шевко не давав руки. Ганна таки зловила за руку і цмокнула з цілої сили.

Відтак кинулася до Олюньки:

— Ходи ж, ходи, моя дитино! Забудь, що було, більше воно не повториться...

Вона хотіла взяти Олюньку за руку. Дівчина відступилася від неї і притулилася до Шевкової.

— Е, ба, за позволенєм! — каже Шевко. — Чекайте трохи, не так скоро...

Ганна стала серед хати здивована. Вона не знала, чого Шевко хоче, і вже боялася, що, може, зречеться того, що сказав.

— А в чім же ви хочете її брати? Так вона не має на собі ні сорочки, ні спідниці своєї! Те все моєї жінки, а чейже не хочете, щоб я давав їй моє, коли вона має, богу дякувати, своє. А її єдвабна сорочка й спідниця, що

ви їй дали, пішли на сміття. Навіть каглу годі було ними заткати, бо мені б "худоба" хату зане-чистила...

— То я їй зараз принесу свої речі,— сказала масненько Ганна.

— Ба, "свої", а дома здерете з неї й натягнете на неї знов онучі... Так не йде! Олюнька не піде від мене, поки не вшиєте їй шість сорочок, дві спідниці і два кафтаники та ще й порядні чоботи. Ідіть і поспішайте з тим, бо я від свого не відступлю ані на крок. Але поспішайте, бо як за чотири тижні не буде готове, то я відмовляюсь від того, що сказав, а Олюнька буде мати іншого опікуна.

Нічого було й казати, хоч Ганна казилася зі злості. Вона попрощалася, як могла найсмирніше, й швиденько вийшла.

Аж на вулиці відсапнула. Ганна була така зла, що була б вербу кусала по дорозі, щоб лють свою зігнати, її лютило не так те приниження, якого зазнала, як те, що на все дивилася Олюнька, котра перед нею дрижала від самого погляду.

В хаті застала чоловіка. Вона ще не змінила за дорогу свого покірного вигляду. Андрій аж здивувався. Він ще не бачив своєї жінки такою солодкою й покірною, то й насмілився її запитати:

— А як же?

Замість відповіді Ганна плюнула чоловікові в самісінькі очі.

— Отак, ти, бовване проклятий! Я стільки наслухалася задля твоєї чортової сестрінки, бодай її був дідько взяв ще до того, як я її побачила!

Андрій не слухав далі. Він обтер лице рукавом і пішов до стодоли.

Ганні треба було братися до шиття. Вона закликала собі ще одну бабу-швачку, винесла з комори полотно, покроїла сорочки, і взялись удвох до роботи.

Андрія послала до міста з одною сусідкою і сказала, що той має купити. Він був тому радий, бо хоч би щось не таке купив, як треба, то міг би усю провину скласти на сусідку.

Коли вже все було готове, Шевко прийшов до Андріїв, оглянув, порахував сорочки і каже:

— Ну, тепер приходьте обидвоє за Олюнькою!

Андрії вибралися до Шевка, як на празник або в свати. Шевко прикликав ще кількох шляхтичів-сусідів і префекта. При людях розказав усе, як і що, а відтак, звертаючись до Андріїв, сказав:

— Але тут вам кажу, при шляхті, що як не будете з дитиною обходитися, як бог приказав, то гіркий ваш світ буде! Пам'ятайте!

Ганна пообіцяла обходитися з Олюнькою по-людяному й забрала її додому, добираючи для неї слів наймиліших, які лише знала.

Шевко затримав у себе шляхту на почесне, а з ними й Андрія.

Ганна, що при таких оказіях ніколи не пускала чоловіка самого, тепер, коли діло так добре повелося, забула про нього.

Шляхта перейшла до світлиці. Шевко послав за горілкою й гараком. Шевкова поставила на стіл хліб і масло. Зварила ковбасу, поставила миску капусти з солониною, пироги, голубці — одним словом, празник. Шляхта посідала за столом і стала частуватися. Чарка кружляла між шляхтою. Гості стали їсти, попиваючи горілку. Коли вже миски стали

порожні, внесла Шевкова горщик кип'ячої води, поставила склянки, цукор, і всі стали запивати "окропок", тобто гарячу воду з гараком.

Розв'язалися язики й почалася гамірлива розмова. Розуміється, бесіда йшла про Олюньку.

— Добре ви діло зробили, пане Якуб'є! — каже префект.— Тепер сирота буде трохи інакше дихати.

— Певно, що добре! — відзивається Петро Ясів.— Якби не пан Якуб, то ніколи так не було б, й Олюньку була б далі нендза їла...

— Їла не їла,— каже Андрій, що розігрівся від напою,— або я від чого? Я був би терпів-терпів, але таки була б колись терплячка урвалася, і я був би всьому кінець зробив.

Всі зареготали.

Обізвався старий Стефан Юзів:

— Не говоріть, не говоріть, пане Єнджею! От нащо то хвалитися, коли ми всі знаємо, що жінка вас на мотузку водить і при ній забуваєте язика в роті...

— Що забуваю? Бо не хочу з бабою сваритися, але якби було треба, то й виб'ю! — боронився Андрій, б'ючи кулаком об стіл. Шляхта знов зареготала.— Та бо не смійтеся з мене, пані браця, бо як кажу, що так, то так! — кричав Андрій.

Він горілки майже ніколи не пив. На оказії ходив лише з Ганною, а вона пильно за ним наглядала, щоб не пив більше, як треба. Тепер, добравшись до чарки й не чуючи коло себе Ганни, перебрав мірку.

Михасів Ясьо, знаний збиточник, задумав собі штуку і хотів її таки зараз виконати.

— Пане Єнджею, за ваше здоров'я!

Андрій випив один і знов розговорився. Підсунули йому ще.

— А я таки кажу, що ви боїтеся жінки, як чорта! — дражнив його Ясьо.

— Я ні чорта не боюся, ні жінки, і випарю її, що буде аж пищати... як лиш захочу!

— А я б'юся з вами об заклад, що ні! Як жінка лише крикне на вас, то зі страху влізете під лаву...

— Не під лаву, а в мишачу діру! — підхопив хтось з гурту.

— О що заклад? — питає підпилий Андрій.

— Який заклад?

— Я ще нині мушу жінку вибити, мушу, аби я так здоров був!

— Добре! Нехай буде заклад! — каже Ясьо.

Подали собі руки. Шляхта розбила, але ніхто не знав, на що заклалися, а п'яний Андрій забув спитатися, що Михасів Ясьо ставить.

— Ну, ходім! — каже Ясьо.

— Добре, ходім!

Андрій встав і, заточуючись, попрямував до дверей. Була вже пізня пора.

Михасів Ясьо, потираючи руки, моргнув шляхті, і всі гуртом пішли на віддалі за Андрієм.

Андрій ішов у чотири боки. Горілка робила своє. Перед ним танцював світ. Верби крутилися, місяць з нього кривився.

— Я кажу, що виб'ю, то виб'ю... бігме! А вона, собача віра, не буде вже командувати мною... вже не буду називатися фартушкевичем... бігме! Досить того! Або я не шляхтич, як і інші, чи що? Чому моя жінка не така, як інші? — Він став проти верби, що стояла при вулиці, начеб хотів від неї почути відповідь.— Я тебе вціджу, то побачиш, що значить Лукашів Єнджей! Ти, малпо одна!

Він замахнувся і ледве не впав. Закрутився млинком по снігу й пішов далі, повторюючи своє: "Малпо, малпо зателепана!"

Шляхта йшла за ним, ховаючись поза плотами, та аж душилася від сміху.

Андрій зайшов проти своєї загороди. Тут закінчив монолог, переліз обережно через перелаз і пішов уже трохи певніше до дверей. Відчинив з ляскотом двері і став на хатнім порозі.

Шляхта стала під вікном і дивилася з цікавістю до хати.

Андрій стояв зухвало на порозі, заклав шапку на вухо і взявся під боки.

Олюнька сиділа на лаві, Ганна поралася коло печі.

— Замикаєш двері чи ні, ти, дрантє?

— А коли мені не хочеться замикати! — відзивається Андрій. Ганна зміркувала, що він п'яний.

— Будеш мені холоду напускати? Ти, пияку проклятий! Я тобі голову розчереплю!

— А коли... мені хочеться... Я тут пан... я шляхтич... розумієш? А ти так шануєш шляхтича, свого мужа?..

— Як тебе вшаную, то голова тобі облізе! Ти мерзенний. Марш надвір! — крикнула Ганна з усієї сили й замахнулася великою лопаткою, що нею м'яла коровам варену бараболю.

Андрій миттю переступив поріг, схопив одною рукою лопатку, видер її з рук Ганни, а другою вчепився за волосся.

— Почекай ти, малпо одна!.. Потанцюємо собі, як ще ніколи не танцювали!.. Не все ти будеш на мені їздити... нехай я на тобі трошки поїжджу!

Андрій говорив ті слова, мовби був уже цілком тверезий. Здається, та важка хвилина, коли брався виконати те, що по-п'яному постановив, вибила йому хміль з голови.

Ганні злетіла хустка з голови. Вона аж тепер налякалася, бо ніколи чоловіка таким не бачила. Андрій обмотав її косу навколо своєї руки і став пражити лопаткою куди попало! "Оце за моє, за тую зневагу, маєш, от маєш, суко!" — повторював і бив, аж засапався. Ганна верещала щосили, проклинала, кликала дітей на поміч, але все було даремно. Діти завмерли зі страху й здивування. Вони ще зроду такого не бачили, та жодне не сміло рушити з місця.

Ганна пробувала видертися з Андрієвих рук, оборонятися, дерлася з нігтями до його очей, дряпала по лиці, але Андрій на те не зважав і бив далі. Тепер Ганна стала проситися:

— Ай, пусти мене, Андрію, Андрусеньку! Пусти! Не буду вже, не буду, вже буду тебе шанувати, як рідну маму.

Нічого не помагало. Андрій обкладав її дальше. Він розлютився, як дикий звір, що виломився з клітки і гризе свого дозорця, хоч би той не знати якими солодкими словами приговорював до нього.

Шляхта, що стояла під вікном, надіялася, що Ганна насварить на чоловіка й він утече, а тоді вже будуть мати з чого сміятися. Тепер зміркували, що розлючений і п'яний чоловік може вбити жінку. В одній хвилі скочило кілька шляхтичів до хати і схватили Андрія ззаду та видерли йому лопатку з рук. Але Андрій не давався. Він оборонявся ногами, а коси з руки таки не гадав випустити і повалив жінку на землю. Шляхтичі з тяжкою бідою розмотали косу з-поміж пальців і звільнили Ганну. Вона, побита і люта, лягла на запічку і стала стогнати та плакати зі злості.

Андрія, який ще поривався до жінки, посадили насилу на лаві і стали вмовляти:

— Та майте розум, пане Єнджею, уб'єте жінку...

Андрій тяжко сапав, але вже протверезився.

— А видиш ти, суко, що збанок воду носить, поки вухо не увірветься!... А ти гадала, що ціле життя будеш на мені їздити?..

— А бодай тебе холера стерла за мій біль! — каже з запічка Ганна крізь плач.

— Тихо, ти, гадино,— ще сичиш? — закричав Андрій, аж вікна задзвеніли, й затупотів ногами. Ганна замовкла, а Андрій говорив далі: — Через тебе моя біда... Через тебе мене бабою прозивали та й ціле Закуття мене висміювали... Через тебе я й від Шевка сорому набрався... Тепер буде інакше: мусиш так танцювати, як я тобі заграю. А як мені будеш Олюньці кривду робити, то тобі за кожний раз зроблю, як тепер. Спишу тобі плечі, що аж...

Андрій, попробувавши раз своєї сили, почув, що його зверху. Його тішило те, що нарешті вирвався з тої тяжкої залежності; тішився, що його грізна жінка замовкла, і тепер не хотів випустити захопленої таким чином власті зі своїх рук. Він сидів на лаві, сперши голову на руки. Шляхта мовчала. Ганна стогнала і ойкала на запічку. Кожне міркувало своє. Андрій дивувався, чому він давно вже так не випарив жінку, а було б усе інакше. Він пригадав собі, що то йшло про якийсь заклад, і благословив ту хвилю, коли пішов до Шевка, і ту горілку, що йому додала відваги. Ганна знов зміркувала, що її панування скінчилося, і того було їй більше жаль, ніж побоїв. Та й Олюнька раділа в душі, що тепер настане для неї ліпша доля, коли вуйко, а не вуйна, буде орудувати в хаті.

Шляхтичі посиділи ще, поки Андрій не заспокоївся. Не довіряли йому, таки змусили його лягти на постіль. Андрій був змучений і перепоєм, і бійкою, і це заспокоїло його.

Шляхта вийшла надвір.

— А що, програли заклад, пане Яне!

— О що ви закладалися? — питає хтось.

— О ніщо,— каже Ясьо. — Але тепер думаю собі так: і найміцніша гребля не витримає, як багато води набереться... В Андрія прорвалася гребля.

— Добре їй так, бо вже не знала міри, тепер буде трохи смирніша...

— Але то буде сміху на ціле Закуття!

Другої днини ціле Закуття оповідало, як річ дуже незвичайну, що Андрій вибив жінку.

XII

Не так уже й багато часу минуло відтоді, як людей стали брати до війська лише на три роки. Давнішими роками було інакше. Служили люди від восьми до дванадцяти літ, та кого до війська взяли, той уже пропав навіки для родини й господарства. Такий жовнір, прослуживши стільки літ у війську, повертався додому цілком нездатним чоловіком — без здоров'я, старим та ще й таким, що не вмів уже ніякою живою мовою гаразд говорити. Мішав слова чеські, німецькі, мадярські, італійські — взагалі всі, котрих за час своєї довголітньої служби наслухався між різними націями австрійської держави. Зате не брали до війська шляхти, учнів, які в школі проявили себе, і тих багатих людей, котрі могли послати за себе заступника — суплента. Ті щасливці складали в уряді приписану квоту, і завжди знаходилися такі, що за гроші йшли служити. На таких суплентів наймалися вислужені вже вояки, котрі не мали чого додому повертатися і зі службою військовою так уже зжилися, що без муштри годі їм було жити на світі. Таких старих вояків військові власті приймали дуже охоче, бо замість рекрута мали вимуштруваного старого жовніра.

В Закутті був один такий старий вояк, що і свій час відслужив, і за суплента раз найнявся. Взяв за те гроші, але вони нітрохи не трималися його: всі пропив дочиста. І, прийшовши раз на короткий урльоп додому, продав свій ґрунтець і теж пропив гроші. Коли вислужив другу "капітуляцію", хотів найнятися на третю, але його вже не прийняли, бо чогось недомагав. Отже, вернувся в Закуття й жив з поденного заробітку, вночі ловив рибу та й так валявся між своїми.

Звався він Лавром, а закуттяни прозивали його Гаврусем. Він був посміховиськом на ціле село через те, що не вмів ні по якому говорити, лише вживав у своїй конверзації так звану регіментсшпрахе. При тім усім Лавро держався чепурненько, ходив рівним помірним кроком, голився чисто і воскував свої гарні вуса. Находившись по світу, Лавро навчився ввічливо поводитись, особливо закуттянське жіноцтво вважало його за найчемнішого кавалера. Він став крутитися коло дівчат і вдовиць, хоч практичний його розум підказував давати перевагу вдовицям.

Той-то Лавро кинув оком на Костиху, Дмитрову матір. Вона ще не була стара, бо скінчила ледве тридцять п'яту весну, виглядала незле, а при тім добра хата й негірший ґрунтець дуже манили такого підтоптаного козарлюгу.

Спочатку здибався Лавро з Костихою на вулиці і привітався з нею чемненько та сказав їй кілька солодких слівець, відтак став підходити аж до воріт. Так зав'язалося знайомство, а Костиха закохалася в Лавра по саму шию. Далі-далі стала запрошувати Лавра до хати, частувати, посилала дівчину за горілкою, а вкінці порадилися таки зладити весілля.

Помітили це сусіди, й пішла по селу плітка. Костиха намагалася тримати свої любощі в таємниці, а особливо перед Дмитром, від якого можна було сподіватися неприємностей. Тому Лавро, йдучи до Костихи, вибирав такі години, коли знав, то Дмитро не забіжить до хати і його не побачить.

Але всьому буває кінець. Люди почали про те балакати голосніше, а відтак дехто проговорився перед Дмитром:

— Дмитре, чому ти ліпше не пильнуєш мами? Незадовго будеш мати тата.

Дмитро відразу не зрозумів, про що річ, але як йому пояснили і сказали, що до мами забігає Лавро, він запалав таким гнівом, що мало вістунові зубів не вибив. Таку вістку вважав він за просту обиду для своєї матері, бо йому й на гадку не прийшло, щоб той висміюваний всіма Гаврусь, котрого прозивали без'язиким, посмів сягати так високо.

Але дарма! Хоч закуттяни сміялися з Гавруся і не любили його, зате закуттянки вважали його чемним чоловіком, що знав світові манери краще, ніж перший-ліпший шляхтич від плуга та ціпа. Дмитро, коли почув таку новину, побіг зараз до матері.

— Мамуню, чи то правда, що люди говорять, буцімто до вас забігає Лавро?

— А якби правда, то що? — питає Костиха, котра, хоч була таким питанням приголомшена несподівано, хотіла раз ту справу полагодити.

— Як то що? Та що з того буде?

— Він буде зі мною женитися та й тільки! Ми так умовилися.

— А я нічого про те не знав! Та як так може бути, щоб таке робилося поза моїми плечима?

— Чи ти гадав, що я буду в тебе дозволу просити? Я сама собі господиня і твоя мама... я маю свою волю.

Дмитро запаленів від злості.

Та Костиха була хитрою бабою і не хотіла всього ставити на вістря ножа відразу, а воліла все полагодити по-доброму.

— Слухай, сину, розмірковуй добре, що тобі буду казати, і побачиш, що моя правда. Інші в старшім віці виходять заміж, мені ледве тридцять п'ять літ... Як я віддавалася, мені було шістнадцять років, ну, а тобі тепер дев'ятнадцять. Ти в службі, а я сама на господарстві і не можу собі з дитиною ради дати (Костиха пробувала при тих словах заплакати). Тепер прийде на господарство чоловік розумний, бувалий і роботящий, то зараз усе піде своїм ладом...

— Ото мама роботящого собі знайшли! Таж то нероба, що його порядний господар за наймита не прийняв би!

— Е то ще не рація. Як наймитові йому, може, й не схочеться робити, але на своїм буде інакше, бо то для себе. А силу має... хлоп здоровий... бо таки правда, нічого йому не бракує...

— Але бійтеся бога, ціле село буде з нас сміятися...

— Я собі тим анітрохи перейматись не буду? Нехай сміються, аби нам було добре...

— Чекайте ж, мамуню! Якби ви віддалися, я не міг би вирекламуватися від війська. А хоч би й не те, то коли я оженюся, куди піду з жінкою, як тут буде вітчим?

— Ого-го, чим ти журишся? Не бійся! Вуйко знається з панами і певно тебе від війська убереже, а як засядеш на вуйковім, то тобі й не схочеться переселятися до такої мізерної хатини... Вже, сину, хоч що говори, а я таки так зроблю, бо я без нього не можу жити...

Костиха мала на Дмитра великий вплив ще з дитячих літ, тому-то й тепер Дмитро не посмів гостро виступити проти матері. Та ще підбадьорювала його згадка, що він засяде колись на вуйковім і стане великим паном. Дмитро знизав лише плечима і пішов до вуйка.

Шевко їздив того дня до міста, тож Дмитро вже не міг його діждатися, щоби вилляти перед ним своє горе. Як вуйко приїхав, Дмитро вибіг за ворота.

— А чого ти, Дмитре, так скривився?

— Ой, вуйку, біда моя!

— Що сталося? Говори!

— Скажу в хаті...

Увійшли в хату, і тут Дмитро розповів усе дочиста. Шевко вислухав уважно та й каже:

— Здуріла баба та й годі? Видно, що чоловік дуріє, як ся волос сіє і як сивіє... Але ти, Дмитре, міг би сам собі порадити...

— Та як?

— Буком!

— Таж то мама!..

— Е, маму лиши, а паничеві випари хребет, щоб йому відхотілося весілля. Потому я з мамою поговорю сам.

Дмитрові така рада подобалася і дивувався собі, чому він сам не прийшов до такої гадки... Тепер роздумував, як би це виконати. Він наглядав пильно за своєю хатою. Через те навіть занедбував роботу.

Вуйко помітив це.

— Ей-бо, Дмитре, то шкода часу! Так нічого не зробиш. Твоя хата з тамтого боку потоку, звідси не побачиш нічого, а хоч би ти по цілих днях сидів дома, то нічого з того, бо він, власне, не прийде тоді, як ти є. Але зроби так: скажи мамі ще нині ввечері, що завтра, вдосвіта, ідеш до міста. Я замість тебе вишлю Гринька, а ти сховаєшся,— ну, та й тоді роби як знаєш...

Дмитро пішов таки того вечора до матері:

— Чи не маєте, мамуню, якого діла до міста, бо я завтра вдосвіта їду... Вуйко посилає мене.

— Та купи мені, наперсток, бо той дуже подірявився, не можу навіть латки до сорочки пришити.

— А який купити — жовтий чи білий, і як завеликий?

Костиха зраділа, що Дмитра не буде цілий день дома, та й так лиш на вітер сказала про наперсток, хоч їй зовсім не було треба.

— Купи, Дмитрусю, жовтий, такий, знаєш, середній... Ось тобі дві шістки... або ні! На маєш ринського...може, собі що купиш... Ти так працюєш тяжко та й для нас усіх стараєшся, а ніколи собі нічого не купиш... Може, собі купиш файку або хустку на шию. А тепер, дитино, йди спати, бо завтра треба встати рано, то щоб тебе головка не боліла... Шануй, Дмитрусю, здоров'я, бо то найдорожчий скарб...

Дмитро лише посміхайся від такої бесіди своєї матері.

— Я вже тепер ледве на ногах стою, а очі аж злипаються... Нині рано вуйко збудив, було темно, та стільки наробився, що рук своїх не чую... Зараз іду спати... Доброї ночі!

Костиха по виході Дмитра скоренько дала Лаврові знати, що може приходити безпечно, бо Дмитра не буде. Лише смерклося, прийшов Лавро. Костиха послала за горілкою.

— А що там, сем, ваш клюк робить?

— Та казав, що буде зле, як ми поженимося, але то вже моя річ, щоб так було,як я схочу.

— Шон гут! Най ми поберемось, то я так його виабрехтую, що пізнає, почому локоть. Затрацена мерга. корпо ді омаледетта!

Коли собі так любенько розмовляли, попиваючи горілочку й закусуючи пиріжками, Дмитро не пішов до Шевка, лише засів у бур'яні під плотом. Коли побачив Лавра, хотів таки зараз кинутися на нього, але ще здержався. Він був схвильований, серце билося, начеб хто молотком товк у груди. Відтак хотів увійти до хата і там йому справити сватання, але й цього не зробив. У хаті Костиха. певно, стала б на захист Лавра, а з матір'ю дертися якось ніяково. Отже, вирішив ждати надворі, поки Лавро не вийде з хати. Але Лаврові ані снилося заходити тепер, коли чув себе таким безпечним.

Дмитра взяла нетерплячка. Він ждав так під плотом зо дві години, аж йому ноги потерпли.

"Е, я тут до ранку не буду сидіти... Треба його викликати надвір... але як?" Дмитро витягнув собі доброго колика з плота і став ходити довкола хати. Відтак підійшов під вікно й гукнув:

— Горить, гей! Утікайте!

В хаті заворушилося. Вони не знали, з котрого боку горить, бо не бачили ніде світла. Кинулися бігти надвір. Лавро вийшов перший, бо

Костиха метнулася збудити доньку. Як лише Лавро вийшов за поріг, Дмитро замкнув сінешні двері на защіпку.

— Що то за алярм? — питає Лавро.

— Почекай, татуню, я тобі такий "алярм" зроблю, що десятому будеш заказувати, як удовам голови завертати!

В тій хвилі держав уже Лавра за чуприну, перевернув під ноги хребтом догори, придавив колінами за карк і став бити коликом, куди попало. Лавро, видно, не був силачем, а тепер то й кричати не міг, бо лицем запоров у болото. Костиха і дівчина кричала в хаті й термосили дверима.

— Не бійтеся, мамуню, не горить ніде! — Я тут... не бійтеся! — І бив далі, аж ласкіт ішов.

Костиха зміркувала, кого б'ють.

— Ой, Дмитре, ти, проклята дитино! За що ж ти його так караєш? Таж він тобі буде татом...

— Я для того його тепер б'ю, бо потому якось не випадає тата бити, — говорив Дмитро і молотив знову.— Маєш, злодію, ти, пройдисвіте, волоцюго! А як ж раз тебе тут прихоплю, то уб'ю на смерть!.. Тепер марш!

Дмитро зліз а Лавра, підніс його обіруч поперед себе і майже виніс до перелазу та бебехнув ним на вулицю, як приколотком соломи.

Лавро стогнав тяжко, піднявся насилу й пішов у чотири боки під плоти додому. Він не посмів і словом обізватися, бо Дмитро готовий був підбігти та побити ще дужче.

Дмитро, сапаючи тяжко, відчинив сінешні двері й випустив маму, що дерлася надвір.

— Де він, де Лавро?

— А то був Лавро? Я навіть не знав... я гадав, що то злодій господарить коло нашої хати.

— Я ж до тебе гукала, що то Лавро!

— Ба, мама вже тоді гукали, як я його зачав бити, то трудно було переставати... він міг би був мене вибити.

Костила зміркувала, що Дмитро собі з неї глузує. Вона ще більше розсердилася.

— Та яка мара тебе наднесла тепер?

— Та яка мара? Я сам прийшов.

— Та ж ти мав їхати до міста!

— Ну, я поїду завтра, а до ранку ще далеко... Не бійтеся, мамо, буде наперсток... я не забув... Доброї вам ночі!

Дмитро пішов до вуйка й ліг спати в стодолі.

Прокинувся вдосвіта і став поратися коло коней, вибираючись у дорогу. Вийшов вуйко.

— А де ж Гринько? Ти ж не їдеш нині...

— Та чому маю не їхати? Я вже по роботі...

— Коли?

— Ще вчора. Я так його, вуйку, випарив, що а! Буде лизатися якийсь місяць...

— Добре справився! Ну, їдь до міста, а я мамі сам іще скажу, щоби не дуріла.

Ще того дня побачив Шевко Костиху, як ішла селом.

— Сестро, ходіть-но сюди, щось вам маю сказати!

Костиха здогадалася, що Шевко хоче їй сказати, але годі було не піти.

— Ну, коли весілля, сестро? Може, й за старосту попросите?

— Та я, панє брацє, гадаю, що восени... та й певно, що буду просити, коли не погордите та не відкажете.

— Ти, бабо, направду дурієш! Чи ти собі зміркувала своїм дурним розумом, що з того вийде? Я тобі зараз скажу. Лавро не дасть собою так помітувати, як покійний Кость. Візьме тебе за косу — й будеш у гіркий черепок плакати. По-тому — то відомий п'яниця, буде з хати виносити все, що під руку попаде,

та таскати в корчму, а за кілька років обидвоє підете з торбами. Раджу завчасу купити собі ліру і вчитися дідівських пісень. Далі Дмитро піде до війська, бо вже ж на господарстві буде чоловік, то рекламувати не можна, а як верне, то твого Гавруся пражити буде на кожнім кроці, поки вас обидвох не викине на вулицю, бо це його хата... розумієш? Його, а не твоя, бо я для нього її поставив, та й щоб ти мала де старі кості погріти, але не для твоїх кавалерів, таких без'язиких волоцюг, як той Лавро.

— Я маю і свого поля досить, то вистачить для нас обох...

— Коли ти дурна коза! Дмитро як хоче — а я постараюся про те, щоб схотів,— то тебе за тиждень по весіллю з хати викине і сам буде господарити, бо інакше я його від війська не вбережу, а тоді поставте собі з Гаврусем шатро на пустці, там, де звичайно ставлять зайшлі цигани. Буде вам добре, як голуб'ятам у гніздечку: ти будеш ворожити, а він нехай учиться завчасно коні красти—а може, вже вміє?..

— От не сміялись би ви з мене бідної! Я вже й так маю з себе досить... Вчора той гунцвот, Дмитро, так його тяжко скарав...

— Дуже добре зробив! Хвалю його за те й кажу тобі, що ледве чи доживе твій Гаврусь із цілими ребрами до вінця.

Костиха відійшла, хоч не покидала тої гадки, що мусить віддатися за Лавра.

Іншої гадки був тепер Лавро. Він ледве заволікся додому і зараз послав по стару Білецьку, щоб йому що порадила. Стара оглянула тіло Лаврове, поприкладала мазі цілющої та й каже:

— Не ходи, Грицю, на вечорниці, бо б'ють...

Таким способом вилікувався Лавро не лише від побоїв, але й любощів. Він не лише не пішов до Костихи, хоч вона переказувала до нього, але навіть не хотів на неї подивитися, коли прийшла провідати.

— Марш цум тайфель! Ферфлюхте багаж! Твій синок так мене тяжко сплейзерував... не хочу тебе знаць!

Тепер Костиха отямилася, а по кількох днях тихого плачу забула про своє весілля.

— Слухай, Дмитре,— каже одного дня Шевко, — тобі, небоже, пора додому, та пильнуй мами, щоби знов який кавалір не внадився. Треба й про твоє військо подумати, бо як наймита тебе не вирекламують. Зачинай господарити сам. Я про тебе не забуду, і будемо собі взаємно помагати. Далі-далі треба буде подумати й про жінку...

Така пропозиція була Дмитрові не до душі, бо вона віддаляла його від задушевного плану зостатись на вуйковім господарстві, а відтак узяти якусь таку невидану багачку, якої в Закутті нема.

— Та мені ще не час женитися,— каже смирненько Дмитро. — А в вуйка мені так добре, що, певно, й на своїм ліпше не буде... От вуйко вже далі зачнуть старітися, то все я таки доглянув би всього ліпше, ніж наймит, та й вірніше...

— Про твою вірність, Дмитре,— сказав на те Шевко, — я знаю, і я тобі того не забуду, лиш будь далі такий, як дотепер. Але ти не для мене живеш, а для себе. Годі тобі вислуговуватися для мене — треба й про себе подумати. А ми ж за море не розходимося. Якби мені чого до тебе було треба, то закличу та й прийдеш. Тобі треба конче дома бути, бо добре, що ти одного кавалера відправив, але як трапиться другий такий, що буде міцніший від тебе, — що тоді зробиш? А може й таке трапитися, бо твоя мама ще собі нічого, а такий шмат дуже ласий.

Влізе тобі вітчим у хату, розтратить усе, проп'є... А вже грунтець заокруглився, дещо і в оборі, і в коморі... школа б...

Дніпро не перечив більше. Він вирішив не спускати з вуйка ока та підлещуватися до нього далі, вдавати байдужого, а свою гадку заховати на самім дні душі, щоб і в сні не зрадитися. Шевко дав йому на початок пару коней.

— За вирятування Олюньки,— сказав,— належиться тобі один кінь, а другого даю тобі за твою щирість до мене. Віз мусиш собі сам справити, а поки що позичу свого, як буде треба.

Дмитро осів на своїм і став господарювати. У вуйка навчився пильності, ощадності і всякої господарської роботи, а що був сильний, як ведмідь, і тверезий, то все йому йшло легко, як по маслу.

Костиха викинула тепер з голови думку про заміж. Тепер не було навіть нагоди завести яке-небудь знайомство, бо Дмитро пильнував її, як ока в голові. Не вдержалася і пригода Лавра в таємниці, а всякий удівець чи молодець волів би піти до Дністра втопитися, аніж посягнути на Костиху. Костиха хоч і мала великий вплив на свого сина, та, однак, у цьому боялася його переконувати.

XIII

У Лукашевого Андрія від тої болючої події пішло все іншим ладом. Ганна віддала тепер кермо всього господарства в руки чоловіка, який, захопивши собі владу і посмакувавши її, нізащо не хотів би зійти до своєї попередньої ролі.

Тепер усім було легше жити. Ганна не раз намагалась панувати, але Андрій гримав зараз на неї, і баба не знала, де дітися. Поза тим Андрій був лагідної вдачі і не зловживав своїм пануванням.

Олюньці полегшало. Тепер вона мала за кого сховатися при потребі. Вуйко любив її і не раз Ганну лаяв, коли бачив, що та знущається над дівчиною. Про те, щоб Олюнька пасла худобу, й мови вже не було. Олюнька робила в полі, в городі з вуйною, а зимою пряла. Вуйна не переставала ненавидіти її, а що не могла інакше вилляти на неї своєї злості, то мстила тим, що не вчила її, як стати доброю господинею.

З Олюньки стала дівчина гарна на ціле село. Почали за нею і хлопці заглядати,але Ганна, де лише могла, відганяла їх і відстрашувала. Вона тим матерям, що мали дорослих хлопців, розповідала на вухо різні непевні речі про Олюньку. Вона як вогню боялася тої хвилі, коли б Олюнька мала вийти заміж, бо тоді не лише віддавай грунт і уступайся з хати, але й розрахуйся за те, чого нема. Тих рахунків вона найбільше боялася. Крім того, вона знала, що колись це мусить скінчитися, але коли б хоч трохи далі ту неминучу конечність відтягнути, хоч би дівчина до того часу й посивіла...

З того всього Андрій нічого не розумів і тому не перешкоджав жінці. Йому й на гадку не приходило, що колись має бути інакше, як тепер.

Парубки подовідувалися від своїх матерів про різні Олюньчині хиби і стали перешіптуватись, а вкінці довідалися, що Олюнька "така" дівка, що бодай ні-кому не довелося женитися з нею. Олюньці це було зовсім байдуже. Вона ніде не ходила. Щодня була при роботі, а в неділю або свято, коли інші дівчата йдуть на музику, Олюнька сідає та читає книжку. Через те вона й не могла довідатися, що про неї по селу говорили.

Але був хтось у Закутті, що думав заодно про заміжжя Олюньки. Шевка не покидала та гадка, що Олюнька лише для Дмитра пара.

— То видиш, Мариню, — мовив він до своєї жінки, — кращої пари не було й не може бути. Олюнька з доброго шляхетського роду, дівчина роботяща, по музиках не ходить — ну, і гарна, як пані! А Дмитро хлопець лепський, і я все кажу, що в нім пливе добра шляхетська кров... Я їх мушу злучити, аби не знаю що!

Шевкова не перечила чоловікові, бо й сама бачила, що пара буде неабияка, а бодай так їй здавалося.

— То якраз так, як би ми обидвоє! — мовив далі Шевко.— Дмитро не дасть в кашу наплювати, а Олюнька спокійна і смирна, і так повинно бути, бо це по-божому. І маєток у неї є — двадцять п'ять моргів доброго грунту, коралі, в мене сотка...

— Воно все добре,— погодилась жінка,— але не знаю, чи то ще не завчасно? Він ще молодий, а вона ще таки дитина, та й не знати, чи чого навчилася...

— Ти все зі своїм! — перебив Шевко. — Чому не мала б навчитися? Або то святі горшки ліплять? А як не навчилася, довчиться того, чого не вміє. Або ж то Олюнька піде на самостійну господиню? Дмитро не викине мами, а при старій навчиться таки скоріше, ніж там... Кажеш, що молоді, а я своє говорю, що не кайся рано встати, а молодо оженитися. Коли ж віддаватися як коса посивіє? Моя покійна мама, як віддалася, мала п'ятнадцять літ, а жила дев'яносто. Олюнька має тепер шістнадцять — саме пора!

Шевкові та гадка так дуже подобалася, що задумав таки зараз виконати її. Думав іще кілька днів над тим, а вкінці послав за Костихою.

— Чуєте, сестро, не час би то вже Дмитра женити?

— Або я знаю? Може, й час...

— А з ким? — питає Шевко.

— Треба б когось пошукати... та чейже не з ким-будь...

— Певно, що так, але для Дмитра лиш одна тут пара...

— Не знаю, кого ви думаєте, пане брацє.

— А Олюнька Лукашева що?

— Може, і Олюнька, але треба це добре розгадати.

— Що тут довго гадати? Ось дивіться: дівчина ладна на все село й добра, про те всі люди знають, та й маєток ладний. Буде вас слухати, як рідну маму, бо вона в "добрій" руці була, та й будете мати спокійну годину на старість... Знаєте, сестро, підіть ви самі до Ганни і розпитайте, як там. Погадайте про те, що Дмитро став би відразу заможним господарем...

Костиха, поки пішла на оглядини, порадилася з сином. Дмитро сказав:

— Якби то, мамо, радив хто інший, а не вуйко, я на Олюньку й не подивився б, але вуйкові годі перечити. Хоче так — нехай буде так! Якби хотів мене зі старою бабою оженити, то й так було б добре. Я вже того певний, що він усе запише мені, а нікому іншому. Я знаю, що вони з братом-ксьондзом страх як посперечалися! Сам я був під дверима, як сварилися, і вуйко сказав, що його дітям не дасть нічого... воліє першому-ліпшому шляхтичеві записати. А хто ж у нього перший-ліпший шляхтич, як не я? Поводився зі мною, як з рідним сином... ну, а все до того йде, що я буду на Шевковім... Таки, мамо, зберіться і йдіть до Ганни роз-відати...

Костиха була хитра баба і не хотіла поки то перед Ганною показувати, що вона направду щось думає з Дмитром. Вона хотіла лише так, буцімто випадково кинути слово та розглянути ближче хату.

Костиха вибралася нібито в поле вулицею попри хату Андріїв.

Ганна саме в ту пору поралася з чимось перед хатою, як Костиха підійшла.

— Дзінь добрим вам, Єнджейова!

— Дзінь добрий і вам, пані Костьова! — відповіла Ганна.

— Як там цього року у вас в городі показує? — заговорила Костиха.— Вид-жу, гарні у вас буряки...

— От собі, нічого.

Костиха тим часом наблизилася до воріт, оперлася на них руками та й почала розказувати.

— В мене, чуєте, така біда, що страх! Якесь лихо сталося корові, анітрохи не хоче молока давати! Вже що я не робила... і чари зганяла, й підкурювала безо-вим цвітом... нічого не помагає!

— А де ходить пастися? — спитала Ганна.

— Та на толоку... там, де й інші.

— Нехай би вже на толоку, аби тільки не гонити на міст, коло тої чарівниці Решетилихи, лише долиною, яругою, бо та шельма молоко відбирає... То вже не одному таке трапилося, і я не дозволила би нізащо туди гонити мої корови...

— Е, та що вам, пані Єнджейова! Ви маєте ким послужитися, то можна вам гнати, куди хочете, а в мене одна дівчина, то жене, куди може.

— А в мене хіба так багато челяді? Що ви говорите?

— Не ображайте пана бога! — каже Костиха, — У вас троє дітей та й Олюнька...

Ганна махнула рукою, буцімто хотіла сказати, що з Олюньки невеликий для неї пожиток.

Бесіда перервалася, та Костиха не була тому рада.

— Ви, пані Єнджейова, будете десь далі Олюньку віддавати.

— Віддала б, якби який кавалір трапився, але тепер тяжко... Кожний шукає чогось ліпшого та й вибирає.

— Е, та те Олюнька не знайшла б гарного каваліра? — сказала Костиха.— Таж вона багачка на ціле село!..

— Правда, що нібито багачка, але то ще не все, чого до щастя треба... Ганна зробила таку таємничу міну, мовби вона бозна-що мала сказати на Олюньку.

Костиха зацікавилася і стала випитувати далі:

— Та що би їй бракувало? Дівчина вродлива, навіть гарна, спокійна, нікуди не ходить...

— То все мало! А якби я вам стала розказувати, то на воловій шкурі не посписував би... Та прошу ближче!

Костиха відхилила ворота, увійшла на подвір'я.

— Ну, дивіться! — сказала вона.— Хто би того сподівався? А мені радили, щоб її мій Дмитро сватав.

— Ваш Дмитро? Бійтеся бога! Вона Дмитра не варта... Для нього не такої жінки треба, бо то хлопець гарний, роботящий... Його шкода!

— Але ж скажіть... пані, бо я повинна знати, коли йде про мою дитину... Мушу його застерегти, бо йому також дівчина в око впала.

— Ой, бійтеся бога, не губіть дитини! А то б ви взяли собі ящірку до хати! Вона вас незадовго так узяла б за лоб, що ну! — говорила стиха Ганна.—Поки ще була під моєю рукою, то тримала язик за зубами, а тепер, кажу вам, як виросла і пішла нібито під руку мого чоловіка,— гірка моя година. Перед людьми нібито смирненька, як ягня, а коли ніхто не дивиться, то го-го! А нехлюя, нероба, сама з-під себе не вимете й не винесе. А такий вам туман, нічого-нічого не навчиться. Прошу вас, дівчина, як тополя, стільки літ учу її, а вона не вміє горшка обмити, голки в руку взяти... Я віддала б її охоче з хати, зреклась би всього, але що ж,— ніхто не хоче брати, а мене мучила б совість, якби кожного не перестерегла...

— Та то не раз така відміна трапиться,— притакнула Костиха.

— Ой, правду ви сказали, що хіба якась відміна, а не людська дитина... Я не радила б і моєму ворогові брати її, не то вам...

— І мені так здається, що шкода заходу... Бувайте здорові! Костиха пустилася до воріт.

— Ідіть з богом та вважайте, пильнуйте хлопця, щоб собі голови не завертав, бо гірка буде його година...

Костиха була вже за ворітьми та аж росла з радості, що так легко удалось їй вивідати все, що їй треба було знати. Тепер Шевко певно не буде наполягати, щоб Дмитро женився на Олюньці. Костисі все здавалося, що Олюнька замала пара для Дмитра. Вона тому подружжю не була рада, тож і хотіла конче вірити в слова Ганни і вірила. Якби не те, вона зрозуміла б відразу, що Ганна бреше.

Шевко був у хаті, коли Костиха прийшла до нього.

— Пане брацє, шкода заходу!

— З чим?

— Та з тими сватами до Олюньки.

— А ви вже там були?

— Йду прямісінько звідтам. Я так буцімто не за тим зайшла до Ганни й розпитала все дочиста.

— Хіба Ганна не хоче?

— Та про те й бесіди не було, але вона мені на Олюньку наговорила таке, що я не дозволила би нізащо в світі, щоб Дмитро на ній женився. Та то вам така ящірка, нероба, нехлюя, неук...

— А я вам кажу, що Ганна бреше! — відрубав Шевко.— Я Олюньку ліпше знаю, ніж хто інший. Вона була у нас два тижні. То така спокійна дівчина і зовсім не лінива. Але з того всього, що мені говорите, я бачу, що Ганна не хоче її віддавати заміж, і я знаю чому. Їй, видите, трудно прийдеться ґрунтець віддавати, тому й відганяє женихів. Я чув уже трохи про те, що вона людей лякає Олюнькою, але нічого не сказав, бо це мені трохи на руку. Гадаю: не буде інших, то легше доведеться Дмитрові, а вони обидвоє ніби сотворені одне для одного...

— Ганна каже, що вона не вміє ніякої роботи господарської...

— Коли так, то дивуюся, що Ганна така безчола, що може про таке признаватися! А хто ж тому винен?.. Не сором же то для неї, що за стільки літ нічому її не навчила?

— Вона каже, що Олюнька такий дурний пень, що нічого навчитися не хоче...

— О! Знов неправда! Якби вона була така туманувата, то й читати не навчилась би, а це ж більше штука, ніж шити. А вчитель дуже її хвалив, казав: "Вона в мене перед усіма дітьми..." Я лише дивуюся, що ви, сестро, така розумна жінка — так легко дали себе вивести в поле. Нема що казати, Ганна хитра баба, але зі мною вона не потрапить!

— Я чогось, панє брацє, боюся...

— А я вам кажу: не бійтеся нічого! Все буде добре, і будете мати добру невістку. Скажім навіть, що вона справді нічого не вміє,— ну то що? Або ви її не навчите? Лиш припильнуйте її щиро, а побачите, що за півроку буде з неї така господиня, аж любо!.. Тепер я сам візьмуся до того. В тім уже моя буде голова!

Костиха пішла додому.

Шевко вирішив обминути Ганну, а обговорити діло з Андрієм. Зараз прикликав до себе наймита Гринька.

— Гриньку, підеш до Лукашевого Андрія, та так, щоб Андріїха не знала й не бачила тебе, і проси його до мене. Але кажу ще раз — щоб жінка нічого не знала. Зрозумів?

— Зрозумів, чому ні?

Гринько йшов вулицею попри хату Андрія, оглядаючись на всі боки обережно, щоб не побачила його Ганна. Вона саме тоді робила щось в городі з Олюнь-кою. Гринько схилився-таки попід пліт і зайшов перед хату, де вже Ганна не могла його бачити. Андрій ладнав щось коло воза на подвір'ї.

— Пане Єнджею,— каже Гринько стиха,— пан Шевко просили вас чогось зараз до себе — та так, щоб ваша жінка не знала.

— Добре, я прийду незадовго.

Гринько звернув на іншу вулицю і щез між плотами.

Андрій покинув сокиру, надягнув полотнянку і поліз через перелаз. Ганна побачила його, але не мала смілості питати, куди йде. Андрій, щоб не звертати на себе увагу жінки, каже:

— А вважайте там на хату! Я йду до коваля, щоб мені зладив сворінь до воза...

Андрій був цікавий, чого Шевко кличе його, і йому ані на гадку не прийшло, щоб це торкалося сватів. Шевко попросив його до кімнати.

— Я вас, пане Єнджею, просив сюди задля Олюньки. Я хочу йти в свати до неї, ну, а що ви її опікун, то я хотів перш із вами потихо поговорити.

— А за кого ж?

— За Костьового Дмитра.

— Або я знаю, чи то буде добре?

— Чому не мало б бути добре? Тому хлопцеві нічого закинути не можна, бо то вам парубок на своїм місці. Був стільки літ у мене, і я його випробував на всі боки та й можу кожного запевнити, що в нім пливе добра шляхетська кров... От нічого довго думати! Зробимо восени весілля, та й Олюнька піде до хати Дмитра.

— Мені здається, що вона ще молода,— замітив Андрій,— таж то їй лише на сімнадцятий рік пішло...

— Так? На сімнадцятий? А я гадав, що їй ще лиш на шістнадцятий... Коли так, то ще ліпше.

— Та все ще молода... і я ще не гадаю її віддавати.

— Ну, як хочете! Але я Дмитра цеї осені мушу оженити... від війська він уже звільнений. Ні, то ні, треба деінде шукати. Але я мислив, що воно для вас буде ліпше. Ось дивіться: взяв би Олюньку до своєї хати, а вас лишив би таки в її хаті та й рахунків не жадав би, як опіка скінчиться. Мали б ви святий спокій раз назавжди. А так не знаю, що буде. Трапиться хтось Олюньці, хтось порядний. Ви їй не батько, теж не зможете заперечити їй піти заміж, бо як ви не дозволите, то суд дозволить. А хоч би чекала аж буде мати двадцять чотири роки, тоді й без дозволу віддасться, як схоче і за кого схоче. А коли той "хтось" не буде мати своєї хати і до Олюньки пристане? Тоді забирайся, вуйку, хоч би й серед зими. Знаєте: з чужого воза і серед болота злазь! Отже, подумайте добре, поки скажете "ні". Я потрапив би остаточно й сам тої штуки, що домігся б через суд для Олюньки дозволу піти за Дмитра... але тоді Дмитро міг би впертися... і. може, схотів би Олюньчину хату знов якомусь Йоганові найняти. Подумайте добре! Я, видите, в тім ніякого інтересу свого не маю, але лише хотів би Дмитрові долю забезпечити, бо то мій свояк і добра дитина. Для нього міг би я і в місті жінку знайти, але я волію шляхтянку. А може, Олюньці з того буде яка кривда? Борони боже! Я за Дмитра ручаюсь, бо то добрий хлопець... Розумієте, язици[30]?..

— Та я, пане Якуб'є, проти Дмитра нічого не можу мати... Певно, що хлопець добрий і господарний...

— А видите, самі кажете... Ну, як же?

— Та дай боже в добрий час!

Подали собі руки.

— Але я гадав би, пане Єнджею, що ви ще нічого не говорили перед жінкою... Баби готові нам всувати, а ви самі видите, що то добрий інтерес для вас. У неділю я прийду в свати.

Андрій попрощався й пішов додому. Було йому трохи прикро, що треба буде віддати грунт та й робочі руки... Але до того мусило колись дійти. "Як не тепер, то в четвер",— думав собі Андрій, як переступав перелаз.

Ганні, розуміється, не сказав про те ані слова. Так само Ганна не говорила йому ніколи про те, щоб хто коли питав про Олюньку.

В неділю після обіду появився Шевко в новій капоті з Дмитром та ще одним поважним шляхтичем у хаті Андрія.

Ганна, як побачила Дмитра, здогадалася відразу, чого гості хочуть. Вона хотіла зараз утекти з хати і сховатися десь, але Шевко придержав її на порозі

— Ов! Щось вам, пані Єнджейова, не дуже милі гості, коли втікаєте... Почекайте трохи та прийміть нас хоч добрим словом, коли не вином-медом...

Нічого було робити. Ганна вернулася від порога. Андрій попросив гостей сідати.

— Може, вже здогадалися, чого ми прийшли до вас з кавалiром, коли у вас є панна...

— Та певно, що здогадалися,— каже Андрій,— ми дуже вам раді.

— Та чого говориш, коли не знаєш, про яку тут панну ходить, — каже Ганна, котрій саме тепер прийшло на гадку, чи не вдалось би своєї доньки за Дмитра віддати.

— Ну, коли так, то я скажу виразніше, — обізвався Шевко.— Ми прийшли з паном Дмитром Полошинським до панни Гелени Лукашевої в свати.

Олюнька, як почула ті слова, хотіла утекти з хати. Другий сват задержав її на порозі.

— Ото ладно, та так утікати перед шляхтою? Почекай трошки? Олюнька вернулася й залізла в кут за запічком, вся червона як рожа.

— Дякую за честь, панове шляхта, а я Олюньки не маю ще до віддання, вона ще дитина! — кинула зі злістю Ганна.

— Як лише тому,— каже з притиском Шевко,— то нема страху, щоб її не засватати.

Тепер обізвався Андрій. Він зміркував, що Ганна буде перечити, а йому хотілося показати перед шляхтою, що він пан у хаті, а не Ганна.

— То, панове, все жарти, що моя жінка говорить. Тут лише моє слово буде мати вальор, бо я Олюньці опікун. Отже, я дозволяю й погоджуюся з тим, щоб Дмитро взяв Олюньку, як лиш вона сама схоче за нього вийти...

— Ну певно, що так! — каже сват.— На милування нема силування.

Андрій звернувся до Олюньки:

— Що ж, Олюнько, підеш за Дмитра?

Олюнька не обзивалася, лише, відвернена до печі лицем, колупала пальцем у запічку.

— Та бодай подивися на нього, бо не будеш знати, котрий! — каже Шевко, підходячи до дівчини. Він узяв її за плечі та повернув лицем на середину хати.— Відтак у церкві могли б тобі замість гарного Дмитра підставити якогось каліку...

Олюнька глянула спідлоба на Дмитра й усміхнулася. Але в її чорних очах показалися сльози.

— Ну, говори, хочеш Дмитра, чи ні?

— Хочу,— відповіла несміло Олюнька, не підводячи голови.

— А підеш за нього з доброї волі? — питає далі Шевко.

— Піду...

— От і ладно! Видно, що розумна дівчина, коли таким гарним шляхтичем не помітує. Отже, пам'ятайте, панове, добре, що шляхетно уроджена Гелена Лу-кашева годиться вийти заміж за шляхетно уродженого Дмитра Полошинсь-кого. Дай боже щастя на довгий вік! Тепер поцілуйтеся!

Дмитро кинувся до Олюньки, обняв її міцно за шию і цілував, куди попало.

Шевко лиш підморгував на свого товариша-свата.

— Де ти, Дмитре, навчився так гладко дівчат цілувати?.. Видите, пане брацє, цілує, як з книжки. Вірте ж тепер тим вітрогонам у їх смирність! Вдає, що дівчини боїться як вогню, а дайте йому волю, то цілує, аж ляскіт іде...

Андрій шепнув щось Ганні. Вона пішла до комори, принесла хліб, масло, а сина послала за горілкою.

— Ба! Де ж хустка? — питає Шевко.

Ганна пішла до скрині й витягла нову хустину, певно, не для Олюньки прилагоджену. Показали Олюньці, як має хусткою перев'язати. Посадили молодят за стіл. Гості посідали.

— Дуже добре зробилося,— каже Шевко,— так я люблю. Пощо то довгого м'явкання, як коти на даху?.. Раз-два — та й по заручинах!

Першу чарку підніс Шевко

— Коли вже так ладно сталося, то нехай бог благословить з роси, з води ,аби ви були багаті щасливі й веселі, як свята землиця в петрівку! Любіться щиро, то й біда вам нічого не зробить. За ваше здоров'я, віват!

Дмитро випив до Олюньки Вона взяла чарку, поцілувала вуйка, вуйну і сватів у руку, випила трошки та поставила чарку на стіл.

— Ну, коли ж зробимо весілля? — питає Шевко.

— Та хіба аж восени.

— Певно, що восени, бо й робота тепер і нема нічого прилагодженого. Приданим займеться вже моя, бо є на те в мене сотка, що лишив покійний Лукаш, царство йому небесне! Але треба і волю його

сповнити. Весілля буде тихе, без музик. Візьмуть шлюб, поснідають у мене — та й до роботи. Що то варті ті всі гуки-пуки та й п'яничення цілих три дні або й більше?..

Гості закусили і стали прощатися. Дмитро поцілував Олюньку на прощання. Вона вже не соромилася й поцілувала його теж. Шевко тільки моргав своїми довгими вусами й посміхався. На відході каже до Ганни:

— Мене не згадуйте лихим словом, пані Єнджейова! Все вам пояснить ваш чоловік — мені не випадає. Тоді пізнаєте, що так буде найліпше, як лише може бути.

Але Ганна була лиха, як чорт, хоч нічого не говорила, бо Андрій потягнув собі трохи з тої оказії. Вона боялася, щоби не повторилося колишнє... бодай не згадувати!

XIV

Костиха сприйняла звістку про заручини байдуже. Олюнька не припала їй до вподоби. Вона гадала, що Дмитро повинен би оженитися з попівною. Та то ж було робити, коли таку пару вибрав йому Шевко, а Шевка трудно було дражнити. До того ж Дмитро ніколи не йшов проти волі вуйка, йому було цілком байдуже, з ким вуйко скаже женитися, а коли б вуйко колись зробив інакше, ніж думає собі про це Дмитро, тоді й попівна йому ні до чого.

Стали лагодитися до весілля. Шевкова поїхала сама до міста, накупила сукна, різних півсуконків, полотна, перкалю, пір'я на подушки, купила нову скриню, гарно в квіти розмальовану. Сорочки і спідниці дала пошити шляхтянкам-швачкам, хоч сама все виміряла й покроїла. Шевко купив білі смуші, дрібненькі, густі, на кожух і два великі лиси на комір. Вижидали Йоська, щоб те все пошив як слід.

Йосько був мандрівний кравець із третього села, що половину року ходив поміж людьми зі своїм молодшим братом Янкелем і заробляв голкою. Він ходив до дворів, до священиків і до заможнішої шляхти. Його всюди так хапали, що треба було його бодай на місяць наперед замовляти. А хапали його через те, що робив добре, умів добре кроїти, міцно шити і не крав, як то вміли робити інші мандрівні кравці. Був це дотепний та й веселий кравець і міг битися в заклад, що цілий місяць потрапить говорити одну казку за другою, цікаву і смішну або таку страшну, що слухачам волосся дибом стане. Те розказування казок нічого Йоськові не заважало в роботі. Він мав таку славу між шляхтою, що хто мав капоту з-під його голки, міг сміло уважатися за першого елеганта

в селі. Йосько, прийшовши до когось на роботу, сидів так довго, поки всього не закінчував. А щоб не втік, то в гарячий час, наприклад перед великоднем або різдвом, ховали його чоботи під ключ. За той час харчувався Йосько в корчмі, а поза тим живився печеними яйцями. Йосько набрав у тім неабиякої вправи; він завивав сире яйце в мокре клоччя й загрібав у гаряче вугілля. Одну лиш мав Йосько слабу сторону — всього дуже боявся. Боявся розбійників, а ще більше собак...

Того Йоська запросив Шевко до себе. Він мав пошити для Олюньки два шляхетські кафтаники, один зимовий на ваті, другий літній, сукману і хутро жіноче, сукном крите, з лисячим широким коміром. Крім того, мав пошити для Дмитра нову суконну капоту й камізельку.

Шевко наглядав за Йоськом, як той брав мірку і як кроїв сукно. Він на тім добре розумівся, а кравцеві таки недовіряв. Він мовив:

— Де ви бачили кравця, щоби не вкрав бодай кавалочка? Він не витримав би, хоч би на сукно дідько хвіст положив...

Прикликали Олюньку під мірку. Шевко робив свої зауваження:

— Тільки не роби дуже тісне, бо то не на місяць, ані не на рік, а вона виросте й погрубіє...

Олюнька тепер дуже змінилася й погарніла. Їй у голові не могло те поміститися, що вона незадовго вирветься з-під опіки своєї вуйни і стане сама господинею. А все-таки боялася тої незнаної будучності, як і кожна дівчина перед весіллям, котра серйозніше дивиться на світ і життя.

Коли Шевко запитав про її волю при сватах, вона не знала, що казати, але зраділа тим, що коли Шевко сватом, то мусить бути добре, бо він не може їй зла бажати, а покійний Луць казав його слухати.

Зараз-таки того дня, як відбулися заручини, Олюнька, скоро тільки гості відійшли, побігла на цвинтар і довго молилася на гробі свого дорогого дідуся. Відтак посиділа ще на могилі, поки не зайшло сонце, та аж тоді повернулась до хати, як худобу з пасовища гнали додому. Йдучи, вона так задумалася, що не знала, куди йде, не бачила тих людей, що зустрічались їй на дорозі, і ні до кого слова не промовила.

Вночі не могла спати. В голові снувалася всячина, як по млиновім колесі вода. Олюнька не могла взагалі зміркувати, чи то правда, чи тільки сон. Аж по других півнях заснула, але не мала спокійного сну. Перед її очима стояли свати, а на постелі лежав умираючий дідусь. Він хотів щось сказати на слова Шевка, махав руками, піднімав голову, але не промовив ні слова. Йому заперло дух і в горлі харчало. Відтак здавалось їй, що то не Шевко сватом, але дідусь сидить на лаві. Олюнька припала до нього, обняла за шию і стала цілувати в лице і в руки та питати, чи вона добре зробила, що згодилась вийти за Дмитра. Але дідусь не відповів нічого й сидів сумний, та лише по голівці гладив її рукою. Вона пробудилася, але сну не могла розгадати ні на зле, ні на добре.

Від дня заручин Ганна наче забула про Олюньку. Вона майже не говорила до неї нічого, хоч поводилася з нею добре. Часом лише виговорювала їй:

— Тепер уже вуйни не потребуєш, бо незадовго будеш сама собі панею, шляхтянкою...

Олюнька сприймала докори байдуже, бо вже привикла до дечого гіршого. Дали на заповіді й визначили день вінчання. Воно відбулося в неділю. Гостей було мало — самі свої.

Просто з церкви запросив Шевко всіх до себе. Шевкова подала обід, що про-тягнувся досить довго. Молодята сиділи на першім місці. Музик не було зовсім. Надвечір стали гості розходитися додому. Осталися лише Костиха й молоді.

— Слухай, сестро, — каже Шевко, — пам'ятай бути для неї рідною мамою та не забувай, що вона сирота й ніколи не зазнала доброї волі. Ти знаєш, яке зіллячко Ганна і як вона з Олюнькою поводилася. Нехай бідна хоч тепер відживе під твоїм оком...

— Ой, певно, панє брацє, що кривди їй не зроблю. Вона буде мені дочкою, коли б лише хотіла слухати...

Олюнька лишилася ночувати в Шевка. Дмитро з мамою пішли додому.

— Що ж ви, мамо, на те скажете? — питає Дмитро.

— Воно покажеться; але якби мало бути те, що казала Ганнка про Олюньку, то гіркий нам буде з нею світ...

— Та ще не знати, чого мав би бути гіркий світ? Коли вона пащекувала Ганні, то мені або вам певно не буде, бо візьму та й виб'ю.

Робити також мусить, бо не дам їсти,— та й що? Але все-таки навесні відберу грунт, куплю ще пару коней і загосподарюю, як сам знаю. Таки, правду казати, маєток ладний, а коли я вуй-ка послухав і оженився з тою, з ким він хотів, то, певно, мені це втроє оплатиться, бо вуйко тепер напевно мені запише. А того разом буде більше, ніж би я не знати де оженився та й не знати який посаг узяв, і те все моє — не чуже...

Костиха зрозуміла з тої бесіди, що Дмитро анітрохи не любить своєї жінки, а оженився з нею лише тому, щоб показати себе до кінця в ролі глибокого послушника для свого вуйка, та й відтак загорнути його маєток. Вона тим тішилася, бо так їй було вигідніше. Не потребує дуже няньчитися з Олюнькою, вчити її, поводитися з нею, як з дитиною своєю, бо Дмитро, певно, не буде ВІД неї того вимагати, і до бійки між ними заради Олюньки, мабуть, не дійде. Але з тої бесіди показався Дмитро грубим, корисливим, котрому всякі інші почуття були зовсім чужі, незнані.

— А ти любиш її? — спитала Костиха для певності.

— Ледве... Може, колись полюблю, але тепер вона мені така сама, як би й яка стара баба, з котрою вуйко казав би оженитися. Мені лиш одно в голові: стати більшим багачем, як вуйко, торгувати кіньми, волами й мати гроші.

Костиха подумала собі, що, певно, не буде сина намовляти, щоб любив жінку.

— От розумна моя дитина, бодай ти сто літ прожив за те слово! І я так кажу, що гроші — головна річ... За гроші дістанеш усього на світі, і можеш мати десять жінок, як захочеш.

— А мені на дідька стільки жінок,— каже Дмитро, як уже входили до хати,— або я турок, чи що? З одною не знаю, як вийду, і якби Олюнька

не мала того, що має, а вуйко не був таким багачем, тоді вона побачила б мене коло себе, як своє вухо.

Тої розмови мамуні з Дмитром не чув ніхто — ні Шевко, ні Олюнька.

Вона, бідна, не відійшла ще від тих вражень, які сьогодні пережила. Шевкова не відпускала її ні на крок. Шевко, здогадуючись, що жінка буде давати Олюнь-ці якісь ради й науку, вийшов кудись, лишив їх самих у кімнаті.

— Хвала богу, моя дитино, що вже твоя недоля скінчилася! Все воно інакше на своєму жити... Нехай тебе бог благословить, моя дитино, так як ти на те заслуговуєш!

Шевкова обняла Олюньку за шию й поцілувала в чоло.

— А як тобі гарно в тім чепці! От славна шляхтянка! Той твій Дмитро знав, що робить, та й хіба б дурень був, щоб такої ладної жінки не любив... Коли б мені бог був таку дочку дав, я не знала б, де її посадити.

В очах Шевкової показалися сльози, і вона зітхнула. Хотіла відігнати від себе сумні гадки й запитала Олюньку:

— А ти Дмитра любиш?

— Люблю,— сказала Олюнька та й сховала своє личко на грудях Шевкової.

— Люби його щиро! Він добрий чоловік і вартий того. Любіться, а бог буде вас благословити.

Балакали довго вночі. Шевко вернувся.

— А йдете ви, баби, спати, га? — каже нібито сердито.— Але перепрошую! Я забув, що то молода пані Полошинська, а я, старий, побачивши чепець, гадав, що то якась стара баба сюди прийшла. От раз шляхтянка! — сказав до Олюньки, піднісши її бороду злегка вгору.— Пара з вас гарна, ані слова!

Шевкова відвела Олюньку до ванькира.

— Спи солодко, моя доню, а завтра вже будеш спати у своїй хаті... Добраніч!

Олюнька поцілувала її в руку.

— Ну, що? Правда, що я добре зробив? — каже Шевко до жінки, коли осталися самі.— Такої другої пари в Закутті нема... хіба ми двоє... Правда, стара?

Він поцілував жінку.

— Певно, що ти добре зробив, але чи не запоспішно? Нехай би були ліпше пізналися. А то Дмитро майже не знає її, бо й по заручинах не хотів туди ніколи зайти...

— Е, ви, жінки, все своє... Не знати, на що здалося те м'явкання молодят? Поберуться, то й полюбляться, та й годі. Ми ж знаємо добре, яке одно і друге... обоє добрі. Ану ж би тим часом хто інший підсунувся та й схопив нам дівку з-під носа? Дмитро туди не заходив, бо він взагалі до дівчат неохочий, але я знаю, що з таких молодців найліпші чоловіки бувають.

— По-різному буває на світі... Але мені здається, що Дмитро дуже захланний на маєток...

— Ну, то має маєток та й уже заспокоїться.

— Але я все-таки боюся, щоб він з Олюнькою не поводився грубо. Воно таке бідне, прибите, таке загулюкане, що аж жаль дивитися; з нею поводитися б лагідно, як з дитиною...

— Нехай би з нею поводився зле або вдарив її, то зловлю за гичку і так вимолочу, що аж пір'я буде летіти! Бігме, що так!

— Я не кажу, щоб зараз мав її бити, цього було б трохи забагато, але вона така, що її можна більш болюче вибити словами, ніж різкою.

— Ти, Мариню, говориш, як дитина. Трудно, знову, щоб з нею цяцькатися... Але не сміє їй навіть злого слова сказати, бо не знаю, що я зробив би йому!

— От нехай бог боронить, щоб до того дійшло, щоб аж ти між них мішався. Гіркий то вже світ, як між чоловіка й жінку мусять пальцями тикати інші люди.

На тім розмова закінчилась, і полягали спати.

XV

Костиха в перший же день рада була дізнатися, чи правда те, що на Олюньку наговорила вуйна. Але трудно було зразу про все дізнатися, бо не випадало з першого дня починати сварку з невісткою, щоб переконатися, чи вона вміє відгризатися.

Костиха почала з іншого. Вона зараз-таки першого дня заставила Олюньку до роботи в хаті. То було найслабше місце, де можна було виявити Олюньчині хиби. Вона вміла з того або мало що, або й нічого. А Костиха вивіряла невістку. Казала їй виконувати то одну, то другу роботу. Закінчила на шитті. Іспит випав зле. Костиха не дала того Олюньці зрозуміти, але затямила собі все добре, й Олюнька впала в її очах дуже низько.

Коли Дмитро вернувся з поля, Костиха вийшла йому назустріч і повела за собою до городу.

— Нещаслива наша годинонька, сину! А то тебе Шевко вгостив! Та то така нездара, що її хіба б корчмарка за наймичку взяла... Нічого тобі не вміє зробити, хоч на сміх!

Дмитро ніяково каже:

— Та, може, ще навчиться.

— Навчитися тепер, як стала заміжньою? Ого! Пиши пропало! Того треба вчитися дівчині, як їй десятий рік мине, але не заміжній шляхтянці... Наша мала Мариня в сто разів більше знає, ніж та стара гойда!

— Ет! Робіть собі, що хочете... Ще я не мав би роботи, та тим собі голову сушив...

— Зле, сину, говориш! Ти собі повинен голову сушити, бо тут ідеться про твою шкіру, про твоє життя. А що буде, як мене не стане, а Мариня віддасться? Не буде тобі кому сорочки вшити, ані випрати, ані їсти зварити. А ще, не дай боже, якби знайшлися в тебе діти. Засмердівся б ти з цілою хатою, бо ніяк би ради не дав!

— Не бійтеся, мамо, в нас дітей не буде...

— Ото-то! Якби діти, пропав би ти в гною і в болоті...

Увійшли обидвоє до хати. Олюнька сиділа на лаві і щось пробувала шити. Робота йшла їй незручно, голка не хотіла в руці держатися, нитка плуталася й моталася. Костиха торкнула Дмитра ліктем і показала головою на Олюньку. Дмитро посміхнувся зневажливо, але не сказав нічого. Навіть не привітався з жінкою.

— Дайте, мамо, їсти, я дуже голодний.

Костиха стала класти миску на стіл. Вона хотіла вже сказати, що нехай би йому жінка подала, що наварила, але здержалася. Їй здалося, що ще рано таке говорити.

Олюнька сіла також до столу, та побачила, що для неї не було ложки.

— Ото моя невісточка навіть про ложку не подумала! — каже ніби жартома Костиха.— Нині ще мусиш їсти, якою можна, а завтра купиться. — З цими словами вона зняла з полиці стару, вищерблену ложку й подала невістці.

Олюнька не сказала нічого. Вона не здогадувалася, яким духом дише на неї Костиха.

По обіді Дмитро пішов у поле до роботи, а Костиха й Олюнька осталися дома. І знов Дмитро, прийшовши з поля, не сказав Олюньці й слова.

Пішли спати, Костиха лягла з Марійкою на постелі, Дмитро ліг на лаві, Олюньці Костиха сказала спати на запічку, бо на печі було ще душно.

— Ти тут будеш спати! Повинно би тобі бути добре, а взимку лягатимеш на печі... там буде тепленько.

Запічок був вузький і твердий, а про подушку Костиха забула...

Почалося нове життя в Олюньки, але воно не було анітрохи ліпше від попереднього. День у день одна й та ж робота: то в поле йти з чоловіком, то дома з Костихою. Як була в полі, Дмитро нічого з нею не говорив, ні про що не питав, хіба про те, що торкалося роботи. Він

поводився так, ніби Олюньки коло нього зовсім не було. А коли Дмитро з Олюнькою йшли в поле, люди ставали на дорозі й дивилися на них:

— А то щаслива пара, аж любо подивитися!.. От бідна сирота, не зазнала гаразду дитиною, то нехай їй хоч тепер буде добре...

Люди завидували Олюньці.

В хаті Костиха й не гадала дечого невістку навчити, поводилася з нею, як з наймичкою, що не вміє нічого робити та чекає лише, щоб добути свого часу, а потому — з богом!

З часом стала Костиха воркотіти, відтак стала таки вигадувати на невістку вголос та прозивати деколи помийницею.

Олюнька зносила все терпеливо. Вона зміркувала, що ні Дмитро, ні мама не люблять її, то й не сподівалася від них щирого слова. Костиха лаяла її, і їй привиділось, що то вуйна Ганна перекинулася в Костиху. Лаяна з маленької дитини, поштурхувана й попихана, привикла до того і ні перед ким ані одним словом була б не пожалілася. Лише коли оставалася сама, давала своєму горю волю — плакала тихо, втирала сльози й робила свою роботу далі.

Вона хотіла мати хоч одну щиру душу коло себе, що любила б її. Звернулася до Марині, чоловікової сестри, але й тут не знайшла ні крихітки серця. Мариня, коли надивилася щоднини, як мама і Дмитро поводяться з Олюнькою, стала й собі послуговуватися та помітувати нею й навіть не гадала звернутися до неї з добрим словом.

Олюнька замкнулася сама в собі. Ціла її розрада була, коли в неділю пішла до церкви, а по обіді сіла в хаті й читала свій молитовник. Тоді звичайно не було нікого в хаті. Дмитро йшов до сусідів побалакати, Костиха виходила з Ма-ринею також. Тоді Олюнька давала волю своїм гірким думкам і сльозам та плакала, аж в очах пекло. В сльозах тих

топила своє горе. Не раз кортіло її піти на цвинтар на могилу дідуся, але саме тепер настала болотиста холодна осінь, а цвинтар був далеко за селом.

Олюньці ставало щораз гірше. Не минуло ще три місяці від весілля, а вже Костиха давала їй їсти окремо, як наймичці. Пішло з того, що Олюнька молоко процідила не так, як треба. Костиха визвірилася на неї, споганила останніми словами, вкінці, як сідати до обіду, сказала, що з такою нехлюєю гидко їсти, і дала їй у мисчині окремо.

Дмитро зовсім не переймався тим, що мама збиткується над його жінкою. Це його анітрохи не обходило. Хоч би одно слово сказав на захист! Олюнька проковтнула сльози, але не боронилася ні словечком.

По одній такій домашній бучі послали Олюньку за чимось до Шевка. Костиха спершу ніколи її туди не посилала. Вона боялася, щоб Шевко не випитав Олюньку, як їй живеться, а вона щоб де з чим не виговорилася. Але тепер Костиха так з тим зжилася, що їй здавалось, ніби воно так і повинно бути, ніби Олюнька для того й створена, щоб на неї заодно гулюкати, сварити та поміту-вати нею. Тепер послала її до Шевка, забувши, що вона може її зрадити.

Олюнька плакала всю дорогу. Аж перед хатою обтерла сльози.

Шевкова дуже втішилася нею, прийняла її радо.

— А то горда шляхтянка, навіть не покажеться на поріг, — і стала її цілувати.— Та чого ж ти, моя доню, така червона на лиці, а очі аж кров'ю налилися? Чи не хвора або, не дай боже, не плакала чого?

— Я, тітко, не плакала... це від вітру так очі почервоніли й налились сльозами...

Олюнька хотіла усміхнутися, хоч серце краялося. Вона зібрала всі свої сили, щоб не розплакатися перед Шевковою, бо нізащо в світі не хотіла зраджувати своєї долі перед людьми.

Шевкова повірила. Те, що лице помарніло, приписувала іншій причині... Це вже було три місяці по весіллю...

— Ну, а як же тобі живеться?

— От як у господарстві при роботі...

Олюнька полагодила справу, ради якої послала її Костиха, і збиралася вертатись.

— Та посидь іще, Олюнько, і скажи дещо, — затримувала її Шевкова. — Скоро верне мій та втішиться тобою...

Олюнька боялася здибатися з Шевком. Перед ним могла проговоритися, а вона того дуже боялася, бо аж тоді Костиха видерла б їй очі.

— Ой, не можу, тіточко, не можу, тепер дуже пильна робота, і мамі борзо треба,— лепетала Олюнька і заспішила відходити.

— А що тепер робите? — запитала Шевкова, як Олюнька була вже на порозі.

— Дмитро молотить, а ми лущимо квасолю.

— Та зайди ще коли до нас, Олюнько, — гукнула Шевкова за нею вслід.

Костиха по відході Олюньки зміркувала, що не треба було пускати її до Шевка, щоб з чим не проговорилася, але вже було запізно завертати її. Тепер, як Олюнька прийшла, хотіла Костиха довідатися, чи вона не пожалілася перед Шевками.

— А ти мені, небого, ніде не винось з хати, що тут говориться, бо буде тобі зле!

— Або я що виношу?

Костиха не мала сміливості сказати просто, чого вона боїться. Треба було інакше про те довідатися.

— Зайди-но, Дмитре, нині до Шевка й довідайся, чи наша красуня не набрехала чого на мене,— каже Костиха, ввійшовши до стодоли.

— Та чого я туди піду, щоб вуйко мене поганьбив?

— За що має тебе ганьбити? Або ти їй коли зле слово сказав чи що? Можеш і забожитися на те.

Дмитро винайшов собі якесь діло і зайшов до Шевка. Його привітали радо.

— Щось ти, Дмитре, занадто з жінкою пестишся... не можна тебе ніколи побачити.

— Та от, як то при роботі... нема коли.

— А що там Олюнька? Як живете обоє?

— Добре, богу дякувати! Олюнька ще не привикла до господарської робот, але навчиться...

— Чому не мала б навчитися? Або до того треба такої великої філософії?

Дмитро зміркував, що Олюнька не пожалілася тут ні на що. Він був тому радий, бо не хотів втратити у вуйка доброї слави.

Шевкам і в голову не могло прийти, щоб Олюнька була така нещаслива, якою вона була насправді. Хоч Шевкова говорила чоловікові, що Олюнька помарніла на лиці, але обидвоє приписували це іншій причині й зовсім не надавали цьому ваги.

Вдома Дмитро про все розповів мамі. Костиха була дуже рада, але це нітрохи не полегшило Олюньчиної долі.

Коли Костиха переконалась, що Олюнька "твердої натури", стала з нею поводитися ще гірше, ніж раніше. Для неї було тепер безпечніше, бо вже не боялася, що Шевко знатиме про те і постоїть за Олюньку. Її лютила та ангельська покора й терпеливість, з якою Олюнька зносила всі пакості, що їй у хаті робили. Може бути, що якби Олюнька хоч раз була добре відгризлася, Костиха була б трохи змінила свою поведінку, хоч би для того, щоб в хаті не було криків і ґвалтів; але Олюнька привикла від ранньої молодості до нелюдяного поводження з нею, помітування й лайки і зовсім не думала боронити себе. Дійшло до того, що Костиха рада була позбутися невістки з хати.

— Десь інші люди вмирають, а тебе не може дідько взяти! Видно, що лихе не згине... Та який мені пожиток з тебе? Зав'язала світ моїй дитині та й усім нам через таку ледащицю гірка година...

І далі Костиха поводилася з Олюнькою гірше, ніж з останньою наймичкою. Вона стала для неї вже і страву гіршу варити, а бідна Олюнька не мала для своєї оборони нічого більше, хіба сльози, котрі нічого не помагали...

Дмитро ані гадав боронити жінку, хоч те зневажання її відбувалося таки на його очах. Він при тім поводився так, як би мама собаку з хати виганяла.

Костиха посилала невістку до найтяжчої роботи. Виганяла її серед найбільшої завірюхи до ріки прати білизну та не дала їй навіть у що гаразд одягнутися. Олюньку поколювало від того у грудях, і вона тяжко кашляла по ночах на своїм запічку. Але це нітрохи не зм'якшило Костихи. Вона не те що не старалася допомогти невістці, але ще проклинала її, що не дає їй уночі спокійно спати.

Становище Олюньки було страшне, безвихідне, ще гірше, ніж у вуйни. Там усе ще вона мала надію, що колись її біда скінчиться; там постояв за неї деколи вуйко, та й Шевко наглядав за нею; тут ніхто не знав її гіркої долі, бо зверху все ніби виглядало так ладно, що аж люди їй завидували. І вона нізащо в світі ні перед ким не пожаліється... І так мало тривати завжди... аж до смерті. Вона не надіялася привернути Дмитра до себе, хоч би й Костихи не стало. Вона пізнала його грубу, безсердечну вдачу... Таж він з нею ніколи навіть не поговорив...

Раз каже Костиха до сина:

— Коли той непотріб мені вже раз з очей щезне?

— Та як щезне, коли я з нею шлюб узяв? Зрештою, що я мав би з того, якби вона, даймо на то, втекла від мене, коли б мала куди? Була б хіба нова біда, бо Шевко розгадав би все, а тоді всі мої надії пропали б, як сіль на воді...

— Але добре було б, — каже Костиха, — якби вона де щезла. То було б щастя для тебе, для нас усіх. Дітей, хвала богу, нема, ти взяв би по ній четвертину, а то також щось варте, ну і міг би ще раз оженитися... Часом, сину, —-додала вона, усміхнувшись,—і на жінці можна дещо зискати.

Костиха очевидячки дуже охоче пестилася любенькими гадками: як би то добре було, аби Олюньку дідько взяв... чимскоріше.

Дмитрові, що був чоловіком захланним і хотів конче без труду збагатитися, та гадка, що Костиха йому піддала, залізла цвяхом у голову.

"Як би тої біди позбутися так, щоб вийти з гонором!" — міркував Дмитро цілими днями.

— Добре ви, мамо, казали, щоб не було в нас дітей. З дітьми вдівцеві тяжче оженитися, а так коли б Олюнька заков'язла, я був би ще як кавалір.

Але Олюнька мучилася, а вмирати не хотіла.

XVI

Тої зими Шевко простудився і тяжко занедужав. Привезли лікаря з міста. Він пустив хворому кров, поставив п'явки, але запалення легенів було таке сильне, що зовсім не подавав надії на видужання.

— Той чоловік сильний, має багато крові, а такі люди ледве виходять із цеї слабості...

Шевко вижидав смерті з резигнацією і приготувався до всього. До хворого прибіг Дмитро, та аж потерпав зі страху, щоб вуйко не вмер без заповіту, бо тоді цілу спадщину забрав би брат як найближчий свояк, а йому б не дісталося нічого.

Хату Шевка огорнув смуток. Його любили всі, навіть наймити. Всі посходилися до хати й обступили хворого. Послали до міста хлопця на коні по ліки, що приписав лікар. Шевкова не хотіла завдавати хворому більше жалю і намагалась не показувати по собі, що плаче. Дмитро

стояв, опершись об ліжко, і собі хлипав. Та лише він сам знав, за чим він плаче, чого йому жаль і чого боїться.

Шевко казав прикликати кількох поважніших сусідів і став говорити заповіт. Він сказав притомно й виразно, що лишає жінці все, а по її смерті має все дістатися Дмитрові. Для челяді поробив лише малі заповіти.

Дмитро слухав те та аж таяв з радості. Не міг лише діждатися, коли писар закінчить своє писання, щоб часом дечого не пропустив. Але писання йшло повільніше, ніж собі того неписьменний і нетерпеливий Дмитро бажав. Він у думці частував писаря всіма лихами за те, що йому робота йде неспірно. "Ану ж вуйко сконає, поки підпише, а тоді все пропало! А бодай тобі, нездаро, руки покрутило!" Та в тій хвилі пригадав собі, що було би гірше, якби так сталося, і зараз свій прокльон відкликав. Він мінився на лиці з великої нетерплячки — то блід, то червонів — і не міг устояти на своїм місці, переступаючи з ноги на ногу. Але ніхто не помітив, бо всі були звернені до хворого.

Хворий закашлявся. Кашель був тяжкий і болючий, аж хворий посинів на лиці. "Ого, вже вмирає, вже пропало! Ой, боже мій, не бери його ще, нехай підпише!.. А бодай би ти, писарю проклятий, сім літ конав! Нащо до того братися, коли не вмієш?.. Свині тобі пасти, а не письмо робити!.. Ого, вуйко вже не дихає... ой! ой!.. Та ні, легше йому, слава ж тобі, господи! Аби ще хоч півгодинки витримав... може, за той час оте ледащо набацькає, що почав... Ну, він, проклятий, тепер ще ніс витирає! Може, ще схоче табаки понюхати?.. Ая, бігме, нюхає табаку і знов ніс витирає, а бодай він тобі відпав! Який чорт ту табаку видумав на мою гризоту!.. Ну тепер чейже вже кінець! Ну, закінчив уже... О, він ще придивляється... Та якого біса придивлятися? Не бійся, дідько язиком не злизав те, що ти цілу годину паскудив... А тепер піском засипає, скарана моя година! Нащо засипати? Чого то люди не видумають писати чимсь таким, щоб відразу було сухе?.. О, вуйко знов кашляє... ще його кольки зіпруть і згине, певно, згине, а я буду дивитися, як у мене інші

заберуть усе з-перед носа... Ну, вже раз, уже сунься, ведмедю, до підпису... та рухайся, ти!.."

Писар підставив під письмо якусь дощечку, наблизився до хворого і прочитав уголос, що було написане.

— Ви чули, пане Якуб'є, що я читав?

— Чув,— відповів Шевко слабим голосом. — А чи така ваша остання воля?

— Така.

— Ну, підпишіть!

Писар устромив перо в слабу руку Шевка, і той креслив на папері великий хрестик.

Дмитро зітхнув глибоко. "Слава ж тобі, господи! А мені здавалося, що з того нічого вже не буде..." Тепер Дмитро приступив до вуйка і почав цілувати його в руки. Він плакав... розуміється, сльозами радості. Відтак закрив собі долонями очі й метнувся з хати. Радість трохи не розсадила його.

— Бідний хлопчисько! Як він мене дуже любить! — каже Шевко до шляхти, що стояла коло нього.

Дмитро не йшов додому, а летів, немов на крилах — так бодай йому здавалося; увійшов до хати в шапці, випрямився, а з лиця сіяла така радість, ніби світ здобув.

— А як вуйко мається? — питає Костиха.

— Записав мені все!.. Щойно списали тестамент...

Костиха моргнула на Дмитра, щоб зважав на те, що Олюнька слухала. Але Дмитро хотів далі говорити. Костиха гримнула на Олюньку:

— Та рушай трохи за двері, провітришся... Не все мусиш слухати, що тут говориться...

Олюнька не сказала ні слова й вийшла з хати. Їй самій не мило було сидіти між тими людьми та слухати такої нелюдської мови. Вона жаліла за Шевком, хоч це був для неї чужий чоловік, вони ж нібито свояки, а тішаться його смертю.

— Ну, як же? Говори! — напирала на сина радісна Костиха.

— Та як? Цілком просто: записав за життя жінці, а по її смерті — все моє!

Костиха похитала головою:

— Нема, сину, чим так дуже тішитися... Це орел під хмарами. Шевкова ще здорова баба і бог знає, як довго буде ще жити...

— Але може й за тиждень клапнути... все є надія!

— Дуже далека...

Тепер Дмитро зміркував, що справді нема так дуже чого радуватися, бо Шевкова може жити довго. Він трохи охолов з першої радості. Костиха зміркувала, що Дмитро повісив ніс, та й хотіла його потішити.

— Та воно правда, що надія є, і воно все не втекло би... вуйна не вічна... Але тепер інша біда: де те опудало своє подінеш? Вона вічно

буде тягнутися за тобою, як гріх смертельний... Оту щоб де біда взяла, то було б добре! Тоді ти був би вільний, і за тебе пішла б найперша багачка, бо все ж, хоч воно зразу не так багато, є надія, що, як Шевкова клапне, ти будеш багачем на три села...

— Що мені з нею робити? — сказав Дмитро і почухався за вухом.

Тимчасом Олюнька не втерпіла, щоб не піти до Шевка, відвідати його. Побігла найближчою дорогою городами і стала під хатою. Хотіла відпочити з утоми і стала обмітати сніг із чобіт. Відтак увійшла несміливо до хати і привіталася з Шевковою, цілуючи її в руку.

Глянула на Шевка, та аж налякалася — такий був змінений! Вона знала його як чоловіка здорового й сильного, а тепер лежав немічний, аж очі в голову сховалися. Олюньці стали сльози в очах. Вона любила Шевка, бо він нагадував їй дідуся та й за нею побивався. А що її так нещасливо висватав, то він цьому зовсім не винен... ніхто не міг сподіватися, що таке буде.

Шевко, побачивши Олюньку, усміхнувся, прикликав її рукою до себе. Олюнька, хлипаючи, наблизилася до хворого і стала цілувати його в руки.

— Не плач, моя дитино, без божої волі нічого мені не станеться... А що там Дмитро, дуже за мною побивається, чи вже успокоївся трохи?

Олюнька не відповіла нічого. Їй стало так соромно, що за її чоловіка таке говорять, що не лише обізватися, але й очей на Шевка підвести не сміла.

Лікар, що був у Шевка рано, обіцяв ще заглянути до нього ввечері, коли повертатись буде з третього села від хворого, до котрого за одним заходом поїхав. Уже було пізно ввечері, як на обійсті задзвонив дзвінок від саней.

Олюнька, що цілий час сиділа в Шевка, хотіла саме тепер іти. Але Шевкова затримала її.

— Пожди трохи, почуєш, що доктор скаже тепер... Олюнька присіла знов на стільці.

Лікар скинув з себе кожух у сінях і, потираючи руки, увійшов до кімнати, де лежав хворий. Він грівся поки що коло печі, щоб з холодом до хворого не приступати. В хаті стало тихо. Лікар приступив до хворого, поміряв пульс, постукав по грудях, приклав вухо до грудей, до плечей, казав хворому глибоко дихати, стукав знов та вкінці тільки плечима знизав. Опісля, усміхаючись, обернувся до Шевкової:

— Нащо ви мені, пані-матко, хворого підмінили?

— Як то? — питає Шевкова, не розуміючи.

— Та так! Я лишив рано такого хворого, що не був певний, чи його ще живого застану, а тепер натомість знаходжу чоловіка, котрий буде здоровий і ще довго поживе. Вся небезпека вже минула, і на те маєте моє слово!

— Боже мій, який ти для мене ласкавий! — промовила Шевкова і клякнула перед образами.

Вона більше плакала, ніж молилася, але це вже були сльози радості. До неї прилучилася й Олюнька. Лікар дуже радів: за багато років праці він не пам'ятав, чи йому таке коли вже траплялося.

— То вам кажу,— говорив до Шевка,— що це чудо невидане. Рано... я вам не говорив... було з вами дуже зле, а тепер за один день дуже поправилося!

Шевкова тим часом поставила на столі хліб, масло й гарячу воду з гараком та стала лікаря припрошувати. Лікар був голодний і змерз, тож радо прийняв запросини.

Тепер Олюнька попрощалася й пішла додому, щоб чимскоріш донести своїм радісну вістку. Вона й не подумала про те, що тою вісткою зробить своєму чоловікові та його мамі велику прикрість. Увійшла в хату рада, якою ще ніколи не була, й каже:

— Вуйкові, хвала богу, полегшало!

В Костиху і Дмитра наче грім ударив. Обоє переглянулись і подумали: "Який чорт йому поміг, коли рано лікар казав, що напевне не вийде?"

— А хто тобі таке казав? — спитали Олюньку.

— Я там була, коли приїхав лікар, що кудись за день їздив, і він сказав, що вуйкові дуже поліпшилося... вже буде жити.

Олюнька говорила ці слова з такою веселою усмішкою, її очі так радісно світилися, що аж любо було на неї поглянути.

Дмитро був лютий. Він почастував у думці того лікаря всіма хворобами, а Олюньці був би язик видер за те, що йому таку новину принесла.

— Іди, Дмитре, подивися сам,— каже Костиха,— ця дурна сама не знає, що говорить...

Костисі здавалося, що, може, Олюнька навмисне таке говорить, щоб їх налякати, бо спостерегла перед тим, як вони тішилися сподіваною смертю вуйка. Костиха вважала в тій хвилі Олюньку за дуже злісну людину.

Дмитро зібрався зараз і пішов до вуйка. Йому не могло в голові поміститися, щоб вуйко так скоро міг видужати, коли вже одною ногою був на тамтім світі. "Хіба сам чорт вмішався, щоби мені пакость робити! Та як же? Я тремтів зі страху, щоб не вмер, поки не підпише тестаменту, а тут лікар каже, що видужає... А може, той лікар лиш так вуйні сказав, аби більше грошей узяти? Докторам нема що багато вірити..." Так потішав себе Дмитро. Але все-таки чим ближче до хати Шевка, тим менше мав надії, і, ввійшовши в сіни, таки зовсім втратив її, коли побачив, що вуйна саме тоді переходила з кімнати по пекарні обрадувана і привітала його з усмішкою.

Тепер годі було Дмитрові удавати сумного. Він, як заходив у хату, розвеселив лице, наскільки йому лише сил стало.

— Я ось так прочував, що вуйко з того вийдуть... От, хвала богу, нехай вони живуть ще довгі літа!..

Лікаря вже не було в хаті. Він порадив, що треба далі робити, і поїхав додому. Дмитрові здавалося, що якби був його застав, то роздавив би як жабу.

— Богу дякую за це,— каже хворий,— хоч нітрохи не боявся вмирати. Мені хіба було моєї старої жаль, бо вона не дала б собі ради з тим господарством.

— Таж я вуйни не покинув би! — скоро озвався Дмитро.

— Я знаю, що ні, але все воно не так ішло б, як треба, бо хоч ти добра дитина і я про те знаю, але ти мусиш про своє дбати... Що найгірше,— говорив далі Шевко,— то те роблення тестаменту. Таке воно якесь прикре, що бодай бог боронив! І я собі постановив більше тестаментів не робити, хіба б мусив. Але до того, певно, не прийде, бо я знаю, що ти добрий хлопець... Хіба б Олюньку перестав любити,— мовив

Шевко, усміхаючись (він навіть і в гадці не мав, щоб коли до того дійшло),— тоді, небоже, не дав би я нічого...

Дмитро аж затрясся від цих слів, хоч не показав того по собі. Він зміркував, з котрого боку загрожує йому найбільша небезпека, і коли б вуйко розкрив його душу та довідався, що в нього в хаті робиться, певно на шматки подер би зроблений тестамент...

Дмитро хотів чимскоріш зійти вуйкові з очей. Він не міг подивитися на Шевка, щоб часом вуйко не розгадав чого, та й, крім того, йога страх як тягло додому. Дмитро у тій хвилі був схожий на чоловіка, котрий пригадує собі, що дома лишив тліючу головню в соломі й ось-ось може вибухнути вогонь... Треба було грізну небезпеку чимскоріш усунути, а Дмитро не знав, як до того братися. Але нехай буде що хоче, а йому треба йти звідси додому. Дмитро спитав чемно:

— Чи вуйкові не треба чого від мене тепер?

— Ні, не треба! Йди, сину, додому, бо Олюнька дуже затужить за тобою... Дмитро поцілував обох Шевків у руки і вийшов за двері. Звідси через городи побіг додому.

При Олюньці годі було з мамою говорити про те, що почув від вуйка. Треба було конче Олюньку з хати випровадити.

— Чи ти нині напувала коней?,— питає Дмитро жінку навпопад, як увійшов до хати.

— Ні,— каже Олюнька,— гадала, що ти напоїв.

— Він напоїв, о, яка розумна! — відізвалася Костиха,— а їсти б їла, аж живіт тріщить... ти, неробо!.. — — Гони мені зараз коні до води! — крикнула Костиха.

— Таж там уже ніч! — каже Олюнька з острахом.

— Зараз мені гони! — кричала Костиха.— Не бійся, дідько тебе не вхопить! Надворі світить місяць.

Нічого було робити. Олюнька пішла до стайні, щоб повести коні до ріки. По її відході Дмитро приступив до мами й каже стиха:

— Зле, мамуню! Вуйко буде жити, але казав, що вже не буде міняти теста-менту, хіба б, каже, треба було, якби я перестав Олюньку любити. Мене від того аж заморозило. Ото якби він знав, що в мені сидить... нехай бог заступить! Він те опудало чогось дуже любить і за нею побивається, мовби то його рідна дитина...

— О, має за чим! — обізвалася Костиха.

— Що кому до вподоби, але так є. І знаєте, мамуню, що якби Олюнька де в чім проговорилася, то страх, що б то було!..

— Вона не скаже нічого, коли дотепер не сказала...

— Хто то може знати? Як їй так будете допікати, то, може, не витримає й піде пожалітися.

— А ніби ти їй менше допікаєш? Таж ти також не промовив до неї доброго слова...

— А хто ж мені порадив, як не ви? Не наказували ви мені, що нехай бог заступить, аби в нас були діти?

— Я ще й тепер тобі скажу, що нехай бог заступить, бо ви б обоє засмерділися...

— Отже, видите, що я не можу інакше.

— Я також не можу інакше. Трудно від мене вимагати якихось любощів, коли я її не терплю, як пса. Та нероба зав'язала тобі світ...

— Буде зле, мамуню, вона так не видержить довго, і колись терпець урветься...

Костиха задумалася.

— І так може бути... Треба би на те щось порадити.

— Може, знайдеться якась рада,— каже Дмитро,— але яка?

— Хіба б її дідько взяв звідси, бо іншої ради не бачу.

Дмитро не спав цілу ніч. Він перекидався з боку на бік, зітхав і охав.

Від того дня Дмитро дуже змінився. Він був роздратований і задуманий. Ніяка робота його не бралася і нічого не говорив з мамою. За Олюнькою наглядав пильно, щоб часом до вуйка не забігла. Коли мама за своїм звичаєм гримала на Олюньку, він ставав дуже нетерпеливий, хоч не говорив нічого. Сам забігав до вуйка дуже часто і тут скупчував усі свої сили, щоб показати себе веселим і обрадуваним тим, що вуйко приходить до здоров'я.

Шевко дійсно з дня на день ставав здоровшим. Його залізна вдача переборювала тяжку хворобу.

За кілька днів мороз пустив цілком. Сніг став танути, на ріці пустив лід. Це було по Йордані, а в ту пору часто так буває.

До того зірвалася сильна буря. Від полудня дув сильний вітер і забивав дрібненьким дощем та гнався від села до ріки. Ще не смерклося добре, як Дмитро вернувся від Шевка.

— Олюнька, ану гнати коні до води! Та візьми з собою коновки і принеси за одним заходом води додому!

— Та там нема вже ополонки, лід поламало й вода прибрала,— каже несміло Олюнька..

— Гони, коли кажу! — закричав скажено Дмитро, а голос його був якийсь захриплий, наче крякання ворони.

Він трясся цілим тілом. Руки його дрижали, що не міг уздечки коневі на голову закласти, коли помагав Олюньці виводити коні.

— Та води я принесу з криниці,— каже Олюнька.

— Принесеш з ріки, бо з криниці до прання не годиться...

Олюнька закинула коромисло з коновками на плече, коней взяла за поводи і, чалапкаючи по талому снігу, пішла до Дністра. Холодний вітер віяв у плечі Олюньці й гудів та свистів між галуззям верб, піднімав таке страшне виття, начеб з самого пекла вирвався.

Дмитро покрутився по обійстю, потім забіг до сусіда, хвильку посидів, закурив люльку й вийшов. Сусід нічого по нім не запідозрив.

Олюнька не вернулась більше ніколи: пропала...

XVII

Другої днини удосвіта Дмитро пішов до Шевка і став розпитувати, чи не ночувала там його жінка, бо десь її від учора звечора нема. З тим самим зайшов відтак до вуйни Ганни, по сусідах, але ніхто не знав, не чував про Олюньку. Вже аж перед полуднем прийшов знов до Шевка, сів на лаві з розпукою, постогнав тяжко, закрив очі долонею й каже:

— Нема вже моєї Олюньки!

Шевко, що почав уже проходжуватися по хаті, був тою звісткою дуже прибитий і не міг зміркувати, де б Олюнька так нагло могла подітися. Він знав її від дитини і не смів навіть подумати, аби Олюнька від чоловіка втекла,— вони ж так дуже любилися! З Олюнькою мусило трапитися якесь нещастя.

— То дивно, що могло з нею статися? — говорив ніби сам до себе.— Втекти певно не втекла, хіба би здуріла, а вовк також не з'їв її, бо ж то не дитина, та й у селі вовків нема... Але не впадай, Дмитре, в розпуку, не гризися, бо хто знає, що ще покажеться... заспокойся та й поговорим про те поволі, розважливо...

Шевко ходив по хаті і міркував довго, потираючи собі чоло рукою. Вкінці сів на постелі.

— Коли ти її, Дмитре, востаннє видів?

— Як я йшов учора надвечір до вуйка, то ще була, а як вернувся додому її вже не було.

Дмитро говорив поволі, ніби прислухаючись до своїх слів. Це, розуміється, була перша відповідь, яку він давав про Олюньку. Він хотів добре собі її за= пам'ятати, щоби так само відповісти й опісля, якби його питали.

— А мама що казала, як ти її питався про Олюньку?

— Мама казала: "Олюнька погнала коні до ріки напувати".

— В таку завірюху? Нащо ж мама таке дозволила?

— Та Олюнька сама пішла, так що й мама не виділи коли.

— Ну, а де ж коні?

— Та коні самі прийшли додому.

— Господи святий, хіба втопилася? Там, кажуть, лід пустив на ріці... Га, в нещасті кожний чоловік може голову втратити... Та тут треба було зараз піти над ріку... може, який слід остався.

— Мені й до голови не прийшло, що вона втопилася.

— А де ж могла подітися?Та біжи зараз над ріку, може, який слід знайдеш! Біжи скоро!

Дмитро вибіг з хати.

— Що ти, Мариню, на те говориш? — питає Шевко жінки, коли Дмитро вийшов з хати.

— Нещастя та й годі! Я того всього якось не розумію. Щоб Олюнька сама в таку непогоду гнала коні до ріки, це не може в моїй голові поміститися. Таж там навіть ополонки нема, то й коні напувати небезпечно... Я того всього не розумію. Олюнька якась була така марна, бліда й посумніла останніми часами...

— Та знаєш добре, чого вона була бліда, але щоб жінка в такім стані здуріла та йшла топитися, я того не чув іще, відколи живу.

— Не конче мусила топитися,— поправила Шевкова,— може, лиш так випадково зсунулася в воду...

— Але все ж треба на те божевільного, щоб у таку паскуду гнати коней до ріки, коли до криниці не так далеко... З нею вже що сталося, те сталося... мені здається, що вона вже не живе... Але мені Дмитра дуже жаль. Бідний хлопець! Він її так дуже любив... Буде за нею побиватися, плакати. Гіркий йому тепер світ: ні вдівець, ні молодець...

— Е, не бійся, забуде з часом та й ожениться.

— Ба, коли б то так легко можна оженитися! Тепер треба вичекати довго та й до суду подавати... З тим великі короводи, і то буде літа цілі тягнутися. От, пам'ятаєш, Лесевої Магди чоловік, що десь на війні загинув, та не знали де... скільки-то наїздилися та наплатилися, поки дозволили їй віддатися?

Шевкова похитала головою.

— Бідна дитина! Ціле своє життя гаразду не зазнала та й так марно пішла зі світу...

Шевковій стали в очах сльози.

Дмитро не пішов на ріку, лише просто додому.

— А що? — питає Костиха.

— Нема ніде... Слухайте, мамо! Пам'ятайте, щоб ми однаково говорили, як будуть вас питати, бо ще хто знає, що з того може бути? Я казав Шевкові, що як я пішов до нього, то Олюнька сама повела коні до ріки, а потому коні вернулися самі. Так треба й вам говорити.

— Ей! Чи не втекла вона куди!

— Ледве! Шевко каже, що, може, втопилася, як напувала коні...

— Дав би то бог, але мені не здається. Вчора було досить видно надворі, трохи місячок світив, то якби була виділа, що поганий доступ до води, була б не лізла... Але якби втопилася справді, тоді мали б ми раз назавжди святий спокій, що тої потвори з хати позбулися...

Дмитро пішов до Шевка і сказав, що жодного сліду не знайшов, бо через ніч дощ змив стежку геть дочиста.

— Хіба один бог святий знає, що то могло статися! — каже Шевко.— А мені таки здається, що мусила втопитися. Пішла небога необережно до води, посковзнулась, а може, ще вітер її потрутив, та й пішла під кригу... А вода велика?

— Буде більше як до половини берегів.

— О, то справді велика!

— Я, вуйку, таки поїду до Чертилич ворожки поспитати... може, вона мені що скаже...

— Дурний ти зі своєю ворожкою! Вона знає стільки, що й я або ти. От наплете тобі дурниць та й гроші видурить... По-моєму, ліпше б дати знати шандарам, щоб про неї розпитували в тих селах, що над рікою... може, де тіло піймають...

— А я таки поїду! Нехай уже знаю, яка мене доля жде.

І Дмитро став страшно плакати, закрив собі лице долонями і нібито з великої розпуки товк головою до стола.

— Та бо не будь, Дмитре, бабою! Вже їдь собі й до ворожки, коли наважився, але не розбивай голови, бо то тобі анітрохи нічого не допоможе!

— Я ніколи їй марного слова не сказав,— голосив Дмитро.

— Ледве чи вона тому що винна... Випадок нещасний та й годі! Дмитро хлипав ще довго, а відтак попрощався й вийшов. Другої днини рано Дмитро запріг коні й поїхав до ворожки.

По цілім Закутті рознеслася вістка, що Олюнька десь пропала. Люди по-всякому проте говорили. Довідалися про те і Ганна з Андрієм. Андрій ходив як затуманений і не знав, як собі те пояснити. Він жалів за Олюнькою, бо любив її.

Але всі були тої гадки, що Олюнька пішла з водою, як напувала коні, бо втекти не мала де й не було чого. Таж вони з Дмитром так гарно собі жили, аж любо було на них поглянути!.. Ніхто не чув, щоб їй Дмитро лихе слово сказав, та й вона ні перед ким не жалілася. Нещастя та й годі! Воно вже не раз таке траплялося, що хтось утопився...

Дмитра не було два дні дома відтоді як поїхав до ворожки. Коли ж повернувся, став розказувати людям, що ворожка в Чертиличах дуже розумна. Вона вгадала все дочиста. Сказала йому, що жінка живе напевно, але сховалася в чужім селі, в такім, де дві ріки розходяться, а дві сходяться. До того села нехай іде. Перед селом здибає собаку. Нехай іде за нею, а вона заведе його просто на те подвір'я, де його жінка сховалася. Казала йому також, що в його городі під одною сливкою закопані гроші. Але хто схоче навмисне ті гроші добувати, то його геть покрутить. Лише хто випадково копав би під тою сливкою, то йому нічого не сталось би.

Люди стали міркувати над тим ворожінням. Ніхто, навіть з бувалих людей, не знав про таке село, де б дві ріки сходились, а дві розходились. А вже за гріш-ми ніхто не копав би був нізащо в світі.

— Треба таке село пошукати! — вирішила шляхта.

Шевко ворожіння таке висміяв:

— Як ти, Дмитре, можеш вірити в такі нісенітниці, що тобі якась баба наговорила? Шукай вітра в полі! Коли вона така розумна, то чому не сказала відразу, як те село називається? От дурний, слухай, то хитра баба наговорила! А щодо тих грошей, то таки бреше. Слухай, Дмитре! Якби ворожка знала, де лежать які гроші, то вона перша випорпала б їх і була б страж яка багата... От, шельма, морочить людям голови!

Але Дмитро, хоч сам не вірив у те ворожіння, хотів таки розшукати таке село, де дві ріки сходяться, а дві розходяться, і, запрігши коні, їздив цілий тиждень по околиці. Він хотів показати, що дуже хоче жінку відшукати.

— Я з нього й не надто дивуюся, — мовляв, було, Шевко. — Любив її дуже, та й хоче докласти всіх сил, щоб відшукати...

Дмитро повернувся зі своєї мандрівки, але такого села не знайшов.

Від того часу минуло шість тижнів. Усякі намагання відшукати Олюньку були даремні, бо й жандармерія, повідомлена про все, не могла нічого розпитати. Дмитро все ще удавав сумного, а люди стали забувати про неї.

Костиха була дуже рада, що Олюньку вже нарешті дідько взяв. Тепер мали розв'язані руки.

— Тобі би, сину, наглядіти десь жінку! — каже Костиха. — Тепер чейже Шевко не буде так мішатися, коли перший раз не пощастило...

— Е, мамо, так скоро не можна. Що люди сказали б? А особливо вуйко дивились би криво. Я нібито так розбиваюся за першою жінкою, а тут уже шукаю другої, поки ще місце не застигло... Треба ще трохи вдавати заплаканого,— каже Дмитро, сміючись.

— Але ж бо ти, Дмитре, вмієш удавати, вмієш! Я б так, бігме, не потрафила...

— Бо інакше годі! Якби я показував перед людьми втіху з того, що Олюнька пропала, то що люди сказали б? Господи, ще говорили б, що я її сам утопив...

Дмитро знов засміявся.

— Боженьку мій, а хто ж міг би таке на тебе подумати, моя дитино! Я тому сама очі видряпала б!

— Я маю свідків, де я був тоді, й нічого мені не може статися! — кричав Дмитро, начеб його справді хто допитував.— Або то так трудно самому втопитися? Посковзнулася та й пішла у воду! А може, дідько до неї приступив та й сама скочила з берега... Хто то може знати?

— Та вже чи так сталося, чи як, одно добре, що мені поперед очима не снується! — закінчила розмову Костиха.

XVIII

— Панє Цибульський! Може б ми пішли нині на ріку з волоком, га?

Так говорив знайомий уже нам Базьо до свого сусіда Цибульського, що займався також ловлею риби.

— Може! Я вже давно не був над рікою і не знаю, що там діється.

— Я був нині. Вода чиста як сльоза і цілком спокійна... лід уже відплив.

— Як так, то варто піти. Тепер великий піст, то можна буде добре продати... було б на сіль.

— І я так кажу, — говорив Базьо, — але з крошнею нема чого йти. Тепер повинна бути риба грубша,— то що крошнею зробиш? Волком то й сома витягнеш?

— А коли підемо!

— Хіба як смеркнеться. Ніч не дуже-то буде темна, бо тепер місяць цілу ніч світить.

— Добре, добре, я зайду до вас.

Увечері того дня вибралися Базьо з Цибульським на рибу. Умовилися, що затягнуть волок коло "стежки" і дійдуть до села. Коло тої "стежки" вода була спокійна, бо туди ніхто не гонив худоби до пійла.

Базьо виліз на під, здійняв свій волок, що там спочивав від осені. Оглянули його обидва при світлі, чи нема де діри, звинули і взяли довгі дрючки, котрими мали рибу з-під верболозів виганяти, взяли кварту горілки, хліба, солонини і сірників та кілька віхтів соломи.

Базів вихованець, котрого Базьо врятував під час повені з Дністра, сидів за той час на постелі й бавився якимись патичками. Була це гарна дитина з білим, як льон, волоссям.

Він придивлявся до тієї роботи.

— А куди ви, тату, йдете?

— Йду на рибу.

— А що мені принесете?

— Принесу тобі рибу, лише щоб ти мені за той час не плакав, бо прийде дика баба й візьме тебе...

— Ні, не буду плакати... Я піду спати...

Базьо дав малому трохи молока й кусник хліба, загасив світло, оглянувся по хаті, а відтак вийшли обидва з Цибульським. Базьо замкнув хату і ключ устромив за стріху. Дитина не плакала від того, що Базьо лишив її саму в хаті й погасив світло. Вона вже привикла до таких нічних екскурсій свого опікуна.

Ніч була досить темна, бо місяць ще не зійшов, а небо вкрилося сірими хмарами. Їм не першина було так ходити, бо обидва були досвідчені рибалки й найчастіше нічною порою вибиралися до своєї роботи.

Цибульський ішов попереду. Був це чоловік середнього зросту й сухорлявий, а відзначався між пишнівською шляхтою тим, що носив усе довге, рівно, в кружок, підстрижене волосся. За ним ступав на своїх коротеньких, трохи вигнутих ногах грубий Базьо. Обидва несли звинений на держаках волок, підпиралися довгими дрючками і

покурювали люльки. В повітрі була така тиша, що кожний з них чув биття свого серця.

До призначеного місця треба було йти з годину.

— Знаєте, пане Базилі, мені тепер прийшла на гадку Лукашева Олюнька. Не знати, що з нею сталося.

— Та що сталося? Втопилася та й уже!

— А мені здається, що ні. Якби втопилася, уже її вода певно десь винесла б.

— Не конче! Могла заплисти де під корч, то й цілий рік пролежить, поки риба її не з'їсть. Я гадаю, що якби не. втопилася, то вже конче була б якась чутка про неї, а то ні слуху ні духу... пропала, як сіль на воді!

Обидва рибалки стали на призначеному місці. Потягнули горілки з пляшки й закусили хлібом.

Розвинули волок. Один мусив перейти на другий бік.

Базьові було байдуже й серед зими по воді брести. Він узяв чоботи на шию, підкотив штани, взяв в одну руку волок за держак, а в другу дрючок і спустився з берега в воду. Він пробував дрючком дно ріки й тягнув за собою волок. На другім боці взув чоботи й поправив волок.

Тепер треба було ступати поволі й тягнути волок серединою ріки.

— Форвертс![31] — скомандував Базьо.

Рибалки рушили проти води, йдучи берегами. Вони вдаряли дрючками по прибережних верболозах, щоб виполошити рибу з кущів і

нагнати її до волока. Треба було подивитися, чи що не зловилося. —— — Завертайте до мене, панє Цибульський!

Цибульський стягнув чоботи, підкотив штани і став обережно, пробуючи дрючком, прямувати на другий бік.

— А то холодна вода, аж кістки ломить! — сказав Цибульський, коли вилазив на другий берег.

Базьо вхопив за наставлений йому дрючок і поміг Цибульському вилізти з ріки. Цибульський сів зараз і почав натягати чоботи. Базьо наказував поспішати.

— Скоріше збирайтеся, бо риба втече!

— Вже тепер не втече, коли волок стягнений.

— Ну, тепер разом на берег. Стали тягнути волок.

— Чекайте, чекайте, за щось зачепився... Обережно, щоб не роздерти! — говорив Базьо.

— Ну, тепер відчепився... Далі!

Підтягли до берега.

— Тепер — раз-два-три!

Стали щосили витягати волок на берег.

— Ов! Щось тяжке... Може, груда льоду попала до волока... Ану подивімся!

Волок уже був на березі.

— Господи! Та то якийсь чоловік! — каже Цибульський, що перший придивився.

Базьо випустив волок з рук, запалив віхоть соломи і став приглядатися при світлі.

— Пане Цибульський, таж то Олюнька!

— Та, бігме, Олюнька!

Стали хутко розвивати волок на березі. Вже й не зважали на зловлену рибу, що підскакувала на березі, а декотра пірнула-таки у воду.

На березі лежала справді Олюнька. Була одягнена в зимовий кафтаник, у спідницю й чоботи. З голови зсунулася хустка геть на шию. Олюнька була синя на лиці — звичайно утоплена. Одного ока не було та й вуха; риби понадкушували. Волосся з половини голови облізло геть; лишилася ще її чорна довга коса, що розвинулася й лежала на її грудях, як гадина.

Обидва рибалки присвічували соломою, стояли над трупом та приглядалися до нього. На їх лицях малювався переполох.

— Що будемо робити? — питає Цибульський, коли не стало чим світити. — Треба дати знати до села.

— Ходімо!

— Е, та обидва не підемо. Може за той час забігти вовк або пес який та покусати тіло. Я гадаю, нехай один лишиться тут, а другий побіжить до села.

— Я тут не лишився б за жодні гроші! — каже Цибульський.

— То я лишуся, а ви йдіть!

Базьо став зараз збирати сухе бадилля і рубати тернину сокирчиною, що мав з собою. Цибульський збирався йти.

— Ага, пане Цибульський, лишіть мені плящину, бо буде скучно. Цибульський подав Базьові горілку і хліб, а сам пішов поспішно до села. Тим часом Базьо розклав огонь, приніс із недалекого стіжка цілий оберемок сіна, постелив коло вогню й ліг. Олюнька лежала обернена до нього лицем. Базьо, покурюючи люльку, став пильно розглядати її при світлі полум'я. Губи були скривлені й отворені, ніби тільки що кричала, поки бідна її душа вийшла з тіла.

Базьо заодно докладав нарубаної тернини до вогню; йому було при світлі відрадніше. Від трупа не міг відвернути очей та ворушив своїми мітластими вусами.

В повітрі була мертва тиша. Вогонь тріскотів весело, кидаючи іскрами. На тім широкім просторі, коло спокійно і тихо пливучого Дністра, під сірим нічним небом лежала нежива сирота Олюнька, а біля неї сидів сумний старий рибалка...

"Щось-то мусило між ними бути, коли аж таку смерть собі знайшла... Але щоб вона сама на себе руку наложила, в те мені чогось не хочеться вірити. Та де ж би? Така молода, гарна, багата і така богобоязлива... То не може бути!.."

Тим часом Цибульський дійшов до села, перебрів ріку й пішов просто до префекта. Тут була злюща собака, і її з ланцюга спустили на ніч. Цибульський перейшов через перелаз і мусив пильно обганятися дрючком, бо пес насів на нього з усієї сили і так гавкав, що відлунювалось аж за селом. Від того обізвалися собаки по цілому селу і зчинився лемент, як проти вовка. Цибульський добрався нарешті до вікна й постукав.

— А хто там? — питають з хати.

— Вставайте, панє префекцє, то я... Цибульський.

— А чого вам треба?

— Ми пішли цеї ночі з Базьом на рибу та й витягли з води Лукашеву Олюньку.

В хаті заметушилися. Префект став будити своїх. Блиснуло світло. Старший префектів син відчинив двері й вийшов з коцюбою відганяти собаку. Пес гавкав скажено й забігав з різних боків коло Цибульського, щоб його схопити хоч раз за литку.

— А підеш, Мурин! Марш! Ти, песя кров!.. Прошу до хати!

Цибульський увійшов до хати, держачи дрючок позад себе.

— Добрий день чи добрий вечір, уже й сам не знаю...

Префект узув чоботи, одягнув кожух і шукав шапки.

— Та що ви кажете, пане Цибульський? Сьвєнтий Антоні, а то тобі бідна сирота, аж у Дністрі знайшла долю! Кажіть, як то було?.. Ага!

Андрусю,— звернувся префект до сина,— іди зараз збуди Яцевого Яся, асесора, нехай сюди приходить!

Поки Андрусь одягався, Цибульський каже:

— Та ми йшли на рибу з Базьом. Затягнули волок проти "стежки" й тягнули сюди до села, звичайно, як рибу ловиться. Опісля тягнемо на берег, а тут щось не пускає... ми гадали, що волок зачепився за якийсь корч, та тягнемо обережно. Волок зрушився, але все ще тяжкий. Ми до берега. Наперли обидва щосили... ба! Я дивлюся, а то чоловік! Базьо засвітив соломою, і зараз ми пізнали, що то Олюнька... Бідна, вже одного ока не має та й вуха, щось понадгризало...

— Що з нею могло статися?..

— Господь знає!

— Ви обидва прийшли?

— Ні, Базьо лишився там коло тіла. Могли би пси поїсти, та й на вовка або лиса за рікою не трудно.

— Дуже добре ви зробили! Треба послати по комісію до суду, а якби пси тіло розволокли, то й комісія ні на що здалася б... Вона, хоч самовбивця, а все ж то християнське тіло.

— Ей, мені, пане префекцє, здається, що вона сама собі того не зробила...

— То дасться видіти... Доктори пізнають вам зараз.

Надійшов Яців Ясьо, перший асесор. По дорозі Андрусь розповів йому, що сталося.

— Дзінь добрий, панє префекцє! Ну, що будемо робити?

— Підемо збудити Дмитра, нехай запряже фіру, і ми зараз поїдемо по трупа. А далеко то? — питає Цибульського.

— Може, буде сто кроків від стежки сюди... Але труп лежить за рікою.

— Ну, ходімо!

Вийшли всі три з хати префекта й пішли просто до хати Дмитра. Надворі світив місяць.

Всі три переступили через перелаз і стали під вікном. Префект постукав у раму.

Дмитро спав на лаві під вікном. Він зараз схопився й заглянув у вікно.

— Хто там стукає?

— Я, префект... Відкривайте зараз!

— Та чого вам треба вночі?

— Відкривайте, скажу вам у хаті... то справа урядова!

Дмитро ще не отямився добре зі сну й не міг гаразд зміркувати, чого хочуть від нього. Поки пішов відчинити двері, Костиха засвітила. Префект, асесор і Цибульський увійшли до хати.

— Пане Дмитше, запрягайте зараз коні, поїдете по жінку.

— По яку жінку? — питає ще заспаний Дмитро.

— Та я не знаю, чи багато ви мали жінок... Я лише одну знаю — Олюньку.

— Але Олюньки нема! — каже настрашений Дмитро.

— Є, знайшлася... От пан Цибульський витягнув цеї ночі з води.

Дмитрові щораз більше морозило спину зі страху та корчило в животі. Він не знав, що казати.

— А де ж вона? — питає Костиха.

— Там, де її витягли... за рікою. Треба її сюди привезти.

— Я..я... за жодні гроші не міг би на неї подивитися! — каже Дмитро.

— За гроші не подивитеся, але таки так... Наказую вам запрягати коні й зараз їхати! А то що, аби я ще форшпанами вашу жінку возив?

— Не можу! Ой, бігме, не можу! — проситься Дмитро, складаючи руки перед префектом.

— Мусите! — гримнув префект і тупнув ногою.

Дмитро став плакати, трястися, а далі метнувся з хати і сховався кудись.

— Здурів чоловік чи що! — каже асесор.— Що будемо робити?

— Та що з дурним порадиш? — відповідає префект.— Ходім до його тіточного брата Антося, нехай він їде.

Пішли.

Дмитро, босий, без шапки і свитинки, втік до стайні і сховався під жолоб. Коли префект з людьми відійшов, Костиха вийшла на обійстя і стала кликати сина:

— Дмитре! Дмитрусю! Вже пішли... ходи до хати, бо замерзнеш...

Дмитро вбіг до хати. Він став такий, що страшно було на нього глянути. Очі витріщив, лице скривилося, волосся наїжилось, а весь трясся як у пропасниці.

— Ой, мамо, мамуню, рятуйте мене! Я згину... вони сюди ще раз прийдуть і скажуть їхати, а я не можу... ой, не можу...

— Не бійся, я тебе сховаю... Лізь під перину.

Дмитро скочив на постіль і з головою накрився периною.

За хвилю вернувся префект, але вже до хати не заходив. Асесор і Цибульський допомагали Антосеві ладити віз і запрягати коні. Антося збудив префект і казав, що він як найближчий свояк мусить їхати по братову, бо Дмитро кудись утік.

Антось виїхав з обійстя; з ним поїхав Цибульський. (Префект і асесор зайшли поки що до хати й ждали, коли ті привезуть труп). По дорозі збудили писаря, щоби підготував письмо до суду, котре треба було рано вислати. Мусили об'їхати через міст, щоб дістатися за ріку. Здалека побачили вогонь і їхали просто до нього.

Базьо почув, як віз тарахкотів, устав зі свого логовиська, приткнув руку до очей і дивився, хто їде.

— А то ви, панє Цибульський?

— Ая!

Під'їхали. Антось глянув при світлі на труп, похитав головою, зітхнув тяжко та перехрестився. Постелили на возі сіна і положили Олюньку. Базьо залишив коло Олюньки волок, а сам пішов коротшою дорогою до села.

Фіра приїхала до села аж над ранком. Префект стояв уже серед села з асесором і дожидав. Казав утоплену завезти на обійстя Дмитра і сам тамтуди пішов городами.

Тим часом Костиха, як фіра поїхала і на обійсті стало тихо, хотіла Дмитра заспокоїти.

— Мав би ти, сину, розум! Та чого так боятися, як мала дитина? Не бійся, вона вже не встане... От добре, що її знайшли та вже напевно знаємо, що чорт її взяв... Тепер маєш світ вільний і зараз по великодні пошукай собі яку жінку... Я тобі сама вишукаю. Тепер уже безпечно зможеш оженитися, і ніхто про те зле не подумає. А так треба було бозна-скільки чекати, поки б її знайшли... З того тобі лише тішитися б... Не хочеш її видіти, ну, то не будеш — її повезуть тепер до громадської канцелярії, а потому поховають — та й буде спокій голові...

Дмитро на ту потіху не відповів ні слова. Одно хіба йому подобалося з материної бесіди, що не буде потребувати видіти Олюньки, бо її повезуть до канцелярії громадської. Дмитро одягнувся...

Відчинилися двері й увійшов префект.

— Ану, зладьте стіл у хаті, щоб було де трупа положити, поки приїде комісія...

В Дмитра наче громом ударило. Він боявся глянути на Олюньку, але не менше й настрашився комісії. Він не взув уже чобота, то держав у руках,— таки в однім чоботі приступив до префекта і став його крізь плач просити, щоби Олюньку поклали бодай у шопі.

— Та де ж утоплену в хаті класти? Бійтеся бога, панє префекцє, змилуйтеся... Я до хати не міг би ніколи більше увійти та страви до губи взяти.

Дмитро, а за ним і Костиха, склали перед префектом руки, як до молитви.

— Та нехай уже буде і в шопі! — погодився вкінці префект.

Поки що Дмитро натягнув другий чобіт і метнувся з хати, щоб не бачити, як Олюньку будуть знімати з воза.

Заїхала фіра на подвір'я. В шопі поставили дві порожні бочки, поклали на них дві дошки, що ними возять гній, і занесли туди Олюньку. Поклали горілиць і склали руки на грудях.

Сумно і страшно було подивитися на ту так марно зів'ялу квітку. Олюнь-ка, що кілька тижнів лежала у воді під льодом, не дуже змінилася, і її можна було ще пізнати з лиця. З колишньої краси осталася її довга чорна коса, що тепер лежала коло неї на дошці і звисала вниз.

Люди, що посходилися, клякали в шопі і тихо молилися. Зайшов і Шевко з жінкою. Вони зараз довідалися, що сталося. Шевко насупив брови й не говорив нічого. Шевкова утирала хусткою сльози.

Префект казав накрити трупа простирадлом і замкнути шопу, поки приїде ко-місія.

Вістка про те, що знайшли Олюньку, рознеслася блискавкою по селі. Кожне було цікаве про все щось докладніше довідатися. Отже, люди не давали спокою ні Цибульському, ні Базьові. Вони обидва спочатку оповідали по кілька разів, аж у горлі їм засохло, але відтак було їм того забагато, й вони позамикалися в хатах.

Було вже сполудня, як приїхала в село судова комісія. Приїхав слідчий суддя з писарем та двома лікарями. Префект повів їх на Дмитрове обійстя. Відчинили шопу і зняли з Олюньки простирадло.

— Хто ж її найближчий, щоб сюди прийшов і пізнав її? — спитав суддя.

— Та Дмитро Костів,— каже префект.

Дмитро сидів весь той час у хаті. Заткав очі долонями і ні до кого слова не хотів промовити. Костиха вговорювала його, аж плакала, але нічого не помогло. Дмитро сидів як заклятий.

Тепер увійшов до хати префект, а за ним кілька шляхтичів.

— Дмитре, пан суддя кличе... ходіть сюди!

Дмитро, як почув ті слова, затрясся всім тілом, підвів угору голову, але не відповів нічого, ані з місця не рушив. Префект зі шляхтою ухопили його за плечі і вивели силою з хати під шопу.

Підвели його до Олюньки. Дмитро опирався як міг, а тепер затулив собі очі й не хотів глянути на трупа.

— Е-во, то мусить бути! — сказав сердито префект і відірвав Дмитрові долоні від очей.— Подивися, чи вона?

Дмитро глянув на Олюньку, скочив назад, начеб йому хто розпаленим залізом до очей тикнув, і закричав несамовито:

— Вона, вона, Олюнька! Гвалт, пустіть мене!

При тих словах Дмитро видерся з рук шляхти, побіг, як божевільний, до хати і присів на запічку в самім куті. Тепер уже не затикав очей. Він дивився в якусь страшну, темну даль. Був блідий, як труп, уста напіввідкриті, з вишкіреними зубами, дрижали судорожно.

По втечі Дмитра слідчий суддя глянув значуще на лікарів, але не сказав нічого.

Казали зняти з Олюньки одежу. Один лікар вийняв ніж, і почалася робота. Другий лікар спостерігав пильно за роботою свого товариша. Суддя за той час проходжувався з кутка в куток і курив папіросу одну за другою.

На обійсті юрмився народ з усіх сторін. Заглядали одні другим через голови, ставали на пальці, вилазили на плоти де хто міг. Бо ж то не мала річ — бачити, як людину ріжуть...

А поки що на обійсті збили теслі домовину, цілком просту, з негладжених дощок, старих, які попались під руку...

Лікарі покінчили свою роботу й поскладали порізане тіло в домовину та пішли до хати писати протокол. Один лікар каже:

— Гарна була дівчина, нічого казати! Шкода, що так молодо зійшла зі світу...

— Та де то, прошу пана, дівчина? — відізвався префект.— Та вона вже більше трьох місяців була заміжня...

— Заміжня? То не може бути!

— Як же не може бути, коли так є? — каже префект з повагою.— Оце її чоловік.

Префект показав на Дмитра, що сидів непорушно на запічку в куті. Лікар глянув на Дмитра.

— То цей панич такий мудрий? Тепер я й не дивуюся, що вона від такого мужа втопилася...

На тілі Олюньки не знайшли сліду якого-небудь насильства, отже, лікарі ствердили, що тут було самовбивство.

Суддя став далі питати Дмитра, але той не відповідав ні слова. Виглядав так, ніби нічого не розумів.

Лікар приступив до Дмитра й узяв його за руку. Дмитро відтрутив його від себе. Лікар придивився до нього ближче і сказав до судді:

— Ледве чи він вас розуміє, пане суддя...

Суддя став питати Костиху, і вона розповіла все так, як Дмитро був її навчив. Випитали ще Базя й Цибульського, списали все до протоколу, і комісія поїхала до міста.

Коли це діялося, теслі забили віко домовини й поклали її на віз. Антось поганяв коней і віз братову на цвинтар. Священика не треба, бо це самовбивця, отже, християнського похорону не може бути, навіть хреста не було. Шевко хотів бодай свяченою водою покропити, але води у Костихи не було. Повезли так.

А все-таки за домовиною Олюньки йшло ціле Закуття. Всі її любили і сердечно жаліли, жінки плакали.

Сумно виглядав Олюньчин похорон. По такій великій громаді людей, що йшла за домовиною, можна було думати, що то вмерла якась знатна особа. А то бідна сирота, утопленица, гола, порізана лікарським ножем, складена в просту скриню зі старих дощок, ледве кілками позбиваних, на простім возі, без полукішка, на якім звичайно гній возять... Нема ні корогвів, ні хреста... не чути співу...

Бідна Олюнька! Ціле життя пройшло їй по тернині, ні одної рожі, ні одної веселої години... Та й смерть не ліпша між кригами розбурханого Дністра... А похорон страшний! Навіть жебрака так ніколи не ховають...

Привезли Олюньку на цвинтар пишнівський і закопали під самим плотом у кутику. Вона певно була б собі бажала лежати коло дідуся... Годі, самовбивців ховають у кутику під плотом...

Бідна Олюнька! Вона за життя дуже любила цей цвинтар. Любила тут про-сиджувати цілими годинами, думати, летіти думками аж під самі хмари, і ще дальше — в незнану країну, де її дідусь. Любила слухати, як тут літом пташки щебечуть...

Тепер здійснилося її бажання... хоч раз здійснилося! Тепер її душа з дідусем і розповідає йому, яке тяжке горе мусила пережити, поки до нього добралася. Відтепер над її бідною могилкою від ранньої весни щоднини пташки щебетати будуть... завжди, завжди.

Щаслива тепер Олюнька...

XIX

По похороні Олюньки на обійсті Дмитра стало пусто. Ніхто туди й заглянути не хотів. Шевки пішли з похорону просто додому.

Ті люди, що були в хаті, як комісія писала протокол, і чули, що говорив лікар, рознесли по селу.

Громадська думка обернулася проти Дмитра. Його й так не дуже-то в селі любили; тепер забули зовсім про його добрі прикмети, що їх мав, і ніхто не сказав про Дмитра доброго слова.

Дмитро просидів на запічку цілу ніч. Костиха з дочкою хотіли його положити на постіль, але дарма. Він не відзивався ні до кого і відпихав кожного, хто лише до нього доторкнувся.

Рано послала Костиха дочку до Шевка. Дмитро й Шевка не пізнав. Його очі палали як вогонь, хоч були без думки, без життя. Щоки почервоніли, як буряк. Шевко взяв Дмитра за голову рукою — голова аж горіла.

— Тут щось зле, сестро! Він весь гарячий, як розпалене залізо... Треба послати за доктором...

Послали таки Шевковими кіньми за лікарем.

Лікар приїхав, оглянув Дмитра і похитав головою. При тім треба було Дмитра силою держати, бо всіх відпихав від себе.

— А що? — питає Шевко лікаря.

— Ще не знаю... либонь, тиф... Прошу сюди не заходити, бо небезпечно. Але і для нього небезпечно,— каже лікар, показуючи на Дмитра. — Він ледве вийде з цього. Гарячка така страшна, що найсильніший чоловік не витримає.

— Тихше, — сказав Шевко, — щоб не почув...

— Ого, ану стріляйте над ним, чи почує? А хоч і почує, то не зрозуміє... Він без пам'яті.

Треба було положити Дмитра на постіль. Прикликали Антося й Шевкового наймита та з тяжкою бідою його уклали. Він оборонявся щосили і тручав усіх від себе.

Костиха стала заводити, почувши від лікаря таке важке слово. Та ще більше налякалася, коли почула, що ця хвороба заразлива. Їй дуже не хотілося вмирати.

— Але пильнуйте його! — каже лікар.— Бо він буде зриватися і бозна-що діяти...

— Та що ж я, бідна жінка, буду робитоньки? Я сама не дам йому ради...

— Підіть у село, може, хто з сусідів прийде та посидить коло нього,— радив Шевко.

Костиха побігла в село, ходила від хати до хати, але ніхто не хотів іти. Тепер усі відвернулися від неї. Що не благала, просила, плакала, заплатити обіцяла — ніхто не хотів іти.

Пішла до Базя. Він саме тоді стругав якусь забавочку для свого вихованця. Костиха розповіла крізь сльози, за чим прийшла.

— Та вам,— каже,— однаково сидіти, чи тут, чи в мене, а я заплачу, бігме, заплачу так, як би ви молотили.

— Вибачайте, я не піду і платні вашої не хочу. Костиха вернулася додому ні з чим.

— Нічого не поможе, тільки Антось мусить з вами лишитися,— сказав Шевко,—він вам найближчий свояк. Вашу Мариню я заберу до себе.

Шевко пішов додому, взявши з собою дівчину. Лікаря відіслали до міста. Шевко розповів усе жінці та й каже:

— Якась кара божа повисла над тою хатою!

— Де нема благословення божого, там не може бути добре, а де чоловік з жінкою не живе, як бог приказав, то там не може бути благословення... Ти тому, Якуб'є, не винен, що їх посватав; ти гадав, що буде найліпше, а воно ось що вийшло! Ми гадали, що Олюньчина блідість лиця походить із того,— а лікар що сказав? Вона від чогось іншого зблідла... Мусили вони добре їй допекти до живого, коли аж руку на себе наложила...

— Га, я того не міг передбачити,— оправдувався Шевко,— але щоб мені була хоч словом пожалілася, я був би зробив лад між ними...

— Вона була не з тих, щоб жалітися на когось, хоч би їй кілки тесав на голові, та й нема чого дивуватися. То таке було бідне, приголомшене, що своєї тіні боялося, та й терпіло, поки могло...

Костиха не могла всидіти в хаті. Їй аж мурашки лазили поза спиною від страху, щоб не заразитися від Дмитра й не вмерти.

— Ой, Антосю, я така змучена, що ледве на ногах стою, і голова болить... Я так спочила б трохи...

— Та лізьте, тітко, на піч і спіть! — каже Антось.

— Дитино моя, я тут не могла б заснути... Я піду до твоєї мами...

— Та йдіть!

Костиха вийшла, а коло хворого Дмитра лишився сам Антось. Дмитро аж до вечора лежав спокійно і дивився все в одно місце.

Надвечір став хворий непокоїтися. Він розкидав руками, бив ногами і воркотів щось. Його палила страшна гарячка. Нарешті Дмитро сів на постелі, його очі палали, як два жаріючі вуглики.

— Ага, вже знаю... Мушу піти і піду... Даймо на те... ха-ха-ха!

Він несамовито зареготався. В його сміху сичало щось і свистіло.

Антось аж примерз до лави —так настрашився.

— Може б сокирою?.. Ні, буде кров... Сокира нездала... І мотуз нездалий... Усе нездале... Треба щось інше вигадати... Олюнька, йди мені зараз коні напувати!.. Зараз!.. Чуєш?.. Місячок світить і ясно...

— Дмитре, Дмитрусю, що ти, брате, говориш? — відізвався Антось, наблизившись до постелі.

— Хто то говорив? — спитав Дмитро, вхопив Антося за руку і вдивлявся в нього, не пізнаючи.

— Та то я, Антось, твій брат... Не пізнаєш мене?

— Пізнаю... Знаєш? Буде моє весілля... Я тепер багач буду... По Олюньці, даймо на те, четвертина, по Шевку все... Розумієш? Багач на ціле село... А які коні, корови!.. Я пан... Розумієш? У дворі таких коней, ні корів нема... І Олюньки нема... Лід пустив, вода велика... Місячок світить... А вітер, чортячий вітер... То дуже добре... Сокира нездала...

Мотуз також нездалий... Олюнька, гайда з кіньми!.. Коновки візьми!.. Певно, тепер найліпше... Я зараз піду... Зараз піду...

Дмитро схопився з постелі і хотів іти до дверей. Антось зловив його ззаду.

— Дмитрусю, брате мій, не йди, прошу тебе!

— Чому не йти? А я піду! Тепер пора йти... Вітер такий сильний, шумить, аж страшно... Свого слова не почуєш... Вода велика... Крига несе... Тепер...

Дмитро рвався відчинити двері. Антось тримав його з усієї сили.

— Не йди, Дмитрусю, там холод...

— Саме добре... Тепер або ніколи...

— Завтра підеш, за дня...

— Дурний! За дня не можна... Люди виділи би мене... Тепер! — закричав Дмитро люто, видираючись від Антося.

Антось був сильний і таки не пустив Дмитра. Затягнув до постелі і звалив його там. Дмитро сів знов на постелі й дивився злякано у вікно.

— О, видиш?

— Що?

— Олюнька! О, як з-під криги руки простягає до мене... Ага, не порятую, ні, пропадай! Ти мені світ зав'язала... Ха-ха-ха!.. Ой, гвалту,

рятуйте! Вона лізе до мене, не дайте мене! — і Дмитро став сунутися на постіль у самий куток і натягати на себе покривало.

— Таж заспокойся, Дмитре! — каже Антось, беручи його за руку.— Тут нікого нема...

— Нема?.. А Олюнька де?

— Та її вчора поховали!

— А вона чого сюди прийшла? Ага, поховали, порізали та й поховали... Закопали, а вона прийшла... О, прийшла, сидить на лаві, без ока, без вух, яка страшна... Вижени її з хати! Візьми сокиру, забий її, буду мати світ вільний... О! Лізе до мене, бере мене, бере... Рятуйте!

Дмитро вчепився з цілої сили в шию Антося, трохи його не задушив. Антось не знав, що робити. Йому здавалося, що такої ночі не витримає, а тут нікого прикликати вночі на поміч та й ніяк хворого від себе відірвати. Він насилу віддер руки Дмитра від своєї шиї і повалив його знов на постіль.

— Лежи спокійно, бо зараз покличу Олюньку, щоб тебе взяла! — погрозив Антось, хоч йому самому від того морозом повіяло за спиною.

Дмитро, як та мала дитина, котру вовком полохають, стишився на постелі і лежав спокійно.

— Чи то правда, що на тамтім світі є суд? — питає.

— Та певно, що є... Лежи тихо, бо Олюнька прийде!

Антось, спробувавши раз того способу, вживав його далі, щоб хворого заспокоїти.

— Я жодного суду не боюся... я маю маєток... і ще більше буду мати. Прошу, даймо на то... Є своє, до того четвертина по Олюньці й по Шевку все... Пая!..

Антось зміркував, що Дмитро найспокійніше говорить про маєток.

— Певно, що ти багатий, Дмитре, дуже багатий, ти пан! Своє, по Олюньці четвертина і Шевкове все...

— На Шевковім вона має доживоття.

— Має...

— Олюнька не має доживоття. Я собі пораджу з бабою. А від чого моя голова? Ополонка є... Нема ополонки, тепер добре... Лід поплив з водою, вода велика, а вітер такий сильний... Тепер добре... Я зараз іду... Тепер іду... Дмитро схопився і хотів злазити з постелі.

— Лежиш ти тихо?.. Бо Олюнька прийде!

— Не боюся її, ні, тої жаби зеленої! — кричав скажено Дмитро.— Остання її година!

Він зірвався з ліжка, але Антось знову стримав його й довго борюкався з ним.

Так було вже до півночі. Дмитро заодно марив, кричав і зривався з постелі. Відтак знемігся дуже й лежав спокійно. Тіло його було таке розжарене, що Антось не міг на ньому своєї руки вдержати.

Над ранком Дмитро застогнав тяжко, протяжно, напружився так, що аж ліжко затріщало, і перестав жити.

Костиха справила синові славний багацький похорон. По дорозі читали кілька євангелій, була відправа в церкві, але людей було на похороні дуже мало. Були Шевки, кілька шляхтичів-сусідів і ті, що хотіли добре наїстися та напитися на поминках.

Дмитра не злюбили всі й не конче хотіли за ним на цвинтар чалапкати по болоті.

XX

Другої днини по похороні Дмитра прийшов від сторони Вибулова жандарм у Закуття. Видно було, що він дуже чогось спішив, бо перескакував калюжі болота, а сам був забризканий болотом по саму шию. Це був чоловік знайомий у Закутті, бо сам був шляхтичем з третього села.

Жандарм зайшов просто до префекта, де того дня зібралася була рада громадська.

— Добрий день, панове! Фе, як погано надворі! Така погана дорога, а я ще від учора на службі!..

— Та звичайно, в цю пору не може бути сухо,— каже префект.— Та було собі замовити форшпан у селі!

— О, то помогло б! Поки б ті конята з болота витягли, я в десять разів скоріше пішки зайшов би!

— Та сідайте, прошу.

Жандарм присів на лаві, зняв з себе капелюх, обтер хусткою з чола піт, а карабін поставив у кутику.

— Ви, панове, за той час кінчіть радити, бо я з паном префектом маю нині важливу роботу в Закутті.

— О, а то що таке? — спитало разом кілька голосів.

— А за Олюньку Лукашеву! Знаєте, що з нею сталося?

— Та як не знати? Втопилася, відтак її знайшли та й поховали...

— Ба! А знаєте, хто її втопив?

— Та як не знати? — каже префект. — Комісія сказала, що сама втопилася...

— Слухайте, панове! Коли то та Олюнька пропала, чи перед йорданом, чи по йордані?

— Акурат три дні по водосвяттю... Так, так, — каже префект, — цього року не можна було на ріці воду святити, як звичайно, бо вже лід пускав. Йордань була в понеділок, а то сталося в четвер.

— А як тоді було надворі?

— Завірюха така, що страх! Вітер аж стріхи здирав та дув просто від полудня до ріки.

— А було місячно?

— От, як з-поміж хмар, — обізвався один з радних.— Часом, як хмару вітер зрушив, то заясніло трохи, а потому знов було млаво: але темно не було,— каже той радний.— Я того вечора вертався з торгу з міста, то добре пам'ятаю. Трохи не загинув, поки додому добрався...

Жандарм дивився далі в свій записник.

— А скажіть мені, панове, як її чоловік на ім'я?

— Таж Дмитро!

— Ну, тепер мені ясно. Дмитро утопив жінку,— каже жандарм.— Ходіть, панове, я його зараз мушу взяти.

Шляхта не могла отямитися від здивування, бо нікому таке й на гадку не прийшло. Шляхтичі дивилися один на другого перелякано, і ніхто не міг слова промовити. Щоб такий порядний і працьовитий шляхтич, як Дмитро, наважився на таке злочинство... То хіба не може бути!

— Ну, ходіть, панє префекцє! — каже жандарм. Він заклав на голову капелюх, поправив ремінні перехресники і взяв із кутка карабін.— Мені дуже пильно! Пташку я, либонь, тепер застану в гніздечку та й зараз — пацьорочки на рученята, щоб не полетіла... А то мені штука вдалася, буде бельобунг[32], бігме! — говорив зраділий жандарм.— Ходім!

Префект отямився перший.

— Ви його, панє Садловський, не візьмете.

— Смійтеся з того, я не таких велетнів та силачів брав!

— Бо ми його перед двома днями поховали.

— Бійтеся бога, то не може бути!

Жандарм подивився недовірливо на присутніх, а вони лише головами похитали на знак, що префект казав правду.

— Шкода моєї роботи! — каже жандарм, сідаючи на лавку.— Тепер справді нема чого спішити, можна спочити.

Він скинув капелюх, поклав на стіл і розіпняв плащ.

— А то мені,— каже,— збитка зробив! Такого мені ще не було, щоб винуватець утік з-перед носа на той світ...

Тим часом префектова поставила на стіл горілку, хліб, ковбасу і стала припрошувати гостя. Садловський був голодний і уплітав з усієї сили.

— Та скажіть, будьте ласкаві, звідки ви про те дізналися, що то Дмитро жінку втопив?

— Як ми,— каже,— дізналися про те, що в Закутті пропала жінка, то звичайно стали ми за тим слідкувати. Та як тут що знайти? Аж нині я був у Вибулові на патрулі. Каже мені війт, що один хворий чоловік хоче мені щось сказати.

— На що він хворий? — питаю.

— На пропасницю... Вже щось шість тижнів лежить.

— Чого там піду? — кажу.— Що я з хворими маю робити?

— Але,— каже війт,— щось дуже важне має вам сказати...

Ну, я йду. Приходжу. Чоловік лежить на постелі, такий мізерний, що тільки тінь з чоловіка, шкіра та кості

— А що мені маєте, чоловіче, сказати?

— Ой, паноньку! Бог вас надніс... Я сконати не можу, не можу таку важну тайну забрати з собою до гробу...

— Що таке? Кажіть! — Зацікавився я.

— Ой, паноньку! Я видів власними очима, як якийсь чоловік у Пишнівцях жінку втопив у Дністрі... Я це видів, та мені волосся ще нині дибом стає, коли згадаю, як то страшно...

Я вже мав питати, чому він того скоріше кому не сказав, але гадаю: добре, що мені першому скажеш, бо за таке в нас, видите, зараз бельобунг, а може, й бефельдерунок[33] на вищу шаржу, як хто схованого злочинця знайде...

— Ну, говоріть,— кажу,— як то було, лиш не брешіть...

— Ой, паноньку! Я над гробом, бог мене буде судити, якби я що збрехав хоч одним словом...

Хворий поправився на постелі і поволі говорив далі:

— То було якраз у четвер по Йордані. Я вертався з міста з торгу поза ріку. Якось забавився в місті — і мої сусіди поїхали всі. До Карлович то я поїхав з якимось чоловіком, а звідти треба було йти пішки. Хоч завірюха була страшенна, бо вітер такий віяв, що з ніг валив і дощем кидав, але було місячно і видно було дорогу. Я присів проти пишнівського Закуття за рікою під корчем, щоб трохи спочити. Вітер віяв на мене просто з села. Я чув кожний шелест у Закутті, кожне слово, що хто говорив. Від Закуття надігнала якась жінка пару коней, вела їх за поводи і несла на коромислі коновки. Я добре видів її, бо саме місяць вийшов з-за хмари й освітив її. Була одягнена по-шляхетськи. Як уже було недалеко від ріки, надбіг за нею якийсь шляхтич — хлоп великий і ще не старий. Жінка обернулася до нього з острахом.

— Як ти мене, Дмитре, настрашив! — каже вона.

— Чого ж мене страхаєшся? Або я вовк чи що? — каже чоловік. — Поможу тобі води начерпати...

Ішли мовчки аж над берег. Тут стали. Чоловік каже:

— Ну, веди коні, чого стала?

— Тут нема приступу,— каже жінка,— поведу там далі.

— Тут веди, тут! — закричав чоловік, та так скажено, що я собі гадав, що він здурів. В тім місці був берег стрімкий і не можна було ніяк коней провести, кінь сам тут не поліз би. Чоловік той ухопив жінку впоперек ззаду:

— Тепер тобі остання година вибила, ти, потворо! Світ ти мені зав'язала...

Я онімів з переляку. Жінка стала оборонятися, але де там! Хлописько сильний, як ведмідь, держав її перед собою, як у кліщах. Жінка стала проситися:

— Ой, Дмитрусю, не губи мене, не губи! Буду тебе слухати, як пес свого пана, лиш не губи мене без святої сповіді!.. Та що ж я тобі завинила?.. Дмитре! Змилосердься надо мною!.. Боже мій, боже! Ой, рятуйте, хто в бога вірить...

— Я тебе порятую! — засичав той чоловік.— Пропадай!

— Бог би тебе скарав! Дмитре, ой Дмитре! — крикнув я з другого берега.— Що робиш, чоловіче? Не губи душі!

Але мої слова заніс вітер просто до мого власного рота. Той безбожник підніс жінку над берегом угору і бебехнув її в воду. Вона, падаючи, закричала: "Дмитре!" — і хотіла рятуватися, але пливуча крига вдарила її в голову, і вода її накрила. Чоловік той покидав за нею коновки у воду, коромисло, сів на коня і погалопував до села. Я вже й не хотів за ним кричати, бо вітер не давав. Мене такий огорнув страх, волосся з'їжилося на голові, мороз пішов поза плечі. А тут чисте поле, вкрите льодом. Я став утікати щосили, аж спіткнувся через якийсь кущ і впав. Мені в голові шуміло. Мене переслідував крик тої нещасної жінки — "Дмитре!", чув шум тої води, що під її вагою розступалася. Потому я втратив цілком пам'ять і не знаю, що діялося зі мною. Казали мені відтак, що один сусід наш вертався з міста, знайшов мене на полі, взяв на фіру і привіз додому. Я лежав без пам'яті так не знаю як довго. Тепер уже від двох тижнів тямлю все добре та все просив бога, щоб чимскоріш якому шандареві ту пригоду розказати, бо вмирати аж страшно було з такою тайною... А тепер нехай вже діється воля божа!..

— Я, розуміється, — каже жандарм, — усе собі списав та й біжу сюди, аж язик вивалив, а той лайдак уже небіжчик!

Шляхта слухала те оповідання з великою увагою.

— І хто б то був цього сподівався? — відзивається один шляхтич. — Такий працьовитий, статечний хлопець... І здавалося, що добре жили з собою, а тут...

— Та то не раз так буває,— каже Шевко, що був на раді і слухав того оповідання.— Не раз чоловік здається таким богобоязливим, що хоч межи образи його постав, а нарешті виходить, що він давно заслужив на шибеницю... Але тут щось інше. Я того хлопця оглядав на всі боки і так помилився! Я все казав, що в нім добра шляхетська кров пливе, а то була вовча кров...

І Шевко встав, попрощався та й пішов розповісти жінці і признатися, як він непростимо помилився.

[1] Членами громадської ради в шляхетській частині села.

[2] Чобіт.

[3] Спадкоємниця

[4] З округу.

[5] Комісія,що робить список спадщини.

[6] Економа.

[7] Суддю.

[8] Булок.

[9] Рядно.

[10] Лупіг.

[11] Тут — жебрак.

[12] Поважати.

[13] Державної.

[14] Пісень.

[15] Дяк.

[16] Світлиці.

[17] Обставав.

[18] Графа.

[19] Рушниці.

[20] Заготовлювачам.

[21] Виховувати.

[22] Тут у значенні дисциплінарної кари.

[23] Запричащали.

[24] Прибрала.

[25] Заповіт.

[26] Виїзних.

[27] Шановна.

[28] Шат(іронічно).

[29] Драгунів (тут іронічно).

[30] Той, що не хоче повірити.

[31] Вперед.

[32] Похвала.

[33] Підвищення в чині.